

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग - ५६

२०७१ जेठ

अङ्क - २

२
०
७
१

जे
ठ

अ
ङ्क

२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा, सर्वोच्च अदालत
रजिस्ट्रार श्री लोहितचन्द्र शाह, सर्वोच्च अदालत

- अध्यक्ष
- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री ढाकाराम पौडेल
शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
ना.सु.श्री कृष्णबहादुर गुरुङ
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
सि.कं.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

डि.श्री नरबहादुर खत्री
कार्यालय सहयोगी श्री विदुर सापकोटा

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

मुद्रण अधिकृत श्री गीता न्यौपाने
सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
सिनियर बुकवाइन्डर श्री मधुसुदनमान श्रेष्ठ
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मिस्त्री श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजाइनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकवाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकवाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
अफसेट प्रेसम्यान श्री सोभा सिग्देल
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकवाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी

प्रकाशित संख्या : ४००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७१... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७१, जेठ, नि.नं.१११६, पृष्ठ १२९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७१ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७१, जेठ — १, पृष्ठ १०

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म ३१९ ऐनहरू नेपालीमा, तीमध्ये २९६ वटा ऐन अङ्ग्रेजीमा एवं २४९ वटा नियमावली नेपालीमा तथा १२५ वटा नियमावली अङ्ग्रेजीमा अनुवाद र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी र विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

मूल्य रु.३०।—

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना, रामशाहपथ, काठमाडौं ।

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१११६ पूर्ण उत्प्रेषण परमादेश	श्यामसिंह पाण्डेसमेत विरुद्ध ज्योति पाण्डेसमेत	<ul style="list-style-type: none"> परीक्षा योग्यता परीक्षणको एक मात्र माध्यम हो । त्यसमा मूल्याङ्कनको आधार केवल योग्यता हुनुपर्दछ । अन्यान्य आधारले योग्यता परीक्षणलाई धुमिल तुल्याउँछन् र यसलाई प्रोत्साहित गरिन्छ भने कानूनको शासनको दृष्टिमा यो भन्दा ठूलो दुर्भाग्य अरु कुनै हुन सक्दैन । परीक्षा सदैव निष्पक्ष र स्वतन्त्र हुनुपर्छ, अनिमात्र परीक्षाको विश्वसनीयता कायम हुन्छ । परीक्षा भन्नेवित्तिकै स्वच्छ, निष्पक्ष र सहीरूपले परीक्षार्थीको योग्यता र क्षमता परीक्षण गर्नु हो । यी तत्त्वहरूको अभावमा परीक्षा शब्द नै कलुषित बन्न पुग्छ । परीक्षा शब्दले नै निष्पक्षता, आस्था, विश्वास र श्रद्धाभावको प्रवाह गरेको हुन्छ । परीक्षामा परीक्षार्थीहरूबाट मर्यादाविपरीतको कार्य हुनुको साथै परीक्षकबाट समेत उत्तरपुस्तिका परीक्षण एवम् संपरीक्षणको क्रममा अनियमितता भएको देखिएको अवस्थामा सोही परीक्षाफल कायम हुनु न्यायको न्यूनतम मर्यादा पालना नगर्नु हो । 	१२९

२.	९११७ पूर्ण उत्प्रेषण	विजयकुमार झासमेत विरूद्ध अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ एउटा विशिष्ट सेवा प्रदान गर्ने स्वायत्त एवम् संगठित संस्थाले आफ्नो आवश्यकताको पहिचान आफैं गर्न पाउनुपर्दछ । संस्थाको सांगठनिक स्वरूप, कार्य प्रकृति, जिम्मेवारीसमेतका आधारमा जनशक्तिको आकार र त्यस्ता जनशक्तिको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता, तालिम, अनुभवसमेतका विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारबाट कुनै पनि संस्थालाई वञ्चित गरिन नहुने । ▪ संवैधानिक निकायले आफ्नो संविधानप्रदत्त काम, कर्तव्य र अधिकारको ख्याल नगरी अन्य निकायको क्षेत्राधिकारभित्रका विषयमा प्रवेश गर्ने हो भने संविधानवाद र कानूनको शासनका स्थापित मान्यताहरू खलबलिन पुग्ने र स्वेच्छाचारिताले प्रश्न्य पाउने । 	१४३
३.	९११८ पूर्ण उत्प्रेषण	रामकुमार महतो विरूद्ध नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ सबै प्रक्रिया पूरा भई सफल उम्मेदवारलाई नियुक्तपत्र दिई निजलाई काममा लगाईसकेपछिमात्र रिट निवेदन दायर गरी निवेदकले आफ्नो जिकीरलाई कानूनीरूपमा भन्दा पनि आफूमात्र योग्य र उपयुक्त रहेको भनी आत्मपरक ढङ्गले पुष्टि गर्न खोजेको प्रतीत हुने । ▪ कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको लाभ आफूलेमात्र पाउनुपर्दछ भनी कसैले पनि मान्यता राख्नु हुँदैन । न त कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या आफ्नो अनुकूलमात्र 	१५७

			हुनुपर्दछ भन्ने अपेक्षा नै गर्न हुन्छ । कुनै कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न उठी बढेर नहुँदासम्म त्यस्तो कानूनअनुरूप भएका कार्यहरू स्वतः वैध मानिने ।	
४.	९११९ विशेष उत्प्रेषण परमादेश	इकवाल हक विरुद्ध राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ जुन मुद्दामा फैसला भई दण्ड जरीवाना लागेको हो सोही मुद्दाको रोहमा थुनामा रहिरहेको भए वा पुनरावेदन गर्ने प्रयोजनको लागि दण्ड जरीवाना धरौट राख्न नसकी सशरीर अदालतसमक्ष समर्पण गरेको भए त्यस्तो अवस्थामा दण्ड जरीवाना तोक्ने फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न धरौटी राख्ने प्रयोजन हुनै नसक्ने । ▪ कुनै रकममा नदिएको दण्ड जरीवाना असूलीको लागि सो तिर्न नसक्ने भएमा हालसम्म प्रचलित कानूनबमोजिम कैदमा रूपान्तरण गरी असूल गर्ने व्यवस्था भएकोले थुनामा नै रहेको अवस्थामा पनि पुनरावेदनको लागि धरौट अनिवार्य गर्नु विवेकसङ्गत, न्यायसङ्गत एवम् कानूनसङ्गत हुन नसक्ने । 	१६४
५.	९१२० विशेष उत्प्रेषण परमादेश	संजीव केशवासमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ पेसा व्यवसायको स्वतन्त्रतालाई वाञ्छित हदसम्म मान्यता दिनपर्ने भएपनि त्यस्तो उद्योगको उत्पादनशील गतिविधि, बजार व्यवस्थापन, उपभोक्ता हित र सार्वजनिक स्वास्थ्य आदि कुरालाई विचार गरेर त्यस्तो व्यवसायलाई नियन्त्रण गर्न राज्यले कानून निर्माण गरी आवश्यक 	१७३

			<p>नियन्त्रण गर्न र विवेकसङ्गत बनाउन सक्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मा उल्लिखित अधिकांश कानूनी व्यवस्था सार्वजनिक स्वास्थ्यको पक्षमा गरिएको देखिएको र त्यसको कार्यान्वयनबाट उद्योगहरू वा उत्पादकहरूमा केही प्राविधिक, प्रक्रियात्मक र जनस्वास्थ्यका सरोकारजन्य मापदण्डहरूले गर्दा कतिपय प्रतिकूल व्यावहारिक कठिनाई आउने कुराको निवेदकले जिकीर लिए पनि न्यायिक पुनरावलोकनमार्फत् असंवैधानिकताको प्रश्न बाहेक अन्य औचित्यको प्रश्नमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्नेसमेत नदेखिने । 	
६.	९१२१ विशेष उत्प्रेषण परमादेश	मुकुन्द अधिकारी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले सम्पत्ति विवरण पेश गरेको नदेखिएमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले त्यस्तो व्यक्तिउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्ने गरी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावलीको नियम १०(२) मा व्यवस्था भएबाट नियमावलीका उपरोक्त प्रावधानले राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको 	२०४

			अधिकारमाथि कुनै बन्देज लगाएको नदेखिँदा कानून बाझिएको भनी गरिएका त्यस्ता अपरिपक्व दावीका आधारमा अदालतले आफ्नो खास दृष्टिकोण बनाई अति सूक्ष्मसम्बेदी भई हस्तक्षेप गरी कानून बदर गर्नु संविधानसम्मत नहुने ।	
७.	९१२२ पूर्ण अंशचलन	दानबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध कृष्णबहादुर श्रेष्ठ	<ul style="list-style-type: none"> लिखत बदर मुद्दाहरूसमेत अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा हाल आएर यस अदालतले अन्य अंशियारमा बन्डा लाने भनी अन्यथा व्याख्या र अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । अंश जस्तो कुरामा व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हुने । 	२१०
८.	९१२३ संयुक्त कीर्ते	राधादेवी सुनुवार विरुद्ध भगवती पुडासैनीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अधिकृत वारेसनामा सरकारी कार्यालयमा सुरक्षित रहने लिखत होइन । यस्तो लिखत भनेको व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । व्यक्तिले आफ्नो विशेष प्रयोजनअन्तर्गत कुनै मुद्दा मामिलाको सन्दर्भमा र अचल सम्पत्तिको आफ्नो स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा आफ्नो सट्टामा अरू कसैलाई प्रतिनिधिको रूपमा नियुक्त गरिने लिखत नै अधिकृत वारेसनामाको लिखत हो । यो लिखतको स्वरूप र प्रकृतिको आधारमा पनि व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । तर व्यक्तिको साथमा रहने भए पनि यस्तो लिखतमा सरकारी छाप र दस्तखत भई अख्तियारप्राप्त अधिकारीद्वारा प्रमाणितसमेत गरिने हुँदा 	२१८

			<p>अधिकृत वारेसनामाको लिखत सरकारी लिखत नै हुने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको भन्ने विषय प्रथमदृष्टिमा नै सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची १ भित्र पर्ने भएकाले नेपाल सरकार वादी भई मुद्दा चलनुपर्ने भन्ने कुरामा विवाद नहुने । 	
९.	९१२४ संयुक्त बहुविवाह	नेपाल सरकार विरुद्ध योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया बस्नेत	<ul style="list-style-type: none"> अनजानवस सौता भई पीडित हुन पुगेको अवस्थामा सबूद प्रमाणको अभावमा कसूरदार कायम गरी सजाय गर्नुबाट झन पीडा थपिने कार्य हुन जान्छ । तसर्थ, अनजानमा सौता हुन जाने महिलालाई उसको हुने पतिको पहिले नै विवाह भई अर्को श्रीमती भएको भन्ने तथ्यको जानकारी उसलाई थियो भन्ने स्पष्ट प्रमाणको अभावमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गर्न नमिल्ने । 	२३४
१०.	९१२५ संयुक्त कुटपीट अङ्गभङ्ग	नेपाल सरकार विरुद्ध सुरेन्द्रकुमार कविरथसमेत	<ul style="list-style-type: none"> वारदातका समयमा परेको चोटको असरले गर्दा त्यो अङ्गले तत्कालीन अवस्थामा पहिलाको जस्तो काम गर्न नसक्नु एउटा पाटो हो भने उपचारपश्चात् त्यो अङ्गले पहिलाको जस्तै काम गर्न सक्नु अर्को पाटो हो । कुनै अङ्ग कुटपीटबाट भाँच्चिएको वा फुक्लेकोमा उपचारपश्चात् पनि कुनै सुधार नभई त्यो अङ्ग निष्क्रिय भई कुनै काम गर्न नसक्ने भएमा मात्र बेकम्मा भएको मान्न सकिन्छ । तर उपचारपश्चात् पहिलाको जस्तै त्यो अङ्गले काम गर्न सक्षम हुन्छ 	२४२

			र काम गरिरहेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा बेकम्माको अर्थ गर्न नमिल्ने ।	
११.	९१२६ संयुक्त लागु औषध खैरो हेरोइन	विमला कर्माचार्य विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ▪ हेरोइन अफिमबाट बन्ने कडा र घातक लागु औषध भएको र लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) ले अफिम तथा कोकाको सारतत्व, मिश्रण वा लवणसमेत मिलाई तयार गरिने कुनै पदार्थलाई लागु औषधको परिभाषाभित्र समेटेको देखिँदा हेरोइन लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) ले परिभाषित गरेको लागु औषधभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट हुन आउने । ▪ लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) मा भएको व्यवस्थालाई निस्तेज पार्ने गरी नेपाल सरकारले प्रकाशित गरेको सूचनामा "हेरोइन" परेको भनी दफा २३क मा भएको व्यवस्था अनुसार औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम कारवाही र सजाय गर्न नमिल्ने । 	२४८
१२.	९१२७ संयुक्त अंश बन्डा लगाई अंश छुट्याई	रमेश पुरी विरुद्ध श्रीमती गीता पुरी सिलवालसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ▪ गुठी चलाउने हक र शेष जगेडा खान पाउने हकलाई समान अर्थमा हेर्न मिल्दैन । त्यसमा पनि एकाले गरेको कसूरको सजाय अर्काले पाउने स्थिति हुँदैन । वादीहरूका पिताले महन्त्याई पाउँ भन्ने दावी गरेकोमा सो वादी दावी नपुग्नुबाट वादीहरूका पिताको गुठीमा 	२६०

	<p>शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम गरी पाउँ</p>		<p>रहेको हकलाई प्रतिकूल असर पर्न नसक्ने ।</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ बकसपत्रबाट आफ्नो हक शेषपछि खानु भनी दाताले सम्पत्ति किटानी नगरी सम्पूर्ण सम्पत्ति लेखिदिएको अवस्थामा निजको जे जस्तो साम्पत्तिक हक छ ती सबै बकस पाउने व्यक्तिमा सर्ने । 	
--	---	--	--	--

यी सारसंक्षेप *नेकाप* प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १११६

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
स.का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
फैसला मिति : २०७०।७।७।५
०६६-NF-०००७

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक/विपक्षी : कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड
मुख्य कार्यालय रामशाहपथ, काठमाडौं र
कृषि विकास बैङ्क, सञ्चालक समितिसमेत
दुईको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त तथा आफ्नो
हकमासमेत कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड
मुख्य कार्यालय, काठमाडौंका प्रमुख
कार्यकारी अधिकृत श्यामसिंह पाण्डेसमेत
विरूद्ध

विपक्षी/निवेदक : रूपन्देही जिल्ला, सिद्धार्थनगर
नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने कृषि विकास
बैङ्कको कानून अधिकृत पदमा लिखित
परीक्षाबाट छनौट भएका ज्योति पाण्डेसमेत

- परीक्षा योग्यता परीक्षणको एक मात्र माध्यम हो । त्यसमा मूल्याङ्कनको आधार केवल योग्यता हुनुपर्दछ । अन्यान्य आधारले योग्यता परीक्षणलाई घुमिल तुल्याउँछन् र यसलाई प्रोत्साहित गरिन्छ भने कानूनको शासनको दृष्टिमा यो भन्दा ठूलो दुर्भाग्य अरु कुनै हुन सक्दैन । परीक्षा सदैव निष्पक्ष र स्वतन्त्र हुनुपर्छ,

अनिमाल परीक्षाको विश्वसनीयता कायम हुन्छ । परीक्षा भन्ने वित्तिकै स्वच्छ, निष्पक्ष र सहीरूपले परीक्षार्थीको योग्यता र क्षमता परीक्षण गर्नु हो । यी तत्त्वहरूको अभावमा परीक्षा शब्द नै कलुषित बन्न पुग्छ । परीक्षा शब्दले नै निष्पक्षता, आस्था, विश्वास र श्रद्धाभावको प्रवाह गरेको हुन्छ । परीक्षामा परीक्षार्थीहरूबाट मर्यादाविपरीतको कार्य हुनुको साथै परीक्षकबाट समेत उत्तरपुस्तिका परीक्षण एवम् संपरीक्षणको क्रममा अनियमितता भएको देखिएको अवस्थामा सोही परीक्षाफल कायम हुनु न्यायको न्यूनतम मर्यादा पालना नगर्नु हो ।

(प्रकरण नं. १२)

- प्रकटरूपमा देखिएका तथ्यगत कुराहरू औँल्याई उचित निर्णय गरी दुष्परिणाम सच्याउन सार्वजनिक पदाधिकारीलाई लेखी पठाउने अधिकार अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छैन भन्ने हो भने अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख निष्प्रयोजित भई शून्यमा परिणत हुने ।

(प्रकरण नं. १५)

- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले स्वयम् नै दुष्परिणाम सच्याउन सक्दैन । तर सो कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्दछ । यसरी लेखी पठाउँदा यस्तो निर्णय गरी सो दुष्कृति सच्याउनु भन्न भने अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले सक्दैन । निर्देशित निर्णय हुन सक्दैन । निर्णयकर्ताले तथ्य, प्रमाण र कारणका आधारमा स्वयम् नै

न्यायिक मन प्रयोग गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

- अनुसन्धान गर्ने संवैधानिक निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान गरी पठाएको विवरणमा असहमति प्रकट गर्न सकिन्न भन्ने होइन । तर तिनलाई निर्णयकर्ताले जानकारीमा लिनै पाइन्न भन्न मिल्दैन । तथ्य तथ्य नै हो, जसले जसरी हेरे पनि एउटै देखिन्छ । कुनै उत्तरमा पूर्णाङ्कभन्दा बढी अङ्क दिएको, एउटा उत्तरलाई दुई पटक अङ्क दिएको, पहिले दिएको अङ्क सच्याएको, पहिले सिसाकलमले अङ्क दिई इरेजरले सो मेटेको धुलो उत्तरपुस्तिकामै रहेको, गलत उत्तरलाई सच्याई सही बनाइदिएको र गलत उत्तरलाई पनि पूर्ण अङ्क दिएको सङ्केत नम्बर सहित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले तथ्यगत विवरण दिएको छ । यसो होइन भन्न तथ्यगतरूपमै खण्डन गर्न कृषि विकास बैङ्कले सकेको स्थिति छैन । रिट जारी गरी त्यस्ता आधारमा रद्द भएको परीक्षा र सोका आधारमा भएको परीक्षाफल कायम गरिदिँदा परीक्षा भन्ने पद्धतिमै ग्रहण लाग्न पुग्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

निवेदक/विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय सुशीलकुमार पन्त, पवन प्रकाश घिमिरे र अधिवक्ताद्वय केदार गौतम र पोषणराज लामिछाने

विपक्षी/निवेदकका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू यज्ञमूर्ति बन्जाडे, हरिहर दाहाल र शम्भु थापा एवम् अधिवक्ताहरू चन्द्रकान्त ज्ञवाली, टीकाराम भट्टराई,

शिवप्रसाद रिजाल, शरदप्रसाद कोइराला, भीमार्जुन आचार्य र राजन अधिकारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट : विद्वान उपन्यायाधिवक्ता टिकेन्द्र दाहाल अवलम्बित नजीर :

■ २०६३ सालको रिट नं.१०६९

सम्बद्ध कानून :

- कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) अनुसार यस अदालतको मिति २०६६।२।२६ को आदेशउपर विपक्षीहरूको तर्फबाट पर्न आएको निवेदनमा यस अदालतको मिति २०६६।९।३ को आदेशानुसार पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भै निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार रहेको छ:-

विपक्षी बैङ्कको पदपूर्ति समितिद्वारा मिति २०६४।५।५ मा प्रकाशित विज्ञापन नं. क्रमशः ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ मा हामी निवेदकहरूले दरखास्त दिई लिखित परीक्षाबाट छनौट भै २०६५।५।७ गते अन्तर्वार्ता मिति निर्धारण गर्ने गरी २०६५।४।२६ को राजधानी राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा कानून अधिकृत पदको र सोही मितिको नयाँ पत्रिका राष्ट्रिय दैनिकमा शाखा अधिकृत पदको लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशित भएको थियो । यसै अवधिमा साविकको मन्त्रपरिषद्को ठाउँमा मिति २०६५।५।२ मा निर्वाचित प्रधानमन्त्रीको नेतृत्वमा नयाँ सरकार गठन भएपछि बैङ्कको सञ्चालक समिति परिवर्तन भएपश्चात् सहायक स्तरका विभिन्न पदको अन्तर्वार्ता सञ्चालन गरियो । अधिकृतस्तरको

हकमा अन्तर्वार्ता मितिभन्दा ठीक एकदिनअगाडि २०६५।५।५ मा पदपूर्ति समितिको निर्णयानुसार अर्को सूचना प्रकाशित नभएसम्म अन्तर्वार्ता स्थगित गर्ने गरी मिति २०६५।५।६ मा कान्तिपुर दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरियो । यस्तैमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बैङ्कको कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदको उत्तरपुस्तिका लिई गएको भन्ने कुरा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएपछि सो बारेमा बैङ्कमा बुझ्दा छिट्टै अन्तर्वार्ता हुने जवाफ दिइएकोमा २०६५।९।१९ गते अचानक कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदको खुल्ला प्रतियोगिताको लागि विज्ञापित पदको विज्ञापन र लिखित परीक्षासमेत रद्द गर्ने भनी बैङ्कको सञ्चालक समितिबाट निर्णय भएको सूचना गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित हुँदा निवेदकहरू स्तब्ध भयौं ।

विपक्षी बैङ्कको पदपूर्ति समितिले पदपूर्तिको लागि विज्ञापन, परीक्षा सञ्चालन, परीक्षाफलको प्रकाशन र उपयुक्त उम्मेदवार नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्ने अधिकार राख्ने हुँदा समितिले गर्ने कार्य कानूनसम्मत् नै रहेको छ । सरकार वा पदाधिकारीको परिवर्तन हुँदा समितिद्वारा गरिएको कार्य अनियमितता हुनसक्ने आधार र कारण हुन सक्दैन । कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम (२) को खण्ड (च) मा पदपूर्ति समितिले मनासिब ठानेमा भइसकेको विज्ञापन खारेज गर्ने, लिइसकेको लिखित परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्न कारणसहित समितिमा सिफारिश गर्ने व्यवस्था रहेको भए पनि सो कानूनी व्यवस्थानुरूप विज्ञापन र परीक्षा रद्द गर्नुपर्ने कारण खुलाइएको छैन । उक्त सूचनामा पदपूर्ति समितिमा सिफारिशबमोजिम सञ्चालक समितिले

उक्त निर्णय गरेको भन्ने कुरा पनि देखिएको छैन । नयाँ नियुक्तिको लागि उम्मेदवार छनौट गर्न र सोसम्बन्धी कार्य निष्पक्ष, कानूनसम्मत् रूपमा सञ्चालन गर्न विनियमावलीको परिच्छेद २ को विनियम २(१) मा पदपूर्ति समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । समितिले हामी निवेदकहरू संलग्न भएको परीक्षा सञ्चालन गरी परीक्षाफल प्रकाशन गरेकोमा विवाद छैन । उक्त परीक्षामा अनियमितता भएको भए लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशनपूर्व नै बदर गर्नुपर्ने थियो । तर, लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशित भई अन्तर्वार्ताको मिति तोकिसकेपछि परीक्षा अनियमित भएको भन्न र परीक्षाफल बदर गर्ने सिफारिश गर्न मिल्दैन । त्यस्तो सिफारिश समितिबाट भएको रहेछ भने आफैमा कानूनप्रतिकूल भएको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

परीक्षाफल प्रकाशित भै अन्तर्वार्ताको मिति तोकिएपछि विज्ञापन र परीक्षा रद्द गर्नु स्पष्ट रूपमा गैरकानूनी कार्य हो । लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशन भएपछि सो पूर्वको कुनै अवस्था वा कारण देखाई परीक्षाफल बदर गर्ने सिफारिश वा निर्णय भएमा तत्सम्बन्धमा संलग्न राष्ट्रसेवकलाई कानूनी कारवाही हुनुपर्दछ । परीक्षा सञ्चालन गर्ने, परीक्षाफल प्रकाशन गर्ने, अन्तर्वार्ता आवाहन गर्ने पदाधिकारीलाई कुनै सजाय नभै अनियमितता गरियो भन्ने कुनै भूमिका नभएका परीक्षार्थीलाई प्रताडीत हुने गरी परीक्षाफल र विज्ञापन बदर गर्ने कार्य सर्वथा कानूनप्रतिकूल छ ।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले परीक्षार्थीको उत्तरपुस्तिका जाँच गर्न सक्तैन । त्यस्तो गरिएमा पदपूर्ति समितिको अधिकारमाथि अतिक्रमण हुन जान्छ । परीक्षार्थीबाट कुनै अनियमितता भएको भए सो गर्ने परीक्षार्थीलाई कारवाही गर्नुपर्छ । विपक्षी बैङ्कले एकैपटक प्रकाशित गरेको सहायक

पदको परीक्षाफल अनुसार अन्तर्वार्ता लिने, तर निवेदकहरूको हकमा विज्ञापन नै खारेज गर्ने निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२)(च)१३(१) को (२)(३) समेतको विपरीत छ ।

पदपूर्ति सम्बन्धमा खुल्ला विज्ञापन गरी निवेदकहरूलाई लिखित परीक्षामा सामेल गराई परीक्षामा उत्तीर्ण भएको सूचना प्रकाशित गरी मिति २०६५।५।७ मा अन्तर्वार्तासमेत तोकिसकेपछि के कारण परी अन्तर्वार्ता स्थगित गरिएको हो सो सम्बन्धमा निवेदकहरूलाई केही जानकारी दिइएको छैन । तसर्थ, विपक्षी कृषि विकास बैङ्कबाट प्रकाशित विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ कानून अधिकृत पदसंख्या आठ र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्रको लागि लिइएको लिखित परीक्षा रद्द गर्ने गरी कृषि विकास बैङ्क सञ्चालक समितिको २०६५।९।१९ को सूचनालागायत विपक्षीहरूबाट यससम्बन्धी भएका सम्पूर्ण काम कारवाही एवम् निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अनुसार उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ । साथै मिति २०६५।५।७ मा हुने भनी २०६५।४।२६ मा प्रकाशित पूर्व सूचनाबमोजिम स्थगित गरिएको अन्तर्वार्ता अविलम्ब लिई उपयुक्त उम्मेदवारको नाम नियुक्तिको लागि सिफारिश गरी नियुक्तिसमेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना जारी गरी लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश

गर्नु । निवेदकले माग गरेको अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१०।५ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा निवेदकहरू विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ बाट कानून अधिकृत पदमा र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ बाट शाखा अधिकृत पदमा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्न प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम भएको लिखित परीक्षाबाट उत्तीर्ण भएका भन्ने सम्बन्धमा विवाद देखिएन । उक्त परीक्षा उप्रान्त हुनुपर्ने अन्तर्वार्ता विपक्षीबाट स्थगित गरिएकोमा मिति २०६५।९।१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम लिइएको उक्त परीक्षा एवम् विज्ञापनसमेत विपक्षीबाट रद्द गरेको देखियो । उल्लिखित परीक्षा एवम् विज्ञापन रद्द गर्दा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडको कर्मचारीसम्बन्धी विनियमावली, २०६२ को नियम २(च) बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी रद्द गरेको भन्ने कुरा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा उल्लेख भएको देखिँदैन । निवेदकहरू लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भैरहेका व्यक्तिहरू देखिएकोले प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निवेदकहरूले निवेदनमा उल्लेख गरेको पदका परीक्षा एवम् विज्ञापनमा असर पर्ने गरी पदपूर्तिसम्बन्धी कुनै कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षी कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, मुख्य कार्यालयसमेतको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६५।१०।१३ मा भएको आदेश ।

कृषि विकास बैङ्कद्वारा आ.व. २०६४।०६५ मा विज्ञापन गरिएका खुल्ला प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा शाखा अधिकृत, कानून अधिकृत र सहायकस्तरका विभिन्न पदहरूको लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशित गर्दा व्यापक अनियमितता भएको भनी पर्न आएका उजूरीका

सम्बन्धमा आयोगबाट प्रारम्भिक अनुसन्धान भै शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्र र कानून अधिकृत पदसंख्या आठका उत्तरपुस्तिकाहरू आयोगद्वारा तोकिएका सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरूबाट जाँच गराउँदा सो पदहरूको लिखित परीक्षा स्वतन्त्र निष्पक्ष तथा नियमित भएको मान्न सकिने अवस्था देखिएन । कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) समेतको कानूनी व्यवस्था र आयोगको मिति २०५८।१।७ को निर्देशनसमेतको अधीनमा रही कृषि विकास बैङ्कको समग्र हितमा हुने गरी अधिकृतस्तरका दुबै पदहरूका हकमा उपयुक्त निर्णय गर्न कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, पदपूर्ति समितिलाई आयोगको २०६५।७।३ को निर्णयानुसार लेखिपठाइएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८(१)(ग) ले कुनै सार्वजनिक संस्थाको कुनै परिपाटी वा कार्यप्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुझाव दिन सक्ने अधिकार आयोगलाई रहेको छ । साथै कानूनविपरीत भएको कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्याउनको लागि सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) ले प्रदान गरेको हुँदा कानूनबमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी आयोगबाट भए गरेका कार्यले निवेदकहरूको संवैधानिक एवम् कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

कृषि विकास बैङ्क कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को

विनियम २ को खण्ड (च) बमोजिम स्वीकृत दरबन्दीअनुसारको पद कायम राख्ने वा दरबन्दी कटौती गर्ने भन्ने विषयमा सञ्चालक समितिले जुनसुकै अवस्थामा निर्णय गर्न सक्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को क्रमशः कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदको लागि लिइएको लिखित परीक्षामा अनियमित भएको निष्कर्षका साथ परीक्षा रद्द गर्ने अधिकार बैङ्कलाई भएको मनसायका साथ प्राप्त पत्रानुसार नै कृषि विकास बैङ्क पदपूर्ति समितिबाट उल्लिखित विज्ञापन र परीक्षा रद्द गर्न सञ्चालक समितिमा सिफारिश भै सोहीबमोजिम सञ्चालक समितिबाट कानूनबमोजिम नै उल्लिखित विज्ञापन र सोको परीक्षा रद्द गर्ने निर्णय गरिएको हो । विज्ञापन र परीक्षा रद्द भएपछि कतिपय परीक्षार्थीहरूले परीक्षा शुल्कबापतको रकम फिर्तासमेत लिइसकेका छन् । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कृषि विकास बैङ्क लि. मुख्य कार्यालय, ऐ. को सञ्चालक समिति, ऐ. का सञ्चालक समितिका अध्यक्ष ऐ. का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, ऐ. को पदपूर्ति समितिको तर्फबाट संयुक्तरूपमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

यसमा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडको आ.व. २०६४।०६५ को स्वीकृत कार्यक्रम तथा बजेटमा व्यवस्था भएअनुरूप रिक्त हुन आएको दरबन्दीमध्ये खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गर्न छुट्याइएको अधिकृतस्तरको विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ अनुसार लिइएको लिखित परीक्षामा अनियमितता भएको भन्ने देखिएकोले उपयुक्त निर्णय गर्नु भनी आयोगले दिएको सुझाव कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा बैङ्कले आफ्नो आवश्यकतानुसार आफैले गरेको विज्ञापन र लिखित परीक्षासमेत रद्द गर्नु भनी पदपूर्ति

समितिबाट भएको सिफारिशबमोजिम उक्त पदको परीक्षा दस्तूरबापतको रकमसमेत फिर्ता दिने भनी बैङ्कको सञ्चालक समितिबाट २०६५।९।४ मा भएको निर्णय एवम् सो निर्णयबमोजिमको २०६५।९।१९ मा गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनालगायत दुबै विज्ञापनसँग सम्बन्धित विज्ञापन र परीक्षा नै रद्द गर्ने गरी भएका सम्पूर्ण काम कारवाही एवम् निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको छ । विज्ञापन र परीक्षा रद्द गर्ने गरेको विपक्षी बैङ्कको निर्णय बदर भै सकेको अवस्था हुँदा लिखित परीक्षाबाट उत्तीर्ण निवेदकहरूसमेतको हकमा यथाशक्य छिटो पुनः अन्तर्वार्ताको मिति र समय तोकी कानूनबमोजिम अन्तर्वार्ता लिई उम्मेदवार छनौटको कार्य गर्नु, गराउनु भनी विपक्षी कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड मुख्य कार्यालयसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६६।२।२६ मा भएको आदेश ।

कृषि विकास बैङ्कबाट मिति २०६४।५।५ मा प्रकाशित विज्ञापन नं. ४।२०६४।०६५ कानून अधिकृत पदसंख्या आठ र विज्ञापन नं. ५।२०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्रको लागि लिइएको लिखित परीक्षामा अनियमितता भएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी परी आयोगबाट अनुसन्धानको क्रममा अनियमितता देखिएको भनी विशेषज्ञको प्रतिवेदनसहितको जानकारी प्राप्त हुन आएकोले कृषि विकास बैङ्क कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम उल्लिखित पदको विज्ञापन रद्द गर्न कृषि विकास बैङ्कको पदपूर्ति समितिले बैङ्कको सञ्चालन समितिमा सिफारिश गरेको हो । यस्तै विवाद समावेश भएको रिट

निवेदक शिवहरि पौड्याल विरूद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड विपक्षी भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०६९ को उत्प्रेषण निवेदनमा पदपूर्ति समितिले अन्तर्वार्ताको नतिजा प्रकाशन नभएसम्म परीक्षा र अन्तर्वार्ता रद्द गर्न सक्ने भन्ने नजीर कायम गरेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडद्वारा प्रकाशित विज्ञापन र परीक्षा रद्द गरेको हुँदा सोतर्फ विचार नै नगरी रिट निवेदन जारी हुने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।२।२६ मा भएको आदेश उक्त रिट निवेदनमा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) अनुसार पुनरावलोकन गरी पाउँ भनी कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड मुख्य कार्यालयसमेतको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन ।

यसमा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद-२ को विनियम (२) को खण्ड (च) मा, “पदपूर्ति समितिले मनासिब ठानेमा भैसकेको विज्ञापन खारेज गर्ने, लिइसकेको लिखित परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्न कारणसहित समितिमा सिफारिश गर्ने” भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ बाट लिइएको लिखित परीक्षाको नतिजासम्म प्रकाशित भएको पाइन्छ, जबकि उक्त विनियम २ को खण्ड (च) ले अन्तर्वार्ता दिइसकेपछिको नतिजालगायतका विज्ञापनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम कारवाही पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा रद्द गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । यसको अतिरिक्त निवेदक शिवहरि पौडेल विरूद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, मुख्य कार्यालयसमेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०६९ को उत्प्रेषण विषयको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६५।८।८ मा तत्काल कायम रहेको

कृषि विकास बैङ्क कर्मचारी सेवा, शर्त नियमावली, २०२४ (छैठौं संशोधनसहित) को परिच्छेद् २ को नियम २(च) को व्याख्या गर्दै रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकोसमेत पाइन्छ । सोही व्यवस्था हाल प्रचलित कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद् २ को विनियम २ को खण्ड (च) मा रहेको हुनाले उक्त रिट नं. १०६९ मा कायम भएको कानूनी सिद्धान्तविपरीत प्रस्तुत रिट निवेदनमा आदेश जारी गर्ने गरी निर्णय भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) अनुसार प्रस्तुत निवेदनमा पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी झिकाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६६।९।३ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक कृषि विकास बैङ्क, केन्द्रीय कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त र अधिवक्ता श्री केदार गौतमसमेतले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले त्रुटि एवम् विसङ्गतिहरू औल्याउँदै बैङ्कबाट उपयुक्त निर्णय गर्नसम्म निर्देशन दिएको हो । यस्तै निर्णय गर्नु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन भएको अवस्था छैन । लिखित परीक्षामा देखिएका अनियमितता र त्रुटिका सम्बन्धमा परीक्षा रद्द गर्नु नै उपयुक्त विकल्प ठानी पदपूर्ति समितिबाट भएको सिफारिश र सोका आधारमा सञ्चालक समितिको निर्णयमा कुनै त्रुटि रहेको छैन । कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद् २ को खण्ड २(च) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कानूनबमोजिम भएको निर्णयलाई बदर गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति

२०६६।२।२६ मा भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । साथै कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडको तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पवनप्रकाश घिमिरे र अधिवक्ता श्री पोषणराज लामिछानेसमेतले सोही व्यहोराको लिखित बहस नोट पेश गर्नुभयो ।

विपक्षी ज्योति पाण्डेसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री यज्ञमूर्ति बन्जाडे, श्री हरिहर दाहाल र श्री शम्भु थापा एवम् अधिवक्ताहरू श्री चन्द्रकान्त जवाली, श्री टीकाराम भट्टराई, श्री शिवप्रसाद रिजाल, श्री शरदप्रसाद कोइराला श्री भीमार्जुन आचार्य र श्री राजन अधिकारीसमेतले यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको निवेदक शिवहरि पौडेल विरुद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, मुख्य कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदन र प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तर्निहित तथ्य नै फरक रहेको छ । कृषि विकास बैङ्कबाट लिइएको परीक्षामा कुनै पदाधिकारीको तर्फबाट गल्ती भएको छ भने निजलाई कारवाही गरिनुपर्छ । त्यसै गरी कुनै परीक्षार्थीले परीक्षामा अनियमित गरेको पाइएमा सो परीक्षार्थीको परीक्षा रद्द गर्नुपर्नेमा निर्दोष परीक्षार्थीलाई असर पर्ने गरी समग्र परीक्षा नै रद्द गर्नु कानून र न्यायसङ्गत हुँदैन । कृषि विकास बैङ्कबाट लिइएको परीक्षाको उत्तरपुस्तिका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले जाँच गर्न पाउने अधिकार कानूनले प्रदान गरेको छैन । प्रस्तुत विवाद अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) भित्र पर्ने विषय नभएकोले क्षेत्राधिकारको अभाव रहेको छ । तसर्थ, यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा रिट जारी गर्ने गरी भएको मिति २०६६।२।२६ को आदेश कायम हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । साथै सोहीबमोजिमको बहस

नोटसमेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहालले अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) अनुसार कानूनविपरीत भएको कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्याउनको लागि सम्बन्धित निकायलाई अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले लेखी पठाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । कृषि विकास बैङ्कद्वारा सञ्चालित परीक्षा निष्पक्ष भएको नपाइएको हुँदा बैङ्कको हितमा उपयुक्त निर्णय गर्न आयोगबाट निर्देशनसम्म दिइएको भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी उहाँहरूले पेश गर्नुभएको बहस नोट तथा निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको आदेश मिलेको छ, छैन र यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, पदपूर्ति समितिद्वारा मिति २०६४।५।५ मा प्रकाशित विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ क्रमशः कानून अधिकृत पदसंख्या आठ र शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्रको लागि खुल्ला प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति गर्ने सूचनाअनुसार लिइएको लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण भई मिति २०६५।५।७ गते अन्तर्वार्ता मिति तोकिएको थियो । सोहीबमोजिम अन्तर्वार्ताको प्रतीक्षामा बसेको अवस्थामा अर्को सूचना प्रकाशित नभएसम्मका लागि पूर्व निर्धारित अन्तर्वार्ता स्थगित गर्ने गरी विपक्षी बैङ्कबाट

मिति २०६५।५।६ मा सूचना प्रकाशित भयो । स्थगित गरिएको अन्तर्वार्ताको मिति चाँडो तोकिएला भन्ने अपेक्षाका साथ बसिरहेको अवस्थामा एक्कासी कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड, पदपूर्ति समितिबाट मिति २०६५।९।१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनानुसार उल्लिखित पदहरूको विज्ञापन एवम् परीक्षा रद्द गर्ने गरी सूचना प्रकाशित गरियो । कुनै आधार र कारणबिना कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडद्वारा विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को मिति २०६४।५।५ मा प्रकाशित विज्ञापन र परीक्षासमेत रद्द गर्ने गरी बैङ्कको पदपूर्ति समितिद्वारा मिति २०६५।९।१९ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना र विपक्षीहरूबाट भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही एवम् निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ । साथै मिति २०६५।५।७ मा हुने भनी २०६५।४।२६ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम स्थगित गरिएको अन्तर्वार्ता अविलम्ब लिई उपयुक्त उम्मेदवारको नाम नियुक्तिको लागि सिफारिश गरी नियुक्तिसमेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ ।

३. कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) मा पदपूर्ति समितिले मनासिब ठानेमा भइसकेको विज्ञापन खारेज गर्ने, लिइसकेको लिखित परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्न कारणसहित समितिमा सिफारिश गर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।३ को निर्णयानुसार विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को परीक्षा रद्द गरी परीक्षार्थीको परीक्षा शुल्क फिर्ता दिनका लागि व्यवस्थापकलाई निर्देशन दिने गरी

पदपूर्ति समितिबाट निर्णय भई २०६५।९।१९ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भई अधिकांश परीक्षार्थीहरूले परीक्षा शुल्कबापतको रकम फिर्तासमेत लिइसकेको भन्नेसमेत व्यहोराको कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडसमेतको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

४. प्रस्तुत विवादमा निवेदन मागबमोजिम विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ कानून अधिकृत पदसंख्या आठ र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्रको लागि लिइएको लिखित परीक्षाबाट छानिएका उम्मेदवारहरूको स्थगित अन्तर्वार्ता लिई उम्मेदवार छनौटको कार्य अविलम्ब गर्नु भनी विपक्षी कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडसमेतको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।२।२६ मा आदेश भएको देखिन्छ ।

५. यस अदालतबाट भएको उल्लिखित आदेश यस अदालतबाट रिट निवेदक शिवहरि पौडेल विरुद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडसमेत विपक्षी भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०६९ को उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) अनुसार पुनरावलोकन गरी पाउँ भनी विपक्षी कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेडसमेतको तर्फबाट यस अदालतमा दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट २०६६।९।३ मा पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइन्छ ।

६. कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेडद्वारा प्रकाशित विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को खुल्ला प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति गर्ने गरी लिइएको लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण उम्मेदवारहरूको लागि मिति २०६५।५।७ गते अन्तर्वार्ताको मितिसमेत निर्धारण गरिएको

अवस्थामा उल्लिखित लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशित गर्दा व्यापक अनियमितता भएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष पर्न आएका उजूरीका सम्बन्धमा आयोगबाट प्रारम्भिक अनुसन्धान भई कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदका उत्तरपुस्तिकाहरू आयोगबाट तोकिएका सम्बन्धित विषयका विशेषज्ञहरूद्वारा जाँच गराएको पाइन्छ ।

७. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट तोकिएका विशेषज्ञहरूद्वारा प्रस्तुत गरिएको प्रतिवेदन हेर्दा लिखित परीक्षामा अपनाउनुपर्ने प्रक्रियागत कुराहरू जस्तो वस्तुगत परीक्षाको लागि छुट्टै उत्तरपुस्तिकाको व्यवस्था गरी 'क' 'ख' 'ग' र 'घ' मध्ये सही उत्तरको 'Alphabet' लेख लगाउनुपर्नेमा छुट्टै उत्तरपुस्तिका नदिई विषयगत परीक्षाको उत्तरपुस्तिकामा आफूखुशी उत्तर लेख छाडिएको, उत्तरपुस्तिकामा कसैले कुनै प्रश्न छाडेमा खाली ठाउँमा थप्न नमिल्ने गरी रातो मसीले केरी तोकिएको पदाधिकारीले दस्तखत गर्नुपर्नेमा सो गरेको नदेखिएको, त्यस्तै विषयगत परीक्षा सम्पन्न भएपछि उत्तरपुस्तिकाको प्रत्येक पानामा थपघट गर्न नसक्ने गरी अधिकारप्राप्त व्यक्तिले दस्तखत गरी बन्द गरिदिनुपर्नेमा सो नभएको, उत्तरपुस्तिकामा दुईटा कोड गरी दोस्रो कोडको आधारमा परीक्षण गर्न पठाउनुपर्नेमा सो नभएको र 'Marking Scheme' र 'Answer Outlining' दिनुपर्नेमा सो नदिएको जस्ता आधारभूत विषयहरूमा विशेषज्ञहरूले ध्यान आकर्षण गराएको देखिन्छ ।

८. त्यसैगरी उक्त प्रतिवेदनमा उत्तरपुस्तिका परीक्षण कार्यमा देखिएका विसङ्गतिहरूको बारेमा उल्लेख गर्दै सबै उत्तरपुस्तिकालाई पहिलो पटक सिसाकलमको प्रयोग गरी परीक्षण गरेको र पछि सिसाकलमले लेखेको मेटी अर्को नम्बर दिएको प्रष्ट देखिएको छ । यसरी नम्बर प्रदान गर्दा

परीक्षणपूर्व नै उत्तीर्ण गराउने परीक्षार्थीहरूको नाम लिष्ट तयार गरी उनीहरू नै उत्तीर्ण हुने गरी हिसाब गरेर नम्बर प्रदान गरेको जस्तो देखिन्छ भनी केही उदाहरणहरू विशेषज्ञहरूद्वारा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । जसअनुसार उत्तरपुस्तिकामा गलत उत्तर भएकोलाई सच्याई सही उत्तर बनाई नम्बर प्रदान गरिएको छ । केही उत्तरपुस्तिकाको अङ्क घटाउने उद्देश्यले सही उत्तरलाई गलत बनाएको र केरमेटसमेत गरेको देखिन्छ । जस्तो सङ्केत नं. २१५८५, २१५९०, २७८२०, २७७४१ र २७७४८ आदि । पूर्ण गलत उत्तरलाई करीब पूर्णाङ्क दिएको र सही उत्तरलाई ज्यादै न्यून नम्बर प्रदान गरेको सङ्केत नं. २१६३४, २१५९३, २७८०५, २१५९०, २७७११ र २१६४१ आदि ।

९. कतिपय उत्तरपुस्तिकामा कुनै पनि प्रश्नको उत्तर परीक्षण गरी अङ्क प्रदान नगरिएको र कुनै प्रश्नको एउटा उत्तरलाई दुई पटक नम्बर प्रदान गरेको पाइन्छ । जस्तो सङ्केत नं. २७७८३, २७८२५, २७७१४, २७९०१, २७९२९ आदि । कतिपय उत्तरपुस्तिकामा पहिले अङ्क थप गरिएको छ, उदाहरणको लागि सङ्केत नं. २७७६७ । केही उत्तरपुस्तिकामा पूर्णाङ्क वा सो भन्दा बढी अङ्क प्रदान गरेको छ, जस्तो सङ्केत नं. २७७८८ । केही उत्तरपुस्तिकामा उत्तर ठीक बेठीक नजनाई अङ्क प्रदान गरिएको छ, जस्तो सङ्केत नं. २७८२३ । सबै उत्तरपुस्तिकामा सिसाकलमले मेट्न प्रयोग गरेको इरेजरको प्रशस्त धुलो उत्तरपुस्तिकामा रहेको भनी कृषि विकास बैङ्कबाट लिइएका शाखा अधिकृत र कानून अधिकृतको परीक्षामा अनियमितता देखिएको भनी किटान साथ प्रतिवेदन दिई परीक्षणको स्थितिलाई उजागर गरेको अवस्था छ ।

१०. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नियुक्त भएका विशेषज्ञहरूको

प्रतिवेदनअनुसार निजहरूले जाँच गरेका तीनैपत्रको कूल प्राप्तिहरूमध्ये उच्चतम अङ्क प्राप्त गर्ने सङ्केत नम्बरहरू र कृषि विकास बैङ्कद्वारा लिखित परीक्षाको नतिजामा उच्चतम अङ्क प्राप्त गर्ने सङ्केत नम्बरहरूको तुलनात्मक स्थिति के छ भनी अवलोकन गर्दा दुबैतर्फको जाँचमा उच्चतम अङ्क प्राप्त गर्ने सङ्केत नम्बरहरू शाखा अधिकृततर्फ सङ्केत नं. २७७१९ र २७८०९ गरी जम्मा दुई सङ्केत नम्बरहरू तथा कानून अधिकृततर्फ सङ्केत नं. २१५३५ जम्मा एउटा सङ्केत नम्बर मात्र उत्तीर्ण भएको देखिन आई कृषि विकास बैङ्कबाट प्रकाशित नतिजा अनुसार अन्य सङ्केत नम्बरहरू आयोगको परीक्षणबाट तोकिएको अङ्क ल्याई उत्तीर्ण हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन पनि भनिएको पाइन्छ ।

११. कृषि विकास बैङ्कबाट लिइएको लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण गराइएका सङ्केत नम्बरले प्राप्त गरेको अङ्कहरू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट जाँच हुँदा प्राप्त अङ्कसँग तुलना गर्दा धेरै नै फरक परेको र कतिपय सङ्केत नम्बरहरू अनुत्तीर्ण रहेको स्थितिसमेत देखिएको हुँदा बैङ्कबाट लिइएको शाखा अधिकृत र कानून अधिकृत पदहरूको लिखित परीक्षा स्वतन्त्र, स्वच्छ, निष्पक्ष तथा नियमित भएको भनी मात्र मिलने नदेखिँदा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा नियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) बमोजिम कृषि विकास बैङ्कको समग्र हितमा हुने गरी उपयुक्त निर्णय गर्न कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड पदपूर्ति समितिलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।७।३ को निर्णयानुसार लेखी आएको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उल्लिखित निर्णयमा शाखा अधिकृत र कानून अधिकृत पदका उत्तरपुस्तिका

परीक्षण गर्ने परीक्षकहरूको कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ को देहाय (घ) र (झ) बमोजिम अनुचित कार्यभित्र पर्ने देखिएको हुँदा शाखा अधिकृत र कानून अधिकृत पदका उत्तरपुस्तिका परीक्षकहरू कूलमणि शर्मा, अनिलकुमार उपाध्याय, धुरन ठाकुर, प्रतापबहादुर सिंह र दयाराम जैसीसमेतसँग स्पष्टीकरण माग गरी कारवाही गर्नेसमेतको निर्णय भएको पाइन्छ ।

१२. कुनै पनि संस्थाको लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति निष्पक्षरूपमा लिइएको खुल्ला तथा प्रतिस्पर्धात्मक लिखित परीक्षाबाट प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक पदमा नियुक्ति पाउनु कानूनबमोजिम योग्यता पुगेका प्रत्येक नागरिकको कानूनी हक हो । योग्य व्यक्तिले सार्वजनिक पद धारण गर्न पाउने वातावरण बिथोल्नु भनेको राष्ट्रप्रति नै गम्भीर अपराध गर्नु हो । सीमित पद र धेरै आकाङ्क्षी भएको स्थितिमा योग्यता परीक्षणका लागि अपनाइने परीक्षामा परीक्षार्थीको योग्यता र क्षमता मापन गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार नै लिखित परीक्षा हो । परीक्षा योग्यता परीक्षणको एक मात्र माध्यम हो । त्यसमा मूल्याङ्कनको आधार केवल योग्यता हुनुपर्दछ । अन्यान्य आधारले योग्यता परीक्षणलाई घुमिल तुल्याउँछन् र यसलाई प्रोत्साहित गरिन्छ भने कानूनको शासनको दृष्टिमा यो भन्दा ठूलो दुर्भाग्य अरु कुनै हुन सक्दैन । परीक्षा सदैव निष्पक्ष र स्वतन्त्र हुनुपर्छ, अनिमात्र परीक्षाको विश्वसनीयता कायम हुन्छ । परीक्षा भन्ने वित्तिकै स्वच्छ, निष्पक्ष र सहीरूपले परीक्षार्थीको योग्यता र क्षमता परीक्षण गर्नु हो । यी तत्त्वको अभावमा परीक्षा शब्द नै कलुषित बन्न पुग्छ । परीक्षा शब्दले नै निष्पक्षता आस्था, विश्वास र श्रद्धाभावको प्रवाह गरेको हुन्छ । परीक्षामा परीक्षार्थीहरूबाट मर्यादाविपरीतको कार्य हुनुको साथै परीक्षकबाटसमेत उत्तरपुस्तिका

परीक्षण एवम् संपरीक्षणको क्रममा अनियमितता भएको देखिएको अवस्थामा सोही परीक्षाफल कायम हुनु न्यायको न्यूनतम मर्यादा पालना नगर्नु हो ।

१३. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. मा दुष्परिणाम सच्याउन आदेश दिने शीर्षकअन्तर्गत, “सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनको लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । त्यसै गरी आयोगले आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा जानकारीमा आएको तथ्यहरूको आधारमा सम्बन्धित कार्यालय, पदाधिकारी वा सार्वजनिक संस्थालाई सोही ऐनको दफा २८(१) (ग) अनुसार “नेपाल सरकार वा कुनै सार्वजनिक संस्थाको कुनै परिपाटी वा कार्यप्रणाली त्रुटिपूर्ण छ भन्ने आयोगलाई लागेमा त्यसलाई सच्याउन र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्न कारण र आधारसहितको सुझाव दिन” सक्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।

१४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेडले लिएको शाखा अधिकृत र कानून अधिकृत पदको लिखित परीक्षामा उत्तरपुस्तिका परीक्षणको क्रममा भएका अनियमितता सम्बन्धमा विशेषज्ञद्वारा जाँच गराउँदा उल्लिखित पदहरूको लागि लिइएको लिखित परीक्षामा अनियमितता भएको भनी तथ्यगत र प्रक्रियागत त्रुटि औँल्याई बैङ्कको लिखित परीक्षाको उत्तरपुस्तिका परीक्षणको क्रममा देखिएका विसङ्गतिहरू सच्याउन आधार र कारणसहित कृषि विकास बैङ्कको समग्र हित हुने गरी उपयुक्त निर्णय गर्नु भनी कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड पदपूर्ति समितिलाई सिफारिश

गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई उल्लिखित ऐनले अधिकार दिएको देखिन्छ ।

१५. प्रकटरूपमा देखिएका तथ्यगत कुराहरू औल्याई उचित निर्णय गरी दुष्परिणाम सच्याउन सार्वजनिक पदाधिकारीलाई लेखी पठाउने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छैन भन्ने हो भने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख निष्प्रयोजित भई शून्यमा परिणत हुन्छ । कानूनलाई निष्क्रिय तुल्याउने गरी व्याख्या गर्न मिल्दैन । सो ऐनको दफा १२ख को प्रयोग गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले (क) उल्लिखित कार्य सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिबाट भएको हो होइन ?, (ख) त्यस्तो कार्य के कति कारणले अनुचित हो ?, (ग) त्यस्तो अनुचित कार्यले दुष्परिणाम उत्पन्न गरेको छ, छैन ?, (घ) ती कार्यले दुष्परिणाम उत्पन्न गरेको छ भने ती के हुन् ? (ङ) ती कार्य दुष्परिणामका बाहक हुन् भने सच्याउने प्रबन्ध प्रचलित कानूनमा के कस्तो छ ? निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । केवल त्यस्ता कार्यउपर प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन लाग्ने रहेछ भनेमात्र आयोगलाई दुष्परिणाम सच्याउन लेखी पठाउन यस दफाले रोक लगाएको छ ।

१६. निश्चय नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले स्वयम् नै दुष्परिणाम सच्याउन सक्दैन । तर सो कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्दछ । यसरी लेखी पठाउँदा यस्तो निर्णय गरी सो दुष्कृति सच्याउनु भन्न भने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सक्दैन । निर्देशित निर्णय हुन सक्दैन । निर्णयकर्ताले तथ्य, प्रमाण र कारणका आधारमा स्वयम् नै न्यायिक मन प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा तथ्य र कारण दर्शाई सो दुष्कृति सच्याउन उपयुक्त निर्णय गर्न भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले

कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडलाई लेखी पठाएको छ । यस स्थितिमा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडले गरेको निर्णय निवेदकहरूले जिकीर लिए जस्तो गैरकानूनी छैन । यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगद्वारा गठित छानबिन समितिले तथ्यको उजागरका साथ दिएको प्रतिवेदनसमेतको आधारमा उपर्युक्त निर्णय गर्न साधिकार निकायमा पठाउने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णयमा सो बदर गर्न आधार लिइएको अधिकारक्षेत्रको त्रुटि रहेको देखिँदैन ।

१७. प्रस्तुत विवादमा कृषि विकास बैङ्कद्वारा आ.व. २०६४।०६५ मा खुल्ला प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गर्नको लागि कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदको लागि लिइएको लिखित परीक्षाको नतिजा प्रकाशित गर्दा व्यापक अनियमितता भएको भनी पर्न आएको उजूरीको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अनुसन्धान हुँदा अनियमित भएको देखिएको हुँदा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम दुष्परिणाम सच्याउनको लागि आयोगको मिति २०६५।७।३ को निर्णयानुसार कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड पदपूर्ति समितिलाई दिएको निर्देशन कानूनविपरीतको भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।

१८. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त निर्देशनानुसार कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, पदपूर्ति समितिको मिति २०६५।७।६ मा बसेको बैठकबाट विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५, कानून अधिकृत र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदको विज्ञापन र परीक्षा रद्द गरी परीक्षार्थीको परीक्षा शुल्कबापतको रकम फिर्ता दिनको लागि सञ्चालक समितिमा सिफारिशसहित पठाउने गरी निर्णय भएको मिसिल संलग्न उक्त निर्णयको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

१९. कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड

सञ्चालक समितिको मिति २०६५।९।४ को मिसिल संलग्न निर्णयको प्रतिलिपि हेर्दा बैङ्कको पदपूर्ति समितिबाट सिफारिश भएबमोजिम विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ कानून अधिकृत र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदको विज्ञापन र परीक्षा रद्द गरी परीक्षार्थीको रकम फिर्ता दिन व्यवस्थापकलाई निर्देशन दिने निर्णय भएको पाइन्छ । कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड पदपूर्ति समितिबाट भएको उल्लिखित सिफारिश निर्णय अनुसार विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ कानून अधिकृत र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदको परीक्षा रद्द गरेको सूचना मिति २०६५।९।१९ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

२०. कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद-२ को विनियम २ को खण्ड (च) मा “पदपूर्ति समितिले मनासिब ठानेमा भैसकेको विज्ञापन खारेज गर्ने, लिई सकेको लिखित परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्न कारणसहित समितिमा सिफारिश गर्ने” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । अनुसन्धान गर्ने संवैधानिक निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान गरी पठाएको विवरणमा असहमति प्रकट गर्न सकिन्न भन्ने होइन । तर तिनलाई निर्णयकर्ताले जानकारीमा लिनै पाइन्न भन्न मिल्दैन । तथ्य तथ्य नै हो, जसले जसरी हेरे पनि एउटै देखिन्छ । कुनै उत्तरमा पूर्णाङ्कभन्दा बढी अङ्क दिएको, एउटा उत्तरलाई दुई पटक अङ्क दिएको, पहिले दिएको अङ्क सच्याएको, पहिले सिसाकलमले अङ्क दिई इरेजरले सो मेटेको धुलो उत्तरपुस्तिकामै रहेको, गलत उत्तरलाई सच्याइ सही बनाइदिएको र गलत उत्तरलाई पनि पूर्ण अङ्क दिएको सङ्केत नम्बर सहित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले तथ्यगत विवरण दिएको

छ । यसो होइन भन्न तथ्यगतरूपमै खण्डन गर्न कृषि विकास बैङ्कले सकेको स्थिति छैन । रिट जारी गरी त्यस्ता आधारमा रद्द भएको परीक्षा र सोका आधारमा भएको परीक्षाफल कायम गरिदिँदा परीक्षा भन्ने पदतिमै ग्रहण लाग्न पुग्दछ । समन्याय र सद्विवेकका आधारमा विकसित असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगले कानूनको सीमामा रही औचित्य र आत्मसंयमको पनि अपेक्षा राख्दछ ।

२१. यसरी कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडको कानून अधिकृत र शाखा अधिकृत पदमा लिइएको लिखित परीक्षाका सम्पूर्ण उत्तरपुस्तिका परीक्षण गर्दा अनियमित भएको भन्ने सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष उजूरी परी अनुसन्धानको क्रममा अनियमित भएको तथ्यगतरूपमा पुष्टि भई आयोगले कृषि विकास बैङ्कलाई उपयुक्त निर्णय गर्न कृषि विकास बैङ्क पदपूर्ति समितिलाई लेखी पठाएको अवस्थामा कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २(च) अनुसार लिइसकेको परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्नेलगायतका विज्ञापनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम कारवाही पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा रद्द गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिएको अवस्थामा कृषि विकास बैङ्क सञ्चालक समितिबाट उल्लिखित विज्ञापन रद्द गर्ने गरी भएको मिति २०६५।९।४ को निर्णय एवम् सो निर्णयबमोजिम २०६५।९।१९ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित सूचना त्रुटिपूर्ण देखिन आएन ।

२२. प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित रिट निवेदक शिवहरि पौडेल विरुद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, मुख्य कार्यालयसमेत भएको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०६९ को उत्प्रेषण निवेदनमा “कृषि विकास बैङ्क कर्मचारी सेवा शर्त

नियमावली, २०२४ को परिच्छेद २ को नियम २(च) को व्यवस्थाअनुसार पदपूर्ति समितिले मनासिब ठानेमा भैसकेको विज्ञापन खारेज गर्ने, लिइसकेको लिखित परीक्षा तथा अन्तर्वार्ता रद्द गर्न कारणसहित समितिमा सिफारिश गर्ने भन्ने उल्लेख भएकोले पदपूर्ति समितिले अन्तर्वार्ताको नतिजा प्रकाशित नहुँदासम्म जुनसुकै समयमा पर्याप्त आधार र कारण देखाएमा विज्ञापन, परीक्षा र अन्तर्वार्ता रद्द गर्न सिफारिश गर्न सक्ने देखिन्छ भनी उल्लिखित नियमावलीको व्याख्या गर्दै कृषि विकास बैङ्कद्वारा प्रकाशित विज्ञापन नं. ३।०५७।०५८ को विज्ञापन र सो आधारमा लिइएको परीक्षासमेत रद्द गरी परीक्षा दस्तूर फिर्ता दिने विपक्षीको कार्यबाट निवेदकको संविधानप्रदत्त हक अधिकारमा आघात परेको अवस्था देखिन नआएकोले निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ” भनी मिति २०६५।८।८ मा आदेश भएको देखिन्छ ।

२३. उल्लिखित रिट निवेदनमा तत्काल कायम रहेको कृषि विकास बैङ्क, कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०२४ को परिच्छेद २ को नियम २(च) को व्याख्या गर्दै रिट निवेदन खारेज गरेको र सोही व्यवस्था हाल प्रचलित कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) मा पनि रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा पनि कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडबाट लिइएको लिखित परीक्षामा अनियमितता भएको तथ्य अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रारम्भिक अनुसन्धानबाट देखिएकोले उपयुक्त निर्णय गर्न लेखी आएकोले कृषि विकास बैङ्क, लिमिटेड पदपूर्ति समितिको मिति २०६५।७।६ मा बसेको बैठकको निर्णयानुसार सिफारिश भै कृषि विकास बैङ्क सञ्चालक समितिको २०६५।९।४

को निर्णयानुसार विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को विज्ञापन र लिखित परीक्षा रद्द गरी परीक्षार्थीहरूको परीक्षा दस्तूरसमेत फिर्ता दिइएको अवस्था छ । उल्लिखित निवेदनको तथ्य र प्रस्तुत विवादको तथ्यसमेत समान रहेको देखिन्छ ।

२४. यसरी कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद २ को विनियम २ को खण्ड (च) ले दिएको अधिकारभित्र रही कृषि विकास बैङ्क पदपूर्ति समितिले दिएको सिफारिशको आधारमा विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ र ५।०६४।०६५ को विज्ञापन एवम् लिखित परीक्षासमेत रद्द गर्ने गरेको कृषि विकास बैङ्क सञ्चालक समितिको मिति २०६५।९।५ को निर्णय बदर गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन ।

२५. अतः रिट निवेदक शिवहरि पौडेल विरुद्ध कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड विपक्षी भएको उत्प्रेषण विषयको संवत् २०६३ सालको रिट नं. १०६९ मा कायम भएको नजीर सिद्धान्तविपरीत हुने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट कृषि विकास बैङ्क लिमिटेडको विज्ञापन नं. ४।०६४।०६५ को कानून अधिकृत पदसंख्या आठ र विज्ञापन नं. ५।०६४।०६५ शाखा अधिकृत पदसंख्या पन्ध्रको लागि मिति २०६४।५।५ मा प्रकाशित विज्ञापन एवम् लिखित परीक्षासमेत रद्द गर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएको निर्णय एवम् सोसम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भै लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण निवेदकहरूको अन्तर्वार्ता लिई उम्मेदवार छनौटको कार्य गर्नु, गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहरी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।२।२६ मा भएको आदेश पुनरावलोकन गर्दा कायम राख्नु मनासिब

देखिन आएन । परिणामतः प्रस्तुत मुद्दाका विपक्षी ज्योति पाण्डेसमेतले दिएको रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।
का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा
न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०७० साल कात्तिक ७ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं.९११७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेशमिति : २०६९।१०।१८।५
०६९-WF-०००३

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : धनुषा जिल्ला, कचुरी ठेरा गा.वि.स.,
वडा नं. ७ घर भई हाल नेपाल स्वास्थ्य
अनुसन्धान परिषद् रामशाहपथ, काठमाडौंको
तालिम अधिकृत पदमा कार्यरत् विजयकुमार
झासमेत

विरूद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग,
टङ्गाल, काठमाडौंसमेत

- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा २८ बमोजिम दिइएको सुझाव आफैंमा निर्णय होइन, सुझावको उपयुक्तताको विषयमा सम्बन्धित कार्यालय वा संस्थाका पदाधिकारीले मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त देखिएको सुझावअनुसार गर्न सक्ने नै हुन्छ । तर आयोगबाट लेखी आएको भन्नेमात्र आधार ग्रहण गरी निर्णय गरिएमा भने त्यसको वैधतामा प्रश्न उठ्न सक्छ । कुनै पनि निर्णय आधार र कारणसहितको हुनुपर्दछ । आधार कारणबिनाको निर्णयले वैधानिकता पाउन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.५)
- कुनै पनि संस्थासँग आफ्नो संस्थाको उद्देश्य पूर्तिका लागि के कस्तो जनशक्ति आवश्यक पर्दछ भन्ने कुराको निक्कै गर्न सक्ने अधिकार निहित रहेको हुन्छ । यस्तो अधिकारअन्तर्गत संस्थाको आवश्यकतानुरूपका जनशक्ति आपूर्तिका लागि त्यस्ता जनशक्तिको योग्यता निर्धारण गर्ने, जनशक्ति आपूर्तिको लागि आवश्यक पाठ्यक्रम निर्धारण गर्ने र परीक्षा प्रणाली निर्धारण गर्नेसमेतको अधिकार अन्तर्निहित हुने ।
- एउटा विशिष्ट सेवा प्रदान गर्ने स्वायत्त एवम् संगठित संस्थाले आफ्नो आवश्यकताको पहिचान

आफैं गर्न पाउनुपर्दछ । संस्थाको सांगठनिक स्वरूप, कार्य प्रकृति, जिम्मेवारीसमेतका आधारमा जनशक्तिको आकार र त्यस्ता जनशक्तिको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता, तालिम, अनुभवसमेतका विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारबाट कुनै पनि संस्थालाई वञ्चित गरिन नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क, १२ख र २८ समेतले आयोगलाई कानूनको वैधता परीक्षणको अधिकार प्रदान गरेको नपाइने ।

- संविधानको धारा १२० ले आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको भएपनि त्यसमा कहीं पनि कानून बदर गर्न सक्नेसमेतको अधिकार प्रदान गरेको भने नपाइने ।

(प्रकरण नं.१०)

- ऐनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्दा त्यसले निश्चित गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । कुनै अधिकारी वा निकायले गरेको कार्यका सम्बन्धमा प्रश्न उठेको अवस्थामा प्रथमतः सो कार्य उचित वा अनुचित के हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ, त्यसपछिमात्र सो कार्यबाट उत्पन्न भएको दुष्परिणाम सच्याउने कुरा आउँछ । यदि कार्य कानूनानुरूप नै देखिएमा त्यसको परिणामलाई मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार आयोगलाई नरहने ।

(प्रकरण नं.११)

- ऐनको दफा २८ ले प्रदान गरेको अधिकार सुझावसम्ममा सीमित रहेको छ, त्यसलाई न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रसरह मानेर आयोगले जिकीर लिन नमिल्ने ।

- संवैधानिक निकायले आफ्नो संविधानप्रदत्त काम, कर्तव्य र अधिकारको ख्याल नगरी अन्य निकायको क्षेत्राधिकारभित्रका विषयमा प्रवेश गर्ने हो भने संविधानवाद र कानूनको शासनका स्थापित मान्यताहरू खल्बलिन पुग्ने र स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने ।

(प्रकरण नं.१२)

- आयोगले ऐनको दफा २८ बमोजिम भनी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमका प्रावधानहरूलाई खारेज गर्न र हटाउन भनी निर्देशन दिँदा आफ्नो संवैधानिक एवम् कानूनी सीमा बुझ्न सकेको नपाइने ।

(प्रकरण नं.१३)

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको करारमा कार्यरत कर्मचारीले स्थायी पदमा आवेदन गर्दा उमेरको हदबन्दी नलाग्नेसम्बन्धी व्यवस्था खारेज गर्न र ऐ विनियमको विनियम २.६ अन्तर्गतको अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११, १२ मा रहेको खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको आवश्यक

न्यूनतम् योग्यता महलमा उल्लेखित केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाउने गरी निर्देशन दिन पाउने अधिकार रहेको भन्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय महादेवप्रसाद यादव र बद्रिबहादुर कार्की विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवि घिमिरे, विद्वान अधिवक्ता श्री पदम गिरी अवलम्बित नजीर : सम्बद्ध कानून :

- कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५(१), २.६ अन्तर्गतको अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११, १२ र विनियम २.१३
- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क, १२ख र २

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

निवेदकमध्येको म विजयकुमार झा विपक्षी स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्मा मिति २०६४।६।३० देखि करार सेवामा रही काम गरिरहेको अवस्थामा यस परिषद्को मिति २०६७।६।२६ गतेको गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिक

पत्रिकामा प्रकाशित विज्ञापन नं. ०१/०६७/०६८, पद तालिम अधिकृत, तह सातौंमा लिखित एवम् मौखिक परीक्षामा समावेश भई परिषद्को मिति २०६७।८।२८ को प्रकाशित सूचना अनुसार उक्त पदमा उत्तीर्ण भई मिति २०६७।९।१९ देखि लागू हुने गरी मिति २०६७।८।२९ मा तालिम अधिकृत प्राविधिक सातौं तहमा स्थायी नियुक्ति पाई काम गरी आएको छु । म घनश्याम चौधरी मिति २०६७।१।१४ गतेदेखि यस परिषद्मा अनुसन्धान सहायक पदमा प्रवेश गरी पुनः २०६७।४।२ मा कार्यक्रम सहायकमा करारमा नियुक्त भई काम गरी आइरहेको अवस्थामा सोही मितिमा प्रकाशित विज्ञापन नं. ०३/०६७/०६८ पद वरिष्ठ पुस्तकालय तथा सूचना सहायक, तह पाँचौंमा लिखित एवम् मौखिक परीक्षामा समावेश भई मिति २०६७।८।२८ को सूचनाबाट उत्तीर्ण भई मिति २०६७।९।१९ देखि लागू हुने गरी मिति २०६७।८।२९ मा वरिष्ठ पुस्तकालय तथा सूचना सहायक पदमा स्थायी नियुक्ति पाई काम गरी आएको छु । त्यस्तै म प्रदीप वेल्वासे पनि विज्ञापन नं. ०२/०६७/०६८ मा वरिष्ठ तालिम सहायक, तह पाँचौं प्राविधिक समूहमा लिखित एवम् मौखिक परीक्षामा समावेश भई उत्तीर्णसमेत भई २०६७।९।१९ देखि लागू हुने गरी मिति २०६७।८।२९ मा स्थायी नियुक्ति पाई काम गरी आएको छु ।

मिति २०६८।६।३० का दिन कार्यालयमा हाजीर पुस्तिकामा दस्तखत गर्न लागदा तपाईंहरूले सही (दस्तखत) गर्न पाउनु हुन्न, तपाईंहरूको जागीर गयो, अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन छ भनी भनिएको हुँदा के रहेछ भनी परिषद्सँग बुझ्दा पत्र संख्या ४/अनु ४-१४/०६८/०६९ च.नं.४९०, मिति २०६८।६।२३, विषय निर्णय कार्यान्वयन गर्ने उल्लेख भएको विपक्षी

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रको प्रतिलिपि दिने काम विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्बाट भयो । उक्त पत्र हेर्दा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का कार्यकारी अध्यक्ष र सदस्य सचिवसमेतको मिलोमतोमा तालिम अधिकृतलगायतका पदमा अनियमित तवरले आफ्नो मान्छे पास गराउने उद्देश्यले योग्यता, तालिम तथा अनुभव आदिमा विनियम संशोधन गरेको भन्नेसमेतको उजूरीका सन्दर्भमा आयोगको मिति २०६८।६।६ को बैठकबाट तालिम अधिकृत, वरिष्ठ तालिम सहायक, वरिष्ठ पुस्तकालय तथा सूचना सहायक पदहरूमा क्रमशः विजयकुमार झा, प्रदीप वेलवासे तथा घनश्याम चौधरीलाई २०६७।९।१ मा गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गर्न अख्तियार अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) बमोजिम निर्देशन दिने भन्नेलगायतका निर्णय भएको देखियो ।

कानूनबमोजिम स्थापित र सञ्चालित निकायले कानूनबमोजिम नै निकालेको विज्ञापनमा योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकले स्थायी पदपूर्तिकालागि तोकिएको परीक्षामा सहभागी भई उत्तीर्ण भएपछि जागीर खान पाउनु हामी निवेदकहरूको हक हो । साथै, हामी निवेदकहरूले प्राप्त गरेको कानूनबमोजिम निर्देशन दिने, नियुक्ति रद्द गर्ने अधिकार विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छैन र सो निर्देशनको पालना गर्ने अधिकार विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्समेतलाई छैन । परिषद्को विनियम परिषद्को अध्यक्ष र सदस्य सचिवले चाहँदैमा संशोधन वा परिवर्तन हुन सक्ने होइन । नेपाल सरकारको स्वीकृति लिएरमात्रै परिषद्ले आफ्नो विनियम संशोधन र परिमार्जन गर्न सक्छ । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ को दफा २१ मा उक्त व्यवस्था गरेको छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ विशेषतः कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अख्तियारको दुरुपयोग गरेको खण्डमा आकर्षित हुने विशेष ऐन हो । ऐ. ऐनको दफा २(घ) ले हामी निवेदकहरूसमेतलाई सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिभित्र राखेको छ । त्यस्तै ऐ. दफा ३ मा अनुचित कार्यको परिभाषा गरेको छ, उक्त अनुचित कार्यहरू हामीबाट भए गरेको छैन । त्यस्तै ऐ. दफा ११(१) ले हामी निवेदकलाई स्पष्टीकरणको मनासिब म्याद दिनुपर्नेमा नदिई केवल सम्पर्कमा आउनु भनी च.नं. १९२ मिति २०६८।५।१ मा विपक्षीमध्येकै नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्लाई पत्र काट्दैमा ऐनले स्पष्टसँग तोकेको किटानी कार्यविधि विपक्षी आयोगले पालना नगरेको पुष्टि हुन्छ । यसरी विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट हामीहरूलाई जागीरबाट हटाउने निर्णय एवम् निर्देशन र विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को हाजीर नगराउने काम कारवाहीबाट हामीहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १२(१), १२(३)च, १३ र १८ ले प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकमा असर परेको र उक्त निर्णय, निर्देशन एवम् काम कारवाही बदर गरी पाउन अर्को वैकल्पिक उपचारको बाटो नहुँदा धारा १०७(२) बमोजिम यो निवेदनका साथ उपस्थित भएका छौं ।

अतः हामी निवेदकहरूको मिति २०६७।९।१ देखि लागू हुने गरी मिति २०६७।८।२९ मा गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गर्नु भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।६।६ निर्णय संख्या ६६ को निर्णयमिति २०६८।६।२३ को च.नं. ४९० पत्र संख्या ४/अनु ४-१४/०६८/०६९ को पत्र एवम् निर्देशन र सोका आधारमा हाजीर

नगराउने विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् रूपमा कार्यालयमा हाजीर गर्न काम गर्न दिनु कुनै बाधा अवरोध नगर्नु नगराउनु भनी परमादेश प्रतिषेधलगायतको जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी पाउँ । साथै मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो नलाग्दासम्म विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो आदेश जारी गर्नु नपर्ने भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल कागजात साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु ।

अन्तरिम आदेशको मागका सम्बन्धमा निवेदकहरूले नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ को दफा २१ अन्तर्गतको विनियमबमोजिम स्थायी नियुक्ति पाएको भन्ने निवेदन लेखाई एवम् निवेदनसाथ प्रस्तुत कागजातको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ । संशोधित विनियम वैधानिक रूपबाट अवैध ठहर भैसकेको भन्ने विपक्षी अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय उतार अर्थात् मिति २०६८।६।२३ को पत्रको प्रतिलिपिबाट एवम् अन्य कतैबाट देखिँदैन । यस स्थितिमा सुविधा सन्तुलन र निवेदकहरूलाई पर्न सक्ने क्षतिसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा निजहरूले नियुक्ति पाएको पदमा यथास्थितिमा कामकाजमा लगाई राख्न उपयुक्त हुने देखिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६८।६।२३ मा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्लाई लेखेको पत्र निवेदकहरूको हकमा सम्म

कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु, निजहरूलाई पूर्ववत् हाजीर गराई काममा लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।७।२ को आदेश ।

यस आयोगको मिति २०६८।६।६ को बैठकबाट तालिम अधिकृत, वरिष्ठ तालिम सहायक, वरिष्ठ पुस्तकालय तथा सूचना सहायक पदहरूमा क्रमशः विजयकुमार झा, प्रदीप वेल्वासे र घनश्याम चौधरीलाई मिति २०६७।९।११ मा गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गर्न अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख)बमोजिम परिषद्लाई निर्देशन दिने, परिषद्को विनियम, २०६७ को अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११ र १२ मा खुला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता महलमा उल्लेखित केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाई न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निर्धारण गर्न अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २८ बमोजिम निर्देशन दिने र परिषद्मा करारमा कार्यरत् कर्मचारीले स्थायी पदमा आवेदन गर्दा उमेरको हदबन्दी नलाग्ने गरी कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को व्यवस्था खारेज गर्न निर्देशन दिने भन्नेसमेतको निर्णय भई कार्यान्वयनको लागि मिति २०६८।६।२३ मा लेखी पठाइएको हो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० अनुसार उजूरीका सम्बन्धमा आयोगले अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाउने, निर्देशन दिने, दुष्परिणाम सच्याउने वा गैरकानूनी कामकारवाही बदर गर्न सक्ने व्यवस्था छ, अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२, १२क, १२ख दफा २८ त्यस्तै आयोग नियमावली, २०५९ को नियम २५ देहाय(क)

का व्यवस्थाहरू आयोगले कार्यान्वयन गर्न सक्छ । यस आयोगको निर्णयउपर ऐनको दफा ३५(ग) बमोजिम विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरिएको छ । मिति २०६८।६।६ को निर्णय कार्यान्वयन हुँदा विज्ञापनमा बढीभन्दा बढी प्रतिस्पर्धीले भाग लिन पाउने र सक्षम व्यक्तिको छनौट हुने भै व्यक्तिगतभन्दा सामूहिक हित हुने उद्देश्य रहेको प्रष्ट हुँदा रिट खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्र मिति २०६८।६।२७ मा प्राप्त भएकोमा २०६८।६।३० देखि निवेदकहरूलाई हाजीर हुनबाट रोक लगाइएकोमा सम्मानित अदालतबाट मिति २०६८।७।२ मा भएको अन्तरिम आदेशबमोजिम निवेदकलाई हाजीर गराई काममा लगाइएको छ । जहाँसम्म अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रमा विनियम संशोधन गरेको भन्दै कार्यकारी अध्यक्ष र सदस्य सचिवबाट कर्मचारीले बुझेको तलब रु.४,७६,२६९।४० दामासाहीले भराउने व्यहोरा कुनै ऐन, विनियम पढ्दै नपढी हचुवामा दिएको देखिन्छ । कार्यकारी समितिमा १३ जना सदस्य रहने व्यवस्था छ । कार्यकारी समितिको १।२ सदस्यले चाहँदैमा विनियम संशोधन हुन र गराउन सक्दैन । त्यसतर्फ अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको ध्यान जान सकेको छैन । अतः यस परिषद्बाट विपक्षीको कुनै कानूनी र संवैधानिक हकविपरीत काम नगरेकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को लिखित जवाफ ।

करारमा कार्यरत कर्मचारीलाई पनि स्थायी कर्मचारीसरह मानी उमेरको हद नलाग्ने

भनी कर्मचारी प्रशासन विनियममा गरेको व्यवस्था असल नियतले गरेको वा सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको वा संस्थाको हितको लागि गरिएको भन्ने देखिन आउँदैन । कुनै व्यक्ति ४० वर्षको उमेरसम्म स्थायी पदमा नरही सो उमेर व्यतीत भैसकेपछि करारमा नियुक्त भएको कारणले स्थायी सेवामा नियुक्त हुन उसको अधिकतम् उमेरको हद बाँकी रहन्छ भन्नु तर्कसङ्गत हुँदैन । निवेदन जिकीर एवम् प्रत्यर्थी परिषद्को लिखित जवाफबाट दुई वर्षदिखि परिषद्मा करारमा काम गरिरहेको कर्मचारीको हकमा उमेरको अधिकतम् ४० वर्षे हद नलाग्नुको औचित्य र आवश्यकताको पुष्टि हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा करारमा काम गरेकाहरूको हकमा उमेर छुटको व्यवस्था दूषित मनसायबाट प्रेरित भई निवेदकमध्ये ४० वर्षे उमेरको हद पारगरिसकेका विजयकुमार झालाई फाइदा पुर्याउने उद्देश्यले गरिएको देखिँदा नेपाल कानूनको प्रतिकूल भई अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ को खण्ड (ग) र (घ) अन्तर्गत यो एउटा अनुचित कार्यको रूपमा रहेको छ । यस व्यवस्थाबाट स्थायी पदको लागि योग्य नभएको व्यक्तिको नियुक्ति भएबाट सिर्जना हुन गएको दुष्कृतिलाई हटाउन वा सच्याउन अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीलाई ऐनको दफा १२ख अनुसार लेखी पठाउन सक्ने देखिन्छ र दफा २८ (१) (क) अनुसार संशोधनको सुझाव पनि दिन सक्ने नै देखिन्छ । सो अख्तियारीभिन्न रहेर आयोगले दिएको सुझाव सो हदसम्म कानूनअनुरूपकै देखिन आएकोले उक्त आयोगको विवादित निर्णयमध्ये उमेरको सम्बन्धमा भएको निर्णय र पत्र बदर हुन सक्ने अवस्थाको देखिन आएन ।

कार्य अनुभवलाई न्यूनतम् योग्यताको रूपमा निर्धारण गर्ने काम स्वयम्मा अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ ले उल्लेख गरेको “अनुचित कार्य” हरूको श्रेणीभित्र परेको देखिएन । अनुचित कार्य नभएकोले त्यसले कुनै पनि दुष्परिणाम सिर्जना गर्न सक्ने अनुमान गर्न मिल्दैन र प्रस्तुत सन्दर्भमा कुनै दुष्परिणामको सिर्जना गरेको पनि छैन । दुष्परिणामको सिर्जना नगरेकोले त्यसलाई सच्याउन अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सम्बन्धित ऐनको दफा १२ख र दफा २८ अनुसार लेखी पठाउने भनी निर्णय गर्नु कानूनसम्मत देखिन आएन । तसर्थ, निवेदकहरू घनश्याम चौधरी र प्रदीप वेल्वासेको नियुक्ति रद्द गर्ने, निजहरूले खाएको तलब भत्ता भराउने एवम् परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को अनुसूची २ को क्रम संख्या ४, ५, ६, ७, १०, ११ र १२ मा गरिएको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाउनेलगायत अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६८।६।६ को निर्णय र सोको कार्यान्वयनका लागि लेखिएको २०६८।६।२३ को पत्रसमेत कानूनविपरीत भएकोले बदर गर्ने गरी उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको विवादित निर्णय र प्रेषित गरेको पत्र सम्बन्धमा निवेदकहरू घनश्याम चौधरी र प्रदीप वेल्वासेको हकमा र उमेर छूटसम्बन्धी व्यवस्थाबाहेक अन्य कुराहरूको हकमा हाम्रो राय मिले पनि निवेदक विजयकुमार झा र परिषद्मा करारमा काम गरिरहेका कर्मचारीहरूलाई स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्दा उमेरको हद नलाग्ने भन्ने नियमावलीको व्यवस्थाको हकमा सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री कमल नारायण दासको फरक राय भएकोले निर्णयार्थ सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) अनुसार पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको

राय ।

प्रत्येक निकायले आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा अर्काको अधिकारको पनि सम्मान गर्दै कानूनको मर्यादाभित्र सीमित रहनुपर्ने एउटा सामान्य मान्यता पनि हो । विनियमको व्यवस्था अनुशरण गरी पदपूर्ति समितिले गरेको परीक्षासम्बन्धी काम कारवाहीबाट तेस्रो व्यक्ति यी निवेदकहरूको रोजगारीसम्बन्धी अधिकारको सिर्जना भैसकेको छ । यसबाट पनि विपक्षी आयोगले एउटा स्वशासित र स्वायत्त संस्थाले निर्वाध र स्वतन्त्रतापूर्वक काम गर्न पाउने अधिकारमा अनुचित र अनधिकृत रूपमा बन्देज लगाउने गरी निर्देशन दिएको देखिन आउँछ । विनियमले गरेको व्यवस्था नै खारेज गर्ने गरी दिएको निर्देशन अनुचित, गैरकानूनी र प्रत्यायोजित विधायनको सर्वमान्य मान्यता र सिद्धान्तविपरीतमात्र नभै कानूनको शासनको समेत उल्लङ्घन गर्ने गरी भएको देखिन आयो ।

यसरी माथि विश्लेषण र विवेचना गरिएको कानूनी व्यवस्था, सर्वमान्य कानूनी प्रचलन र सिद्धान्त एवम् उल्लेख भएका अन्य आधार र कारणबाट विपक्षी अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट विपक्षी परिषदलाई यी निवेदकहरूको मिति २०६७।९।१ मा भएको नियुक्ति तत्काल रद्द गर्न भनी दिएको मिति २०६८।६।६ को निर्णय नं.६६ को निर्णय र २०६८।६।२३ को पत्राचारसमेत गैर कानूनी र आफ्नो अधिकारक्षेत्र नाघी भए गरेको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब यी निवेदकहरूलाई पूर्ववत् रूपमा निजहरूको मिति २०६७।९।१ को नियुक्तिपत्रबमोजिमको साविक पदमा यथावत् रूपमा हाजीर गरी काम गर्न दिनु भनी विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । यस सम्बन्धमा अर्का सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर

अली अन्सारीको रायसँग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश कमलनारायण दासको रायसहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६९।१।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री बद्रिबहादुर कार्कीले परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ लाई बदर गरी पाउँ भन्ने माग नरहेको हुँदा वैध कानूनअन्तर्गत भए गरेका कार्यलाई बदर गर्न मिल्ने हुँदैन, विनियममा गरिएको व्यवस्था कसैका लागि वैध र कसैका लागि अवैध भन्ने पनि हुँदैन, आयोगले विद्यमान कानूनअनुसार भए नभएको भन्नेसम्म जाँच गर्न सक्छ, कानूनको वैधता जाँच गर्न सक्दैन, तसर्थ संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवि घिमिरेले unjust law लाई ईङ्गित गर्ने गरी भएको अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशन उपयुक्त भएकाले संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुनुपर्दछ भनी र विपक्षीमध्येकै नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री पदम गिरीले साविकको विनियमावलीमा संशोधन गरिएको नभै नयाँ विनियम बनाइएको हुँदा कसैलाई लाभ पुग्ने गरी कार्य गरिएको भन्ने अवस्था रहँदैन, तसर्थ संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर

हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । अर्का विपक्षी रामकुमार महतो स्वयम्ले गलत उद्देश्यले विनियमावलीमा योग्यता राखिएको हुँदा सोही आधारमा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले बदर गरेकोले आयोगको निर्देशन कायम रहनुपर्दछ भनी आफ्नो बनाई राख्नुभयो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ अन्तर्गत परिषद्द्वारा प्रकाशित सूचनाबमोजिम लिखित एवम् मौखिक परीक्षामा समावेश भै परीक्षा उत्तीर्ण गरी स्थायी नियुक्ति पाई काम गरिरहेका कर्मचारीलाई अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।६।६ को बैठकबाट भएको निर्णय अनुसार भनी मिति २०६७।९।१ मा गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गर्न निर्देशन दिएको मिति २०६८।६।२३ को पत्र एवम् निर्देशन र सोको आधारमा हाजीर नगराउने विपक्षी स्वास्थ्य, अनुसन्धान परिषद्को काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ भन्ने निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । अनियमितता सम्बन्धमा उजूरी परी आयोगको मिति २०६८।६।६ को बैठकबाट भएको निर्णय अनुसार निवेदकहरूलाई गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गरी परिषद्को विनियम २०६७ को अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११ र १२ मा खुला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको आवश्यक शैक्षिक योग्यतामा केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाई न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निर्धारण गर्न अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख र २८ बमोजिम परिषद्लाई निर्देशन दिइएको तथा आयोगको निर्देशन पालना गरेकोसम्म हो भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

उल्लिखित तथ्यका साथै संयुक्त

इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच करारमा काम गरिरहेका कर्मचारीहरूलाई स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्दा उमेरको हद नलाग्ने भन्ने कर्मचारी प्रशासन विनियमको व्यवस्थाको हकमा मतैक्य हुन नसकेको अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको औचित्य, त्यसको वैधता र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख र दफा २८ अनुसार आयोगको क्षेत्राधिकारको सीमासमेतका सन्दर्भमा विवेचना गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा न्याय निरूपण गरिनुपर्ने देखिन आउँछ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रथमतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको विवादित पत्र र सोसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाका बारेमा बुझ्नु आवश्यक देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।६।६ को निर्णय र सो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने विषयको नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्लाई लेखेको च.नं.४९०, मिति २०६८।६।२३ को पत्रको अवलोकन गर्दा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का कार्यकारी अध्यक्षसमेतको मिलोमतोमा तालिम अधिकृतलगायतका पदमा अनियमित तवरले आफ्नो मान्छे पास गराउने उद्देश्यले योग्यता, तालिम तथा अनुभव आदिमा विनियम संशोधन गरेको भन्नेसमेतको उजूरीका सन्दर्भमा आयोगको मिति २०६८।६।६ को बैठकबाट देहायबमोजिम निर्णय भएको हुँदा उक्त निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्नु भन्ने भई तालिम अधिकृत, वरिष्ठ तालिम सहायक, वरिष्ठ पुस्तकालय तथा सूचना सहायक पदहरूमा क्रमशः विजयकुमार झा, प्रदीप वेलबासे तथा घनश्याम चौधरीलाई मिति २०६७।९।१ मा गरिएको स्थायी नियुक्ति तत्काल रद्द गर्न र परिषद्को कर्मचारी

विनियमावली, २०६७ को अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११ र १२ मा खुला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको लागि आवश्यक न्यूनतम योग्यता महलमा उल्लेखित केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाई न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामात्र राख्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख र २८ बमोजिम परिषद्लाई निर्देशन दिने भन्नेसमेत उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

३. यस सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ ले आयोगलाई प्रदान गरेको अधिकार सम्बन्धमा हेर्दा ऐनको दफा १२क ले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरेमा आवश्यक कारवाहीका लागि सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीसमक्ष लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा १२ख ले अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्ने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसरी कारवाही गर्न वा दुष्परिणाम सच्याउन आयोगबाट लेखी आएमा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीले तीन महिनाभित्र कारवाही गरी सोको जानकारी आयोगलाई दिनुपर्ने व्यवस्था सोही ऐनको दफा १२ग ले गरेको छ । ऐनको दफा २८ मा आयोगले आफ्नो काम कारवाहीको सिलसिलामा जानकारीमा आएको तथ्यहरूको आधारमा सम्बन्धित कार्यालय, पदाधिकारी वा सार्वजनिक संस्थालाई सुझाव दिन सक्नेसमेतको व्यवस्था गरेको छ । जसअन्तर्गत कुनै कानून, निर्णय, आदेश वा कारवाही संशोधन हुनुपर्ने, सतर्कता अपनाउनुपर्ने वा कुनै कदम उठाउनुपर्ने र कुनै परिपाटी वा कार्यप्रणाली सच्याउनुपर्ने र त्यसबाट उत्पन्न समस्याको निराकरण गर्नुपर्ने कुराहरू समावेश गरिएको छ ।

४. त्यसैगरी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ मा गरिएको विवादित कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा विचार गर्दा विनियम २.५ मा कर्मचारीको उमेरको हद अधिकृतस्तरमा एक्काईस वर्ष पूरा गरी चालीस वर्ष ननाघेको र सहायकस्तर एवम् तहविहीनको हकमा सोह वर्ष पूरा भई चालीस वर्ष ननाघेको हुनुपर्ने भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । यसका साथै सोही विनियमको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर करार सेवामा नियुक्ति गर्न र यो विनियमावली लागू हुँदाका बखत करार सेवामा रही कम्तीमा दुई वर्षभन्दा बढी समयदेखि अवच्छिन्न कार्यरत् कर्मचारीलाई स्थायी सेवामा जान उमेरको हद नलाग्ने” भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।

५. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थामध्ये अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क, १२ख र २८ को अवलोकनबाट आयोगको अधिकारक्षेत्र स्पष्ट हुन्छ । जसबाट आयोगको सीमासमेत बुझ्न सकिन्छ । आयोगले ऐनको दफा १२क अनुसार अनुचित कार्य गर्ने व्यक्ति वा पदाधिकारीलाई आवश्यक कारवाहीका लागि र दफा १२ख अनुसार अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम सच्याउनका लागि लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था गरेको र त्यसरी आयोगले लेखी पठाएपछि आवश्यक छानबिन गरी अनुचित कार्य भएको देखिएमा कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु र दुष्परिणाम सच्याउनु सम्बन्धित निकाय वा पदाधिकारीको कानूनी कर्तव्य बन्दछ । जहाँसम्म अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा २८ बमोजिम सुझाव दिइएको विषयको सन्दर्भ छ, त्यसरी दिइएको सुझाव आफैमा निर्णय होइन, सुझावको उपयुक्तताको विषयमा सम्बन्धित कार्यालय वा संस्थाका पदाधिकारीले मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त देखिएको सुझावअनुसार गर्न सक्ने नै हुन्छ । तर आयोगबाट लेखी आएको भन्नेमात्र

आधार ग्रहण गरी निर्णय गरिएमा भने त्यसको वैधतामा प्रश्न उठ्न सक्छ । किनभने कुनै पनि निर्णय आधार र कारणसहितको हुनुपर्दछ । आधार कारणबिनाको निर्णयले वैधानिकता पाउन सक्दैन ।

६. नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को संस्थागत उद्देश्यसमेतलाई हेर्दा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूलाई वैज्ञानिकरूपमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य सुविधा कायम राख्ने उद्देश्यले परिषद्को स्थापना गरिएको भन्ने नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ को प्रस्तावनाबाट देखिन आउँछ । परिषद् अवच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्थाका रूपमा रहने व्यवस्थाअन्तर्गत परिषद्लाई निश्चित अधिकारहरू रहेको पाइन्छ । जसअन्तर्गत कर्मचारी नियुक्त गर्न सक्ने (दफा १६) र ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई आवश्यक विनियम बनाउन सक्ने (दफा २१) समेतका अधिकारहरू परिषद्मा निहित रहेको छ । परिषद्लाई प्राप्त भएको यही अधिकारअन्तर्गतबाट परिषद्ले कार्यसञ्चालन विनियमहरू, २०४८ बनाएर कार्य सञ्चालन गर्दै आएको देखिन्छ । कार्यसञ्चालन विनियमहरू, २०४८ को प्रस्तावनाबाट परिषद्को आर्थिक एवम् प्रशासकीय कार्यहरू सुचारुरूपले सञ्चालन गर्नका लागि विनियम बनाइएको भन्ने स्पष्ट हुन्छ । २०६७ सालमा आर्थिक र प्रशासकीय कार्य सञ्चालनका लागि छुट्टाछुट्टै विनियम तर्जुमा गरिएको र ती विनियमहरूले साविकको कार्यसञ्चालन विनियमहरू, २०४८ लाई खारेज गरेको पाइन्छ । परिषद्ले उक्त विनियमहरू बनाउँदा र त्यसमा संशोधन गर्दासमेत नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त गरेको भन्ने तथ्य विनियम साथ संलग्न रहेका स्वास्थ्य तथा

जनसंख्या मन्त्रालयको पत्रबाट देखिएको छ । त्यस आधारमा विनियम तर्जुमाको प्रक्रियामा कुनै किसिमको त्रुटि निहित रहेको भन्ने देखिन आउँदैन ।

७. जहाँसम्म कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५ मा रहेको उमेरको हदसम्बन्धी व्यवस्थामा प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशद्वारा गरिएको उमेरको हदबन्दी नलाग्नेसम्बन्धी व्यवस्था र विनियम २.६ मा रहेको न्यूनतम् योग्यतासम्बन्धी व्यवस्थामा अमूक व्यक्तिलाई अनुकूल हुने गरी व्यवस्था गरिएको भन्ने आधारमा अखितयार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नियुक्ति रद्द गर्न दिइएको निर्देशनसमेतको सन्दर्भ छ, विनियम २.५ ले कर्मचारीको उमेरको हद तोकेको पाइन्छ भने विनियम २.६ ले न्यूनतम् योग्यतासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । विनियमावली लागू हुँदाका बखत करार सेवामा रही कम्तीमा दुई वर्षभन्दा बढी समयदेखि अवच्छिन्न कार्यरत् कर्मचारीलाई स्थायी सेवामा जान उमेरको हद नलाग्ने गरी गरिएको व्यवस्थाले कसैलाई पनि प्रतिस्पर्धा गर्नबाट वञ्चित गरेको नभै परिषद्मा करार सेवामा रही कार्यरत् कर्मचारीलाई समेत सो प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुनेसम्मको अवसर प्रदान गरिएको भन्ने देखिन्छ ।

८. कुनै पनि संस्थासँग आफ्नो संस्थाको उद्देश्य पूर्तिको लागि के कस्तो जनशक्ति आवश्यक पर्दछ भन्ने कुराको निक्यौल गर्न सक्ने अधिकार निहित रहेको हुन्छ । यस्तो अधिकारअन्तर्गत संस्थाको आवश्यकतानुरूपका जनशक्ति आपूर्तिको लागि त्यस्ता जनशक्तिको योग्यता निर्धारण गर्ने, जनशक्ति आपूर्तिको लागि आवश्यक पाठ्यक्रम निर्धारण गर्ने र परीक्षा प्रणाली निर्धारण गर्नेसमेतको अधिकार अन्तर्निहित हुन्छ । प्रतिष्ठान एउटा स्वशाशित एवम् संगठित

संस्था भएकाले प्रतिष्ठानले पनि यो अधिकारको प्रयोग गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन । यस्ता नीतिगत विषयलाई न्यायिक निरूपणका विषय पनि बनाइँदैन । एउटा विशिष्ट सेवा प्रदान गर्ने स्वायत्त एवम् संगठित संस्थाले आफ्नो आवश्यकताको पहिचान आफैँ गर्न पाउनुपर्दछ । संस्थाको सांगठनिक स्वरूप, कार्य प्रकृति, जिम्मेवारीसमेतका आधारमा जनशक्तिको आकार र त्यस्ता जनशक्तिको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता, तालिम, अनुभवसमेतका विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारबाट कुनै पनि संस्थालाई वञ्चित गरिनु हुँदैन । किनभने ती विषयहरू निर्धारण गर्नुअघि आफ्नो आवश्यकता विश्लेषण (need analysis) समेतका आधारमा संस्था निष्कर्षमा पुगेको हुन्छ । त्यसरी आवश्यकता पहिचान गरी निष्कर्षमा पुगिएको विषयमा बाहिरबाट हस्तक्षेप गरिएमा संस्थाले आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न नसक्ने अवस्था आउन सक्छ । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्बाट तर्जुमा गरी लागू गरिएको कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५ ले गरेको उमेरको हदसम्बन्धी व्यवस्थाका साथै विनियम २.६ मा गरिएको न्यूनतम् योग्यतासम्बन्धी व्यवस्थालाई पनि यही सैद्धान्तिक आलोकमा हेरिनुपर्दछ ।

९. यदि अधिकारको प्रयोगमा बदनियत देखियो वा कानून निर्माणकै क्रममा कुनै व्यक्ति विशेषलाई सुविधा हुने वा कसैलाई बाहेक गर्ने गरी असमान खालका प्रावधान राखियो भने त्यसलाई चुनौती दिन नसकिने भन्ने हुँदैन । तर त्यस्ता विषयलाई निरूपण गर्ने आधिकारिक निकाय कुन हो र त्यसको प्रक्रिया के हो भन्ने पक्ष पनि महत्त्वपूर्ण हुने गर्दछ । परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारअन्तर्गत बनाइएको कानून हो । त्यस्तो कानून बनाउँदा मूल कानूनका रूपमा रहेको

संविधान र अधिकार प्रदान गर्ने मातृ ऐनसँग नबाझिने गरी बनाउनुपर्दछ भन्नेमा कसैको पनि विमति हुन सक्दैन । साथसाथै त्यस्तो कानूनका प्रावधानहरू जहिले पनि स्वच्छ, न्यायपूर्ण र तर्कसङ्गत हुनुपर्छ । विधायिकी अधिकारको प्रयोग गर्दा यस्ता सर्वस्वीकार्य मान्यताहरूको अनुशरण गर्नुपर्दछ । त्यसको उपेक्षा गरी बनाइएको कानूनलाई जहिले पनि चुनौती दिन सकिन्छ र अदालतले त्यसको वैधताको परीक्षण गरी बदर र अमान्य घोषित गर्न सक्दछ ।

१०. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क, १२ख र २८ समेतले आयोगलाई कानूनको वैधता परीक्षणको अधिकार प्रदान गरेको पाइँदैन । आयोगले आफ्नो लिखित जवाफमा संविधानको धारा १२० अनुसार अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाउने, निर्देशन दिने, दुष्परिणाम सच्याउने वा गैरकानूनी कामकारवाही बदर गर्न सक्ने अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेकोले सोही अधिकारअन्तर्गत परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम र कर्मचारी नियुक्तिका सम्बन्धमा निर्देशन दिएको भनी विवादको विषयमा आफ्नो क्षेत्राधिकार देखाउन खोजेको पाइन्छ । तर संविधानको धारा १२० ले आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको भए पनि त्यसमा कहीं पनि कानून बदर गर्न सक्नेसमेतको अधिकार प्रदान गरेको भने पाइँदैन । कानूनको प्रयोगका क्रममा कसैले अनुचित कार्य गरेको पाइएमा त्यसको अनुसन्धान तहकीकात गरी आवश्यक कारवाहीका लागि अख्तियारवालासमक्ष लेखी पठाउन वा भ्रष्टाचार गरेको पाइएमा मुद्दा चलाउन सक्नेसम्मको अधिकार आयोगलाई रहेको देखिन्छ ।

११. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२ख बमोजिम अनुचित कार्यबाट भएको दुष्परिणाम सच्याउनका लागि

लेखिएको भन्ने आयोगको जिकीरका सन्दर्भमा हेर्दा त्यसरी दुष्परिणाम सच्याउनका लागि लेखी पठाउनुअघि अनुचित कार्य भएको भन्ने ठहरमा पुगनु जरूरी हुन्छ । अनुचित कार्यलाई ऐनको दफा ३ ले परिभाषित गरेको छ । अनुचित कार्य गरेको मानिने भनी उल्लेख भएका खण्ड (क) देखि (झ) सम्मका कुनै पनि कार्य परिषद्बाट भएको भन्ने देखिँदैन । न त आयोगको मिति २०६८।६।६ को निर्णयमा नै अनुचित कार्य भएको भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएको नै देखिन्छ । ऐनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्दा त्यसले निश्चित गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । कुनै अधिकारी वा निकायले गरेको कार्यका सम्बन्धमा प्रश्न उठेको अवस्थामा प्रथमतः सो कार्य उचित वा अनुचित के हो भन्ने निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ, त्यसपछि मात्र सो कार्यबाट उत्पन्न भएको दुष्परिणाम सच्याउने कुरा आउँछ । यदि कार्य कानूनानुरूप नै देखिएमा त्यसको परिणामलाई मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार आयोगलाई रहँदैन ।

१२. त्यसैगरी कानूनको वैधता जाँच्ने अधिकार संविधान र ऐनसमेतले आयोगलाई दिएको छैन । ऐनको दफा २८ ले प्रदान गरेको अधिकार सुझावसम्ममा सीमित रहेको छ, त्यसलाई न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्रसरह मानेर आयोगले जिकीर लिन मिल्दैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ ले त्यस्तो अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई मात्र प्रदान गरेको छ, जसअन्तर्गत विधायिकी कार्य र प्रशासनिक कार्यको न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने अधिकार निहित रहेको छ । संवैधानिक निकायले आफ्नो संविधानप्रदत्त काम, कर्तव्य र अधिकारको ख्याल नगरी अन्य निकायको क्षेत्राधिकारभित्रका विषयमा प्रवेश गर्ने हो भने संविधानवाद र कानूनको शासनका स्थापित

मान्यताहरू खल्बलिन पुग्छन् र स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउँछ । त्यसैले संविधानले नै न्यायिक निकायलाई प्रदान गरेको अधिकारअन्तर्गतको विषयमा अन्य संवैधानिक निकाय प्रवेश गर्नु हुँदैन । सबै निकायले आफ्नो क्षेत्राधिकारको सीमालाई बुझ्ने, त्यसको सम्मान गर्ने र तदनु रूप आफूलाई क्रियाशील गराउने संस्कृतिले संवैधानिक अभ्यास परिपक्व हुन्छ, त्यसबाट मात्र न्यायपूर्ण, सभ्य एवम् सुसंस्कृत समाजको स्थापना सम्भव हुन्छ ।

१३. कानूनले कुनै पनि निकाय वा अधिकारीलाई प्रदान गरेको अधिकारले त्यस्तो निकाय वा अधिकारीको प्राधिकारमात्र सुनिश्चित गर्दैन, नियन्त्रण पनि गर्दछ । अधिकार कहिल्यै पनि निरपेक्ष र असीमित हुँदैन । यदि सीमाविहीन र अनियन्त्रित अधिकारको सोच राखियो भने त्यसले स्वेच्छाचारितालाई जन्म दिन्छ । कानूनी राज्यमा यस्तो अवस्थाको कल्पनासम्म पनि गर्न सकिँदैन । तर आयोगले ऐनको दफा २८ बमोजिम भनी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमका प्रावधानहरूलाई खारेज गर्न र हटाउन भनी निर्देशन दिँदा आफ्नो संवैधानिक एवम् कानूनी सीमा बुझ्न सकेको पाइँदैन । अखितयार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा ३ मा आफ्नो अधिकार नभएको कुनै कार्य गरेको, आफूलाई प्राप्त अधिकार सम्बन्धित कानून, निर्णय वा आदेशविपरीत अर्कै उद्देश्य वा कार्यमा प्रयोग गरेको र अन्य कार्यालय, अधिकारी वा कर्मचारीको कार्यमा अनाधिकार बाधा उत्पन्न गरेकोलगायतका कार्यहरूलाई अनुचित कार्य भनी परिभाषित गरिएको अवस्थामा आयोग स्वयम् नै त्यस्ता कार्यमा संलग्न हुनुहुँदैन ।

१४. आफ्नो कार्य सञ्चालनका लागि बनाएका विनियमहरू आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी परिषद्ले आवश्यकता अनुसार परिमार्जन

र संशोधन गर्न सक्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । एउटा स्वशासित संगठित संस्थासँग त्यस्तो अधिकार रहे भएकै हुन्छ । आयोगबाट निर्देशन दिएकै भरमा आयोगको निर्देशन स्वतः कार्यान्वित (Self Executed) हुने पनि होइन, त्यसको कार्यान्वयनका लागि पनि परिषद्ले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ र त्यस्तो प्रक्रियाले पूर्णता नपाएसम्म आयोगको निर्देशन क्रियाशील भएको मानिँदैन । तर प्रस्तुत रिट निवेदनमा चुनौती दिइएको आयोगको निर्देशनका बुँदाहरूलाई हेर्दा आयोगले एकातर्फ विद्यमान कानूनी व्यवस्था (परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७) का केही प्रावधानहरूमा परिमार्जन र केहीमा खारेजीका लागि निर्देशित गरेको अवस्था देखिएको छ भने अर्कोतर्फ त्यस्ता प्रावधानहरू कायम रहँदासम्म अन्यथा भन्न नमिल्ने कर्मचारी नियुक्ति प्रक्रियालाई चुनौती दिँदै नियुक्ति नै रद्द गर्ने हदसम्मको निर्देशन दिएको पाइन्छ । यी निर्देशनहरू आफैमा विरोधाभाषपूर्ण देखिन्छन् । त्यस आधारमा पनि नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्ले २०६७।९।१ मा गरेको स्थायी नियुक्ति सम्बन्धमा आयोगबाट दिइएको मिति २०६८।६।६ को निर्देशनलाई उपयुक्त मान्न सकिने अवस्था देखिन आउँदैन ।

१५. आयोगबाट दिइएको निर्देशन कार्यान्वयनका सिलसिलामा परिषद्ले रिट निवेदकहरूलाई मिति २०६८।६।३० देखि हाजीर हुनबाट रोकसम्म लगाइएको भन्ने परिषद्को लिखित जवाफबाट देखिएको छ । आयोगको निर्देशन अनुसार कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ का केही प्रावधान खारेज गर्ने र केही प्रावधान हटाउने गरी परिषद्ले निर्णय गरेको भन्ने देखिँदैन । त्यस आधारमा विनियमका विवादित प्रावधानहरू यथावतरूपमा कायम नै रहेका छन् । ती कानूनी व्यवस्थाहरू कायमै रहेको अवस्थामा

त्यसका आधारमा भएको नियुक्तिलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । परिषद्ले रिट निवेदकहरूको नियुक्ति रद्द गरिसकेको अवस्था छैन, केवल हाजीर हुनसम्म रोक लगाएको देखिन्छ । यसरी आयोगको मिति २०६८।६।६ को निर्णय अनुसार मिति २०६८।६।२३ को पत्रबाट दिइएको निर्देशनबमोजिम परिषद्बाट कुनै निर्णय भैनसकेको हुँदा आयोगका निर्देशनहरू क्रियान्वित भै सकेको भन्ने अवस्था पनि देखिन आउँदैन । फलस्वरूप, परिषद्को पदपूर्ति समितिको सिफारिश अनुसार कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.१३ बमोजिम यी रिट निवेदकहरूलाई मिति २०६७।९।१ बाट लागू हुने गरी दिइएको नियुक्तिपत्र यथावत् रूपमा कायम रहेको छ ।

१६. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको करारमा कार्यरत् कर्मचारीले स्थायी पदमा आवेदन गर्दा उमेरको हदबन्दी नलाग्नेसम्बन्धी व्यवस्था खारेज गर्न र ऐ विनियमको विनियम २.६ अन्तर्गतको अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११, १२ मा रहेको खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको आवश्यक न्यूनतम योग्यता महलमा उल्लेखित केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाउने गरी निर्देशन दिन पाउने अधिकार रहेको भन्ने देखिन आएन ।

१७. अतः विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।६।६ को निर्णयानुसार नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्ले यी रिट निवेदकहरूको नियुक्ति तत्काल रद्द गर्नु भनी मिति २०६८।६।२३ को पत्रद्वारा दिइएको निर्देशन कानूनविपरीत हुनुका

साथै अधिकारक्षेत्रविहीनसमेत रहेकोले उक्त निर्देशन र सो आधारमा रिट निवेदकहरूलाई मिति २०६८।६।३० देखि हाजीर गर्न रोक लगाउने गरी भएको परिषद्को काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रिट निवेदकहरूले मिति २०६७।९।१ देखि लागू हुने गरी परिषद्बाट प्राप्त गरेको नियुक्तिपत्रबमोजिमको पदमा निजहरूलाई यथावत् हाजीर गरी पूर्ववत् रूपमा कार्य गर्न दिनु भनी विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।
न्या. रामकुमार प्रसाद शाह
न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल माघ १८ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं.९११८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेशमिति : २०६९।१०।१८।५
०६९-WF-०००४

विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक : जिल्ला सिरहा, लहान नगरपालिका वडा
नं. २ बस्ने रामकुमार महतो
विरुद्ध
विपक्षी : नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या
मन्त्रालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत

- सबै प्रक्रिया पूरा भई सफल उम्मेदवारलाई नियुक्तिपत्र दिई निजलाई काममा लगाई सकेपछिमात्र रिट निवेदन दायर गरी निवेदकले आफ्नो जिकीरलाई कानूनीरूपमा भन्दा पनि आफूमात्र योग्य र उपयुक्त रहेको भनी आत्मपरक ढङ्गले पुष्टि गर्न खोजेको प्रतीत हुने ।
- कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको लाभ आफूलेमात्र पाउनुपर्दछ भनी कसैले पनि मान्यता राख्नु हुँदैन । न त कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या आफ्नो अनुकूलमात्र हुनुपर्दछ भन्ने अपेक्षा नै गर्न हुन्छ । कुनै कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न उठी बढेर नहुँदासम्म त्यस्तो कानूनअनुरूप भएका कार्यहरू स्वतः वैध मानिने ।

- एउटै प्रक्रियामा आफूसमेत सहभागी भई असफल भएपछिमात्र सो प्रक्रियाबाट लाभान्वित व्यक्तिको योग्यता, अनुभवका साथै प्रक्रियानिर्धारक कानूनी व्यवस्थासमेत उपर प्रश्न उठाउने निवेदकलाई अदालतले सहयोग गर्न सक्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
कृष्णजीवि घिमिरे, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
महादेवप्रसाद यादव र बद्रिबहादुर कार्की,
विद्वान् अधिवक्ता श्री पदम गिरी

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६७
को विनियम २.५ को खण्ड (ख),
विनियम २.६ अन्तर्गत अनुसूची २

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, पदपूर्ति समितिको मिति २०६७।६।२६ गते गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित विज्ञापन नं. ०१/०६७।०६८ तालिम अधिकृत पद सातौं तहसमेतको लागि मिति २०६७।८।१० र २०६७।८।११ मा भएको लिखित तथा मिति २०६७।८।२६ र २०६७।८।२७ मा भएको

अन्तर्वार्तासमेतबाट नतिजा प्रकाशन भएको हुँदा सफल उम्मेदवारले ७ (सात) दिनभित्र परिषद्को प्रशासन शाखामा आई सम्पर्क गर्नु हुन सम्बन्धित सबैको लागि सूचना प्रकाशित गरिएकोमा सफल उम्मेदवार रोल नं. ८ विजयकुमार झा र वैकल्पिक उम्मेदवार रोल नं. ४ रामकुमार महतो उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित भएकोले योग्यता नपुगेको योग्यताको छानबिन नगरी विजयकुमार झालाई नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को तालिम अधिकृतमा नियुक्तिको लागि सिफारिश गरी हाजीर गराएको कारण मेरो मौलिक हक र कानूनी हकमा आघात परेकोले उपचारको अन्य पर्याप्त व्यवस्था नभएकोले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यो निवेदन गरेको छु ।

नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.६ तथा अनुसूची २ अनुसार तालिम अधिकृत सातौँ तहको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातकोत्तर तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको वा स्नातक उत्तीर्ण गरी तीन वर्षको स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिमसम्बन्धी कार्य अनुभव भएको हुनुपर्ने प्रावधान छ । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को पाठ्यक्रम अनुसार पनि स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्नुपर्ने देखिन्छ । नियुक्तिको लागि सिफारिश गरिएको उम्मेदवारको सिफारिश भएको मितिले एक वर्षभित्र नियुक्ति लिएको पद रिक्त हुन आएमा वैकल्पिक उम्मेदवारको सूचीमा रहेको उम्मेदवारलाई योग्यताक्रम अनुसार नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्नुपर्ने हुन्छ । विपक्षीहरूले आपसमा मिलोमतो गरी अनियमितता गरी वाणिज्य विषयमा स्नातकमात्र उत्तीर्ण गरेका र तीन वर्षको स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिमसम्बन्धी कार्य अनुभव नभएको नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को तालिम अधिकृत सातौँ तहको योग्यता

नभएका विपक्षी विजयकुमार झालाई नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को तालिम अधिकृत सातौँ तहमा नियुक्तिको लागि ऐन, नियमविपरीत विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् पदपूर्ति समितिसमेतले सिफारिश गरी हाजीर गराई काममा लगाई वाणिज्य विषय पढेकाले डाक्टर पढाउने भन्ने झैं गैरकानूनी काम गराई रहेको स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण गरी कार्य अनुभवसमेत भएको म निवेदकलाई नियुक्तिका लागि सिफारिश नगरेकोले निज विजयकुमार झाको नियुक्तिको लागि गरिएको सिफारिश तथा नियुक्तिपत्रसमेत असंवैधानिक तथा गैरकानूनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई उक्त पदमा नियुक्तिको लागि विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी निवेदनको अन्तिम किनारा नहुञ्जेलसम्मका लागि विपक्षी विजयकुमार झालाई काममा नलगाउन अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकारमा राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी नहुनुपर्ने हो जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को विज्ञापन तथा नतिजा प्रकाशनसम्बन्धी विषयमा असंलग्न यस आयोगसमेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको लोक सेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

म मिति २०६७।१।१ देखि तालिम

अधिकृत पदमा कार्यरत् छु । सहायक तालिम संयोजक भै कार्यरत् रहेकै बखत परीक्षा उत्तीर्ण गरी तालिम अधिकृत पदमा स्थायी नियुक्ति भएको हो । उक्त पद नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.१ को उपविनियम (२) सँग सम्बन्धित अनुसूची १ बमोजिमको पद हो । यस पदको आवश्यक न्यूनतम् योग्यता विनियम २.६ सँग सम्बन्धित अनुसूची २ मा उल्लेख छ । उक्त अनुसूचीको सि.नं. ५ मा तोकिएको योग्यता मैले पूरा गरेको छु । विपक्षी असफल भएको कारण म योग्य व्यक्ति अयोग्य हुने होइन । लोकसेवा नियमावली, २०६७ यसमा लागू हुँदैन । रिट निवेदकले हासिल गरेको जस्तै स्वास्थ्य विषयमा स्नातकोत्तर शैक्षिक योग्यता नै हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्था छैन । अतः रिट खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विजयकुमार झाको लिखित जवाफ ।

नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ अन्तर्गत स्थापना भएको स्वशासित संस्था हो परिषद् । यसलाई नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई आवश्यक विनियम बनाउन सक्ने अधिकार ऐनको दफा २१ ले दिएको छ । सोहीबमोजिम कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भै लागू भएको छ । सोही विनियमको अधीनमा रही मिति २०६७।६।२६ मा तालिम अधिकृतलगायतका पदका लागि विज्ञापन भै विनियम २.२ बमोजिम गठित पदपूर्ति समितिले काम कारवाही गरेको हो । विजयकुमार झाको तालिम अधिकृतको लागि आवश्यक न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता पुगेको छ । विनियमका आधारमा पदपूर्ति समितिको कामकारवाहीमा कुनै त्रुटी विद्यमान छैन । न्यूनतम् योग्यता छानबिन गरी योग्यलाई मात्र परीक्षामा सहभागी गराइएको हुँदा रिट निवेदन

खारेजभागी छु भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, पदपूर्ति समितिको लिखित जवाफ ।

विनियमको दफा २.६ सँग सम्बन्धित अनुसूची २ मा भएको न्यूनतम् योग्यतालगायत सबै प्रक्रिया पूरा गरी सफल उम्मेद्वार लिखित परीक्षामा सामेल भएको अवस्था छ । लिखित परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित हुँदासम्म विपक्षीले कहीं कतै उजूर नगरी उक्त नतिजालाई स्वीकार गरी अन्तर्वार्तामा भाग लिई आफू सफल नभएपश्चात्मात्र बदनियतसाथ अदालत प्रवेश गरेको हुँदा अधिकारप्राप्त पदपूर्ति समितिले सञ्चालन गरेको परीक्षा र नतिजामा कुनै त्रुटी छैन । सफल उम्मेद्वार विजयकुमार झाले दरखास्त साथ पेश गरेको शैक्षिक योग्यता तथा परिषद्को अनुसन्धान शाखामा कार्य गरेको पत्रसमेत पेश गरेको हुँदा विपक्षीले उल्लेख गरेबमोजिमको योग्यता भएको व्यक्तिलाई नियुक्ति गरिएको नहुँदा झुट्टा दावी खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कार्यकारी अध्यक्ष डा. चोपलाल भुषालको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने आधार र कारण खुलाउन सकिएको छैन । परिषद्ले बनाएको कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भै लागू भएको छ । विनियम २.१ बमोजिम गठित पदपूर्ति समितिले विनियमका अधीनमा रही कामकारवाही गर्ने हुँदा विपक्षीको दावी निराधार छ, खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले दावी गर्नुभएको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने र निजको हक अधिकारको उल्लङ्घन हुने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम कारवाही नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन

मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विनियममा भएको न्यूनतम योग्यतासम्बन्धी व्यवस्था कानूनसम्मत छ भनी प्रथम प्रश्नको विवेचना गर्दा उल्लेख गरिसकिएको छ । त्यसकारण न्यूनतम योग्यता नपुगेको भन्ने आधारमा निजको नियुक्ति बदर हुन सक्ने देखिएन । तर करार सेवामा भर्ना भएका यी विपक्षी विजयकुमार झाको उमेर ४० वर्ष नाघी सकेपछि निजले तालिम अधिकृतको प्रतियोगितामा सहभागी भई सफल भएको र नियुक्ति पाएको लगायत सबै काम कारवाही दूषित भई बदरयोग्य छ भनी माथि दोस्रो प्रश्नको विवेचनाको सन्दर्भमा उल्लेख गरिसकिएको छ । तसर्थ विपक्षी विजयकुमार झालाई तालिम अधिकृतमा गरिएको नियुक्ति कानूनसम्मत नहुँदा निजलाई तालिम अधिकृतको पदमा मिति २०६७।८।२९ मा दिइएको स्थायी नियुक्ति उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिएको छ ।

न्यूनतम योग्यतासम्बन्धी नियमको व्यवस्था कानूनसम्मत रहेकोले निवेदकको मुख्य आधार नै कायम रहन नसक्ने भएको र विपक्षी विजयकुमार झाले नियुक्ति पाई सेवामा प्रवेश गरिसकेकोले २०६७।६।२६ मा प्रकाशित विज्ञापन नं. ०१/०६७।०६८ को सम्पूर्ण प्रक्रिया सम्पन्न भइसकेको छ । यस्तो अवस्थामा तालिम अधिकृत पदको परीक्षाको अन्तिम परिणाममा वैकल्पिक उम्मेदवारको रूपमा रहेका यी निवेदकले सो पदमा स्वतः नियुक्ति पाउन सक्ने अवस्था नहुँदा निजको नियुक्ति पाउँ भन्ने जिकीर पुग्न सक्ने देखिएन ।

तसर्थ विपक्षी विजयकुमार झाको नियुक्ति बदर गरी उल्लिखित पदमा पुनः विज्ञापन गर्नु र कानूनसम्मत प्रक्रिया पूरा गरी तालिम अधिकृतको पदपूर्ति गर्नु भनी विपक्षी नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, रामशाहपथ, काठमाडौंको

नाममा परमादेशको आदेशसम्म जारी हुने ठहर्छ । यस सम्बन्धमा सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको फरक राय भएकोले निर्णयार्थ सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय ।

प्रचलित कानून नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ ले विनियम बनाउन सक्ने गरी परिषद्लाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको भन्ने प्रथमदृष्टिमा देखिन आएको र सो विनियममा भएको संशोधन यो यस आधारमा गैरकानूनी भएको भनी अदालतसमक्ष कोही कसैको निवेदन जिकीर रहेको छैन । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४७ ले दिएको अधिकारअन्तर्गत निर्मित विनियमको प्रावधानअनुरूप गठित बहुवा समितिले तत्काल लागू रहेको विनियमले योग्यता पुगेका उम्मेदवारहरूबीच सञ्चालित परीक्षामा सफल भएबमोजिम सिफारिश भएको र सोबमोजिम विपक्षी परिषद्ले दिएको नियुक्ति यथावत् रहेको । विजयकुमार झाले परीक्षणकाल समाप्त गरी स्थायी सेवामा आइसकेको अवस्थामा सोबमोजिम कर्मचारीले पाएको स्थायी नियुक्ति स्वतः बदर हुने अवस्था पनि देखिन आउँदैन ।

तसर्थ यी निवेदकको मागबमोजिम विपक्षीको योग्यता नपुगेको भन्ने नदेखिएको र प्रचलित ऐन, कानूनसङ्गत प्रक्रियाबाट नियुक्त भएका विजयकुमार झाको नियुक्ति बदर हुन सक्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यसमा विजयकुमार झाको नियुक्ति बदर हुने ठहरयाएको हदसम्मको अर्का सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको रायसँग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम

(१) को खण्ड (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश कमलनारायण दासको रायसहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६९।१।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक रामकुमार महतो स्वयम्ले गलत उद्देश्यले विनियमावलीमा योग्यता राखिएको र विपक्षी विजयकुमार झाको नियुक्तिको लागि गरिएको सिफारिश तथा नियुक्तिपत्रसमेत असंवैधानिक तथा गैरकानूनी रहेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई उक्त पदमा नियुक्तिको लागि परमादेशको आदेश जारी गरिनुपर्दछ भनी आफ्नो बनाई राख्नुभयो । विपक्षीमध्येका विजयकुमार झासमेतका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री बद्रिबहादुर कार्कीले परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ लाई बदर गरी पाउँ भन्ने माग नरहेको हुँदा वैध कानूनअन्तर्गत भए गरेका कार्यलाई बदर गर्न मिल्ने हुँदैन, तसर्थ संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी लोकसेवा आयोगसमेतका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवि घिमिरेले विनियमका विवादित व्यवस्थाहरू unjust law का रूपमा रहेको हुँदा त्यस्तो कानूनबमोजिम भएको कार्य बदर हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ, त्यसैले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समेत निर्देशन दिएको छ, संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुनुपर्दछ भनी र विपक्षीमध्येकै नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्का तर्फबाट रहनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री पदम गिरीले साविकको

विनियमावलीमा संशोधन गरिएको नभै नयाँ विनियम बनाइएको हुँदा कसैलाई लाभ पुग्ने गरी कार्य गरिएको भन्ने अवस्था रहँदैन, तसर्थ संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. प्रस्तुत रिट निवेदनमा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को तालिम अधिकृत, सातौँ तहको पदको लागि विपक्षी विजयकुमार झाको योग्यता नभएकोले अयोग्य व्यक्तिको योग्यता छानबिन नगरी गरिएको नियुक्ति गैरकानूनी हुँदा बदर गरी आफूलाई नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्नु भनी परमादेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदन जिकीर रहेकोमा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को तालिम अधिकृत पदको लागि कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को नियम २.१ को उपनियम (२) सँग सम्बन्धित अनुसूची १ को पदको लागि अनुसूची २ को सि.नं. ५ मा तोकिएको योग्यता पूरा गरी विजयकुमार झाको नियुक्ति भएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ । उल्लिखित तथ्यका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्, कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०६७ को विनियम २.५ को खण्ड (ख) मा गरिएको उमेर हदमा छुट दिनेसम्बन्धी प्रतिबन्धात्मक खण्डको व्यवस्था र विनियम २.६ अन्तर्गत अनुसूची २ मा तालिम अधिकृत पदका लागि तोकिएको न्यूनतम योग्यतासम्बन्धी व्यवस्था अनुसार परिषद्बाट तालिम अधिकृत पदमा विजयकुमार झालाई नियुक्ति गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनानुरूप भए नभएको सम्बन्धमा विवेचना गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा न्याय निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

३. प्रथमतः नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्अन्तर्गत नियुक्ति हुने तालिम अधिकृत,

सातौं तहको पदको नियुक्तिको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता विपक्षी विजयकुमार झाको नरहेको भन्ने निवेदन जिकीर रहेकाले सोसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.६ मा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने पदको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम योग्यता अनुसूची-२ बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी अनुसूची-२ मा विभिन्न २१ पदका लागि न्यूनतम शैक्षिक योग्यता तोकिएको पाइन्छ । जसमध्ये प्रस्तुतरिट निवेदनसँग सम्बन्धित तालिम अधिकृतको पदका लागि स्नातकोत्तर तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको वा स्नातक उत्तीर्ण गरी तीन वर्षको स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिमसम्बन्धी कार्य अनुभव भएको हुनुपर्ने गरी तोकिएको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थालाई निवेदकले चुनौती दिएको नभै सोबमोजिमको योग्यता विपक्षीमध्येका विजयकुमार झाको नरहेको भन्ने नै मुख्य जिकीर रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनबाट विनियम २.५ को खण्ड (ख) मा गरिएको उमेर हदमा छूट दिनेसम्बन्धी प्रतिबन्धात्मक खण्डको व्यवस्था र विनियम २.६ अन्तर्गत अनुसूची २ मा तालिम अधिकृत पदका लागि तोकिएको न्यूनतम योग्यतासम्बन्धी व्यवस्थाको वैधता परीक्षण गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । विनियमका विवादित प्रावधानहरूको वैधताका विषयमा यसै लगाउको रिट नं. ०६९-WF-०००३ मासमेत विवेचना गरिसकिएको कारणले पनि त्यसको पुनरावृत्ति गरिरहनु उपयुक्त हुँदैन । त्यसैले यहाँ विपक्षीमध्येका विजयकुमार झालाई तालिम अधिकृत पदमा गरिएको नियुक्तिसम्ममा सीमित रही सो नियुक्तिको वैधताका बारेमा मात्र विवेचना गर्नुपर्ने भएको छ ।

४. नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को मिति २०६७।६।२६ मा प्रकाशित विज्ञापन

नं. ०१/०६७/०६८ तालिम अधिकृत पद, सातौं तहको लागि गरिएको विज्ञापनमा तोकिएको योग्यतामा स्नातकोत्तर तह वा सो सरह उत्तीर्ण गरेको वा स्नातक उत्तीर्ण गरी तीन वर्षको स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिमसम्बन्धी कार्य अनुभव भएको, उमेरको हद ४० वर्ष ननाघेको हुनुपर्ने भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । तर करारमा कार्यरत कर्मचारीको हकमा उल्लेखित उमेरको हद नलाग्ने भन्नेसमेतको व्यहोरा उक्त विज्ञापनमा उल्लेख भएको देखिन्छ । जसबाट परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमको विनियम २.६ अन्तर्गतको अनुसूची-२ को सि.नं. ५ मा तोकिएको शैक्षिक योग्यता र विनियम २.५ ले तोकेको उमेरको हदअनुरूप नै हुने गरी विज्ञापन प्रकाशन भएको भन्ने तथ्य निर्विवादरूपमा देखिन आएको छ । प्रत्यर्थी विजयकुमार झाले स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको भन्ने कुरालाई निवेदकले समेत स्वीकार नै गरेको हुँदा निजको शैक्षिक योग्यतामा प्रश्न उठाएर त्यसमा थप विवेचना गर्नुपर्ने भएन ।

५. जहाँसम्म स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिमसम्बन्धी अनुभव नभएको भन्ने निवेदन जिकीर छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्द्वारा च.नं.३७५, मिति २०६७।७।१४ मा “जोससँग सम्बन्ध राख्दछ” भनी दिइएको पत्रमा निज झा २३ अप्रिलदेखि १५ डिसेम्बर २००७ र १५ जनवरी २००८ देखि हालसम्म परिषद्को अनुसन्धान शाखामा रही विभिन्न पदहरूमा कार्य गर्दै आएको र उक्त अवधिमा मुख्यरूपमा परिषद्द्वारा सञ्चालन गरिने स्वास्थ्य अनुसन्धान तालिम कार्यक्रमहरूको सहायक तालिम संयोजक भई कार्य गरिरहनुभएको व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसरी एउटा संगठित संस्थाबाट जारी गरिएको पत्रमा निजको तालिमसम्बन्धी अनुभव उल्लेख भैरहेको अवस्थामा सोअनुरूपको अनुभव नरहेको भनी अन्यथा अनुमान गर्न मिल्ने हुँदैन ।

सो पत्रलाई निवेदकले पनि अन्यथा भन्न सकेको पाईदैन । विद्यमान कानूनले निश्चित गरेको योग्यता र अनुभव भएकै आधारमा परिषद्द्वारा मिति २०६७।६।२६ गते प्रकाशित विज्ञापन नं.०१/०६७/०६८, तालिम अधिकृत पद, सातौं तहका लागि गरिएको विज्ञापनमा विपक्षी विजयकुमार झा र यी निवेदक स्वयमसमेतले आवेदन गरेको, तोकिएबमोजिमको परीक्षामा सहभागी भएको र परीक्षाफल प्रकाशित हुँदा सफल उम्मेदवारका रूपमा निज विजयकुमार झा र वैकल्पिक उम्मेदवारका रूपमा निवेदक रामकुमार महतोको नाम उल्लेख गरी सूचनासमेत प्रकाशन भएको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन्छ । यसरी सफल उम्मेदवारका रूपमा रहेका निज विजयकुमार झालाई परिषद् अन्तर्गतको पदपूर्ति समितिको सिफारिशबमोजिम मिति २०६७।९।१ गतेदेखि लागू हुने गरी स्थायी नियुक्तिपत्र दिइएको आधारमा निज अद्यापि कार्यरत रहेको देखिएको छ ।

६. परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ अनुरूप प्रारम्भ भएको पदपूर्तिसम्बन्धी प्रक्रियामा आफूसमेत संलग्न भएका निवेदकले सो परीक्षामा आफू असफल भएपछिमात्र प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन आउँछ । यस प्रक्रियामा आवेदन गर्ने उम्मेदवारहरूको सूचीका साथै लिखित परीक्षा र अन्तरवार्तासमेतबाट सफल उम्मेदवारको नामावली प्रकाशित गरिएको हुँदा यदि कुनै उम्मेदवारमा तोकिएबमोजिमको योग्यता र अनुभव नरहेको भए त्यसै अवधिमा त्यसलाई चुनौति दिन सकिने अवस्था रहन्थ्यो । ती सबै प्रक्रिया पूरा भई सफल उम्मेदवारलाई नियुक्तिपत्र दिई निजलाई काममा लगाई सकेपछिमात्र यो रिट निवेदन दायर गरेको देखिँदा निवेदकले आफ्नो जिकीरलाई कानूनरूपमा भन्दा पनि आफूमात्र योग्य र उपयुक्त रहेको भनी आत्मपरक ढङ्गले

पुष्टि गर्न खोजेको प्रतीत हुन्छ । कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको लाभ आफूलेमात्र पाउनुपर्दछ भनी कसैले पनि मान्यता राख्नु हुँदैन । न त कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या आफ्नो अनुकूलमात्र हुनु पर्दछ भन्ने अपेक्षा नै गर्न हुन्छ । कुनै कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न उठी बढेर नहुँदासम्म त्यस्तो कानूनअनुरूप भएका कार्यहरू स्वतः वैध मानिन्छन् । यसरी एउटै प्रक्रियामा आफूसमेत सहभागी भई असफल भएपछिमात्र सो प्रक्रियाबाट लाभान्वित व्यक्तिको योग्यता, अनुभवका साथै प्रक्रिया निर्धारक कानूनी व्यवस्थासमेतउपर प्रश्न उठाउने निवेदकलाई अदालतले सहयोग गर्न सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

७. विपक्षीमध्येका विजयकुमार झासमेतका व्यक्तिहरूलाई स्थायी नियुक्ति दिइएको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबिन गरी सो नियुक्ति रद्द गर्न र निजहरूलाई तलब भत्ता भुक्तानी गरी हानि नोक्सानी पुर्याएको रकम परिषद्का कार्यकारी अध्यक्ष र सदस्य सचिवबाट दामासाहीले असूलउपर गर्न आयोगले मिति २०६८।६।६ को निर्णयबमोजिम दिएको निर्देशनका सन्दर्भमा परिषद्का कार्यकारी अध्यक्ष डा.चोपलाल भुपाल र सदस्य सचिव डा.शंकरप्रताप सिंहले आफूहरूबाट असूलउपर गर्न भनी दिइएको निर्देशन बुँदालाई चुनौती दिई यस अदालतमा रिट नं. ०६८-WO-०४०८ दायर गरेको देखिन्छ । उक्त रिट निवेदनसमेत प्रस्तुत रिट निवेदनको लगाउका रूपमा संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्ले बनाएको कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत भएको र सो विनियम दूषित वा कानूनविपरीत हो भन्न मिल्ने अवस्था नरहेको भनी मिति २०६९।१।४ मा फैसला भै उक्त फैसला अन्तिम भएर रहेको पाइन्छ । त्यसरी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमका

विवादित प्रावधानहरू दूषित एवम् कानूनविपरीत नरहेको भनी यसअघि नै न्याय निरूपण भैसकेको अवस्थामा पुनः सोही प्रश्न उठाइरहन मिल्ने पनि हुँदैन ।

८. अतः माथि गरिएको विश्लेषणसमेतका आधारमा विनियमका प्रावधानलाई असंवैधानिक भनी निवेदकले चुनौती दिन नसकेको, निवेदकले उद्धृत गरेका विनियमका प्रावधानहरू दूषित एवम् कानूनविपरीत नरहेको भनी यसअघि नै निरूपण भैसकेको, पदपूर्ति प्रक्रियामा विपक्षीसँगै आफूसमेत संलग्न रहेको र परीक्षामा असफल भएपछि मात्र सफल उम्मेदवारको योग्यतामा प्रश्न उठाएको देखिँदा निवेदन जिकीर कानूनमा आधारित र विश्वसनीयसमेत देखिन आएन । तसर्थ विपक्षी विजयकुमार झाको योग्यता नपुगेको भन्ने देखिन नआएको र प्रचलित ऐन, कानूनसङ्गत प्रक्रियाबाट नै नियुक्त भएका निजको नियुक्ति बदर हुन सक्ने अवस्था नदेखिएको भन्नेसमेतका आधारमा रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दासको राय सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल माघ १८ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. १११९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश मिति : २०७०।१०।२।५
०७०-WO-००१५

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयॉर्क 25-38-82 ST EAST ELMHURS, NEW YORK, NY-11370 घर भै हाल कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेको अमेरिकन नागरिक इकबाल हक (IQBAL HAQUE)

विरुद्ध

विपक्षी : राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंसमेत

- जुन मुद्दामा फैसला भई दण्ड जरीवाना लागेको हो सोही मुद्दाको रोहमा थुनामा रहिरहेको भए वा पुनरावेदन गर्ने प्रयोजनको लागि दण्ड जरीवाना धरौट राख्न नसकी सशरीर अदालतसमक्ष समर्पण गरेको भए त्यस्तो अवस्थामा दण्ड जरीवाना तोक्ने फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न धरौटी राख्ने प्रयोजन हुनै नसक्ने ।
- कुनै रकममा नदिएको दण्ड जरीवाना असूलीको लागि सो तिर्न नसक्ने भएमा हालसम्म प्रचलित कानूनबमोजिम कैदमा रूपान्तरण गरी असूल गर्ने व्यवस्था भएकोले थुनामा नै रहेको अवस्थामा पनि पुनरावेदनको लागि धरौट अनिवार्य गर्नु

विवेकसङ्गत, न्यायसङ्गत एवम् कानूनसङ्गत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) को कानूनी व्यवस्था मुद्दाको पुर्पक्षको सिलसिलामा धरौटी वा तारेखमा रहेको व्यक्तिको हकमा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थालाई निवेदकले माग गरेबमोजिम संविधानसँग बाझिएको भनी अमान्य र बदर घोषित गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

- मुद्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको वा भन्सार कार्यालयको निर्णयानुसार लागेको दण्ड जरीवाना तिर्न बुझाउन नसकी थुनामा रहेको व्यक्तिले एक तह राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्थाको सम्बोधन हुने गरी भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ मा थप व्यवस्थासहित स्पष्ट गर्नु र सम्बन्धित सबै भन्सार कार्यालयहरूलाई समेत यो आदेशको जानकारी गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ।

(प्रकरण नं. १७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ता श्री नारायण श्रेष्ठ

विपक्षीका तर्फबाट : उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहाल

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(९)

- सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९
- भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२)
- ICCPR को धारा १४(५)

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२।१०७ (१) र (२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

म रिट निवेदक इकवाल हकलाई सुन चोरी निकासी मुद्दामा कैद ३ वर्ष ६ महिना र जरीवाना रु.३,६७,९०,५७२।- हुने गरी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा पुनरावेदनपत्र दिएकोमा श्री राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंका स्रेस्तेदारबाट भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएको तर उक्त व्यवस्थाको विद्यमानता नदेखिएकोले पुनरावेदन दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मिति २०७०।४।२९ मा पुनरावेदन अ.बं. २७ नं.बमोजिम दरपीठ गरियो ।

उक्त दरपीठ आदेश बदर गरी पाउँ भनी निवेदन दिएकोमा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) बमोजिमको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाएको वा धरौटी राखेको नदेखिँदा पुनरावेदनपत्र दरपीठ गर्ने गरेको स्रेस्तेदारको आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ,

कानूनबमोजिम गर्नु भनी राजस्व न्यायाधिकरणका राजस्व सदस्य यज्ञवल्क उपाध्याय र लेखा सदस्य भोलाप्रसाद खकुरेलबाट मिति २०७०।५।९ मा आदेश भएको छ ।

भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) मा “उपदफा १बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखियो । निवेदकलाई सुन चोरी निकासी मुद्दामा कैद ३ वर्ष ६ महिना र जरीवाना रु. ३,६७,९०,५७२।- हुने गरी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भई सो अनुसार निवेदक थुनामा नै रहिरहेको देखिन्छ । निवेदक थुनामा नै रहिरहेको अवस्थामा निर्णय कार्यान्वयनमा पनि कुनै समस्या पर्ने देखिँदैन । थुनामा रहेको व्यक्तिलाई धरौटी वा तारेखमा रहेको व्यक्तिसरह मानी धरौटी माग गर्दा पुनरावेदकीय अधिकार जस्तो सम्वेदनशील अधिकारको सङ्कुचन हुन जाने देखिएकोले पुनरावेदन दर्ता गर्न मिलेन भनी स्त्रेस्तेदारबाट मिति २०७०।४।२१ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ । स्त्रेस्तेदारको आदेश सदर गर्ने गरेको बहुमत सदस्यहरूको रायसँग सहमत हुन नसकेकोले राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ५ बमोजिम आफ्नो छुट्टै राय व्यक्त गरेको छ । अब प्रस्तुत पुनरावेदन नियमानुसार दर्ता गरी कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने व्यहोराको माननीय अध्यक्ष दीपककुमार कार्कीबाट मिति २०७०।५।९ मा आदेश भयो ।

राजस्व न्यायाधिकरण बहुमत सदस्यबाट भएको उक्त आदेशबाट नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ र नेपाल पक्ष भएको ICCPR को ठाडो उल्लङ्घन भएको छ । साथै, फौजदारी मुद्दामा Post Trial Rights को रूपमा स्थापित पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकारको हनन् भएको छ । अतः पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकारलाई कुण्ठित गर्ने गरी भएको राजस्व न्यायाधिकरणको राजस्व सदस्य र लेखा सदस्यले गरेको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकको पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्नु भनी विपक्षी राजस्व न्यायाधिकरणको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१), २४(९) र ICCPR Article 14(5) सँग बाझिएको हुनाले बाझिएको हदसम्म नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो यो आदेश प्राप्त भएको मितिले वाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतका एक न्यायाधीशबाट भएको आदेश ।

मिति २०७०।२।६ गते एयर अरेबियाको उडानद्वारा दुबईबाट काठमाडौं आई ट्रान्जिट भई युनाइटेड एयरको उडानद्वारा ढाकातर्फ जान लागेका अमेरिकी नागरिक इकवाल हकको झोला चेकजाँच गर्दा लुकाई छिपाई राखेको सुन फेला परेको हुँदा आवश्यक कारवाहीको लागि सुनसहित मानिस पेश गरेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी महानगरीय प्रहरी अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल सुरक्षा गार्ड कार्यालय,

काठमाडौंको पत्रबाट विपक्षी निवेदकलाई यस कार्यालयमा उपस्थित गराइएकोमा निजको बयान गराई अनुसन्धान तहकीकात गर्दै जाँदा निजले भन्सार छली गरी अवैधरूपमा सुनको चोरी निकासी गरेको देखिएको हुँदा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ५७ को उपदफा १ बमोजिम निजबाट बरामद भएको सुन जफत हुने गरी यस भन्सार कार्यालयबाट मिति २०७०।३।१९ गते निर्णय भएको हो ।

यस कार्यालयबाट भएको निर्णयमा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी विपक्षी निवेदकलाई म्याद सूचना दिइएको छ । प्रचलित कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी पुनरावेदन दर्ता गर्न पाउने हक अधिकारमा आघात पार्ने कुनै पनि किसिमको कार्य यस कार्यालयबाट नभएकोले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको त्रिभुवन भन्सार कार्यालय, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानूनप्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ उपदफा (२) अनुसार पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । सामान्यतया: सुरु तह वा निकायले गरेको निर्णय वा फैसला विरुद्ध एक तहको पुनरावेदनलाई नेपालको

कानून प्रणालीले निषेध गरेको छैन । भन्सार ऐन, २०६४ को उक्त दफा ६२ को उपदफा (२) ले पनि एक तहको पुनरावेदनलाई स्वीकार गरेको छ । फैसलाको कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने प्रयोजनको लागि नै भन्सार ऐन, २०६४ ले उक्त व्यवस्था गरेको हुँदा सो व्यवस्थाले निवेदकको पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकारलाई सङ्कुचन गरेको वा स्वच्छ सुनुवाइलाई बन्देज गरेको मान्न मिल्दैन । अतः रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र जरीवाना रू. ३,६७,९०,५७२।- भएकोमा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) मा “पुनरावेदन दिन व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशको विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार विपक्षी निवेदकलाई लागेको जरीवाना रू. ३,६७,९०,५७२।- त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयमा बुझाएको वा धरौटी राखेको सबूद प्रमाण पुनरावेदनपत्र साथ पेश हुन सकेको अवस्था छैन । अदालतबाट लागेको दण्ड जरीवाना तिरे बुझाएको वा धरौटी राखेको छु भनी पुनरावेदनपत्रमा जिकीर लिनसमेत सकेको देखिँदैन । यस्तो स्थितिमा विपक्षी निवेदकले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदन दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा अदालती बन्दोवस्तको २७ नं. बमोजिम दरपीठ गर्ने गरी सेस्तेदारबाट भएको मिति २०७०।४।२१ को आदेशलाई सदर गर्ने गरी राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट मिति २०७०।५।७ मा भएको आदेशबाट निवेदकको

पुनरावेदन गर्ने मौलिक हक हनन् भएको छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री नारायण श्रेष्ठले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(९) ले कुनै पनि व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ ले पनि पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको International Convention on Civil and Political Rights (ICCPR) को धारा १४(५) लेसमेत फौजदारी मुद्दामा पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । निवेदक इकवाल हकलाई सुन चोरी निकासी मुद्दामा त्रिभुवन भन्सार कार्यालयबाट ३ वर्ष ६ महिना कैद र रू. ३,६७,९०,५७२।- जरीवाना हुने गरी मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा पुनरावेदन दिएकोमा पुनरावेदन दरपीठ गर्ने गरी स्नेस्तेदारबाट भएको मिति २०७०।४।२९ को आदेशलाई सदर गर्ने गरी राजस्व न्यायाधिकरणबाट २०७०।५।९मा भएको आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ विपरित भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेश जारी गरियोस् । साथै भन्सार कार्यालयको आदेशानुसारको रकम तिर्न बुझाउन नसकी निवेदक थुनामा नै रहेको र थुनामा रहेको व्यक्तिले पुनरावेदन दिँदा भन्सार कार्यालयबाट

भएको दण्ड जरीवानाको रकम धरौट राखेपछिमात्रै पुनरावेदन गर्न पाउने भन्ने भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(९) र (ICCPR) को धारा १४(५) सँग बाझिएको हुनाले सो बाझिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. विपक्षी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहालले विपक्षी निवेदक सुन चोरी निकासी मुद्दामा कसूरदार ठहरी भन्सार कार्यालयबाट निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ अनुसार राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी निजलाई पुनरावेदनको म्याद सूचना दिइएको छ । प्रचलित कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी पुनरावेदन दर्ता गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन । भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । सुरु तहले गरेको निर्णयउपर एक तहको पुनरावेदनलाई नेपालको कानून प्रणालीले निषेध गरेको छैन । तसर्थ, विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

३. उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्नलिखित प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

१. भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) ले

निवेदकको संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको छ, छैन ?

२. राजस्व न्यायाधिकरणका सेस्तेदारबाट भएको दरपीठ आदेशलाई सदर गर्ने गरी राजस्व न्यायाधिकरणबाट भएको निर्णय मिलेको छ, छैन ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिले हो, होइन ?

४. सर्वप्रथम, पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक इकवाल हकलाई सुन चोरी निकासी मुद्दामा ३ वर्ष ६ महिना कैद र रू. ३,६७,९०,५७२।- जरीवाना हुने गरी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, काठमाडौँबाट मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौँमा पुनरावेदन गरेकोमा राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौँका सेस्तेदारबाट पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न नमिल्ने गरी मिति २०७०।४।२१ मा दरपीठ आदेश भयो । सो दरपीठ आदेशउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा निवेदन दिएकोमा सेस्तेदारबाट भएको दरपीठ आदेशलाई सदर हुने गरी राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौँबाट भएको मिति २०७०।५।९ को आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) २४(९) विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरी पाउँ । साथै भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(९) एवम् ICCPR को धारा १४(५) सँग बाझिएको हुँदा बाझिएको हदसम्म अमान्य र बदर घोषित गरी पाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ ।

५. यी निवेदक इकवाल हक मिति २०७०।२।६ गते एयर अरेबियाको उडानद्वारा

दुबईबाट काठमाडौँ आई ट्रान्जिट भई युनाइटेड एयरको उडानबाट ढाकातर्फ जाने क्रममा निजको साथबाट सुन बरामद भएकोले सुन चोरी निकासी मुद्दामा ३ वर्ष ६ महिना कैद र रू. ३,६७,९०,५७२।- जरीवाना हुने गरी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, काठमाडौँबाट मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भएको मिसिल संलग्न निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

६. भन्सार कार्यालय, काठमाडौँको मिति २०७०।३।१९ को निर्णयउपर निवेदकले राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौँमा मिति २०७०।४।२० मा पुनरावेदनपत्र दिएकोमा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएकोमा पुनरावेदक इकवाल हकले आफूलाई राजस्व न्यायाधिकरणको आदेशले लागेको दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाएको वा धरौटी राखेको नदेखिएकोले पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २७ नं. बमोजिम पुनरावेदनपत्र दरपीठ गर्ने गरी राजस्व न्यायाधिकरणका सेस्तेदारबाट मिति २०७०।४।२१ मा आदेश भएको पाइन्छ ।

७. सेस्तेदारबाट भएको दरपीठ आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले राजस्व न्यायाधिकरणमा निवेदन दिएकोमा राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौँका लेखा सदस्य भोलाप्रसाद खकुरेल र राजस्व सदस्य यज्ञवल्लक उपाध्यायबाट भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) बमोजिमको रकम सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाएको वा धरौटी राखेको नदेखिँदा

पुनरावेदनपत्र दरपीठ गर्ने गरी स्नेस्तेदारबाट भएको आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ, कानूनबमोजिम गर्नु भनी २०७०।५।७ मा आदेश भएको मिसिल संलग्न निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । साथै उक्त निर्णयमा माननीय अध्यक्ष दीपककुमार कार्कीको तर्फबाट स्नेस्तेदारको आदेश सदर गर्ने गरेको बहुमत सदस्यहरूको रायसँग सहमत हुन नसकी छुट्टै रायसमेत व्यक्त भएको अवस्था छ ।

८. प्रस्तुत विवादमा निवेदकले असंवैधानिक भनी जिकीर लिएको भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ को उपदफा (२) यस प्रकार रहेको छ :-

६२. पुनरावेदन:- (१) दफा १३ बमोजिमको निर्णय वा आदेश बाहेक यस ऐनबमोजिम भन्सार अधिकृत वा अन्य कर्मचारीले निर्धारण गरेको भन्सार महसूल वा भन्सार अधिकृतले दिएको दण्ड सजायको आदेश वा गरेको निर्णय वा दफा ६१ बमोजिम गठित मूल्याङ्कन पुनरावलोकन समितिले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझेने व्यक्तिले त्यसरी भन्सार महसूल निर्धारण भएको वा दण्ड सजाय दिएको वा निर्णय भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले जुन निर्णय वा आदेशका विरुद्ध पुनरावेदन गर्ने हो सो निर्णय वा आदेशबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा बुझाई वा धरौटी राखी पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले पुनरावेदन

दिएको सात दिनभित्र त्यस्तो पुनरावेदनको प्रतिलिपि सम्बन्धित भन्सार कार्यालयलाई दिनुपर्ने छ ।

(४) दफा ६१ बमोजिम गठित मूल्याङ्कन पुनरावलोकन समितिले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझेमा भन्सार अधिकृतले त्यस्तो निर्णय भएको पैंतीस दिनभित्र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

९. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा सम्बन्धित भन्सार अधिकृतबाट भएको निर्णयउपर चित्त नबुझेने पक्षले पैंतीस दिनभित्र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने देखिन्छ । त्यसरी पुनरावेदन गर्दा भन्सार अधिकृतबाट भएको निर्णयबमोजिम लाग्ने महसूल र दण्ड जरीवानाको रकम सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा बुझाउनपर्ने वा धरौटी राख्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

१०. प्रस्तुत विवादमा यी निवेदक इकवाल हक सुन चोरी निकासी मुद्दामा ३ वर्ष ६ महिना कैद र रू. ३,६७,९०,५७२।- जरीवाना हुने गरी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, काठमाडौँबाट मिति २०७०।३।१९ मा निर्णय भई निजलाई लागेको दण्ड जरीवानाको रकम तिर्न बुझाउन नसकी हाल थुनामा नै रहेको अवस्था छ ।

११. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(९) ले “कुनै पनि व्यक्तिलाई सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक हुनेछ ।” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी स्वच्छ सुनुवाइको हकका सम्बन्धमा International Convention on Civil and Political Rights (ICCPR) को धारा १४(५) ले अपराधमा सजाय पाएका प्रत्येक व्यक्तिलाई

कानूनबमोजिम कुनै उच्च न्यायाधिकरणबाट आफ्नो सजाय तथा दण्ड पुनरावलोकन गराई पाउने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ । । (Everyone Convicted of a Crime shall have the right to his conviction and sentence being reviewed by the higher tribunal according to law.) उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रलाई नेपालले अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र भएकोले सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार ICCPR मा उल्लिखित व्यवस्थालाई नेपालले बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१२. फौजदारी न्यायमा कसूरदार ठहरेको व्यक्तिले कम्तीमा एक तह पुनरावेदन गर्न पाउने आधारभूत हक मानिन्छ । जसलाई भन्सार ऐन, २०६४ ले पनि स्वीकार गरेको छ । तल्लो तहको अदालत वा अधिकारीले गरेको आदेशानुसार लागेको दण्ड जरीवाना तिर्न बुझाउन नसकी थुनामा रहेको व्यक्तिले पुनरावेदन गर्दा आफूलाई लागेको दण्ड जरीवाना धरौटी राख्नै पर्ने भन्ने दृष्टिकोण बहुते संवेदनशून्य दृष्टिकोण हो । दण्ड जरीवानाको रकम धरौटी राख्नु भनेको मुद्दाको पुर्पक्षको लागि थुनाबाट बाहिर आउने प्रयोजनको लागि राखिएको व्यवस्था हो, जुन निर्णयसँग चित्त बुझेको छैन त्यसउपर नै आपत्ति जनाई पुनरावेदन गर्ने प्रयोजनको लागि हो । प्रतिवादी थुनामा बसेको छैन र चुनौती दिएको फैसला वा आदेशले कुनै दण्ड जरीवाना तोकेको छ भने पूर्ववत् पुर्पक्ष निम्ति थुनामा नबसी पुनरावेदनको सुनुवाइ गरी पाउन खोजेको हो भने त्यस्तोमा तोकिएको दण्ड जरीवाना धरौटी राख्न पाउने गरी स्वभाविकरूपमा व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

१३. फैसला वा आदेशले दण्ड जरीवाना तोकिएको व्यक्ति थुनामा रहनु भनेको फैसला कार्यान्वयनको लागि सबभन्दा ठूलो जमानत त्यस्तो व्यक्ति स्वयम् हो । सशरीर थुनामा बसी

सकेको अवस्थामा सो भन्दा बढी जमानत माग्न सक्ने अवस्था परिकल्पना गर्न सकिँदैन । तसर्थ, जुन मुद्दामा फैसला भई दण्ड जरीवाना लागेको हो सोही मुद्दाको रोहमा थुनामा रहिरहेको भए वा पुनरावेदन गर्ने प्रयोजनको लागि दण्ड जरीवाना धरौटी राख्न नसकी सशरीर अदालतसमक्ष समर्पण गरेको भए त्यस्तो अवस्थामा दण्ड जरीवाना तोक्ने फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न धरौटी राख्ने प्रयोजन हुनै सक्तैन । कुनै रकममा नदिएको दण्ड जरीवाना असूलीको लागि सो तिर्न नसक्ने भएमा हालसम्म प्रचलित कानूनबमोजिम कैदमा रूपान्तरण गरी असूल गर्ने व्यवस्था भएकोले थुनामा नै रहेको अवस्थामा पनि पुनरावेदनको लागि धरौटी अनिवार्य गर्नु विवेकसङ्गत, न्यायसङ्गत एवम् कानूनसङ्गत हुन सक्तैन । भइरहेको फैसला वा आदेशलाई चुनौती दिई पुनरावेदन दिन नसक्ने गराउन थुनामा बसेको अवस्थामा समेत धरौटी माग्ने अवस्था बनाउन हुँदैन । भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) ले थुनामा बसेको अवस्थामा पुनरावेदन नलाग्ने कुराको स्पष्ट व्यवस्था गरेको छैन ।

१४. निवेदकले भन्सार कार्यालयको निर्णयानुसार लागेको दण्ड जरीवाना तिर्न बुझाउन नसकी थुनामा रहेको अवस्थामा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) बमोजिमको दण्ड जरीवाना धरौटी राख्न अनिवार्य गराएमा फैसला वा आदेशउपर एक तह पुनरावेदन यथार्थमा असम्भव हुन्छ, जसबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २४(९) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको स्वच्छ सुनुवाइको हक निरर्थक हुन जान्छ ।

१५. तसर्थ, प्रस्तुत मुद्दामा यी निवेदक इकवाल हक भन्सार अधिकृतको निर्णयानुसार लागेको दण्ड, जरीवाना बुझाउन नसकी थुनामा रहेको अवस्था देखिएकोले निजले राजस्व

न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा दिएको पुनरावेदन सुन्नबाट इन्कार गर्न मिल्ने देखिएन । तर भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) को कानूनी व्यवस्था मुद्दाको पुर्पक्षको सिलसिलामा धरौटी वा तारेखमा रहेको व्यक्तिको हकमा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थालाई निवेदकले माग गरेबमोजिम संविधानसँग बाझिएको भनी अमान्य र बदर घोषित गर्न मिलेन ।

१६. दोस्रो पश्चतर्फ विचार गर्दा यी निवेदक इकवाल हकले भन्सार अधिकृतको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न गएकोमा सोही न्यायाधिकरणका सेस्तेदारबाट पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न इन्कार गरी दरपीठ गर्दा भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) लाई आधार मानेको देखिन्छ । भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२(२) को सम्बन्धमा पहिलो पश्चमा विवेचना भैसकेको छ । तसर्थ, उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट यी निवेदक इकवाल हकलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र रू. ३,६७,९०,५७२।- जरीवाना हुने गरी त्रिभुवन भन्सार कार्यालयबाट मिति २०७०।३।१९ मा भएको निर्णयउपर निवेदकले राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा दर्ता गर्न ल्याएको पुनरावेदनपत्र सोही न्यायाधिकरणका सेस्तेदारबाट दरपीठ गर्ने गरी २०७०।४।२१ मा भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरेको राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंबाट भएको मिति २०७०।५।७ को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब यी निवेदकले थुनामा रहेको अवस्थामा राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा मिति २०७०।४।२० मा दर्ता गर्न ल्याएको पुनरावेदनपत्र दर्ता गरी कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ ।

१७. मुद्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको वा भन्सार कार्यालयको निर्णयअनुसार लागेको दण्ड जरीवाना तिर्न बुझाउन नसकी थुनामा रहेको व्यक्तिले एक तह राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्थाको सम्बोधन हुने गरी भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ६२ मा थप व्यवस्थासहित स्पष्ट गर्नु र सम्बन्धित सबै भन्सार कार्यालयहरूलाई समेत यो आदेशको जानकारी गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या. सुशीला कार्की

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०७० साल माघ २ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं.९१२०

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
आदेश मिति : २०७०।९।१४।१
०६८-WS-००२२ (०६८-FN-०१३४, FN-
०१३५, FN-०१३६)

विषय : उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २ कान्तिपथस्थित
कार्यालय भएको सूर्य नेपाल प्रा.लि.को
तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ. का प्रबन्ध
सञ्चालक संजीव केशवासमेत
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबारसमेत

०६८-WS-००२३

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ अवस्थित
गोर्खा लहरी प्रा.लि. को तर्फबाट
अधिकारप्राप्त प्रबन्धक तथा आफ्नो
हकमासमेत नवलकिशोर चौधरी
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

०६८-WS-००२४

निवेदक : बारा जिल्ला, गन्जभवानीपुर गाउँ
विकास समिति वडा नं. ६ स्थित अरविन्द
बिडी फ्याक्ट्रीको सञ्चालक भई आफ्नो
हकमासमेत रामचन्द्रप्रसाद कलवारसमेत
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबारसमेत

०६८-WS-००२६

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३ महाराजगन्जमा
कार्यालय रहेको सेती चुरोट कारखाना
लि.को तर्फबाट अधिकारप्राप्त ऐ. का
सञ्चालक तथा आफ्नो हकमासमेत
स्यामसन ज.ब.राणा
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

०६८-WS-००२७

निवेदक : सिरहा जिल्ला, चन्द्रलालपुर गाउँ
विकास समिति वडा नं. २ स्थित श्रेष्ठ बिडी
फ्याक्ट्रीको प्रोप्राइटर लिलानाथ श्रेष्ठसमेत
विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार
काठमाडौंसमेत

०६८-WS-००२८

निवेदक : रौतहट जिल्ला, गङ्गापुर पिपरा गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ स्थित मिरा

विडी उद्योगको सञ्चालक भई आफ्नो हकमासमेत सीताराम साहसमेत
विरूद्ध
विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

०६८-WS-००३०

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १ कान्तिपथमा रजिस्टर्ड कार्यालय भै बारा सिमरामा उद्योग रहेको सूर्य नेपाल प्रा.लि. मा कार्यरत कामदार तथा कर्मचारीहरूको आधिकारिक ट्रेड युनियन नेपाल बहुराष्ट्रिय कम्पनी मजदूर युनियनको तर्फबाट ऐ. को अधिकारप्राप्त अध्यक्ष बेनीप्रसाद तिमल्सिनासमेत

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

०६८-WS-००३१

निवेदक : रौतहट जिल्ला, रङ्गपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने सन्तलाल बन्दासमेत

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

०६८-WS-००३७

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ सिफलस्थित क्षेत्रपाल स्टोरका प्रोप्राइटर पवन श्रेष्ठ

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

०६८-WS-००६९

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानरपालिका वडा नं. १० बानेश्वरमा कार्यालय रहेको अनुष्का प्रोडक्ट प्रा.लि.को अधिकारप्राप्त सञ्चालक रिसभ अग्रवाल

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

०६९-WS-००३

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २ कान्तिपथस्थित कार्यालय भएको सूर्य नेपाल प्रा.लि.को तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ. का प्रबन्ध सञ्चालक संजीव केशवासमेत

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत

०६९-WS-००१२

निवेदक : बारा जिल्ला, गन्जभवानीपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ६ स्थित अरविन्द विडी उद्योगको प्रोप्राइटर भई आफ्नो हकमासमेत रामचन्द्रप्रसाद कलवार

विरूद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

■ पेसा व्यवसायको स्वतन्त्रतालाई वाञ्छित हदसम्म मान्यता दिन पर्ने भएपनि त्यस्तो उद्योगको उत्पादनशील गतिविधि, बजार व्यवस्थापन, उपभोक्ता हित र सार्वजनिक स्वास्थ्य आदि कुरालाई विचार गरेर त्यस्तो व्यवसायलाई नियन्त्रण गर्न राज्यले कानून निर्माण गरी आवश्यक नियन्त्रण गर्न र विवेकसङ्गत बनाउन सक्ने ।

■ सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मा उल्लिखित अधिकांश कानूनी व्यवस्था सार्वजनिक स्वास्थ्यको पक्षमा गरिएको देखिएको र त्यसको कार्यान्वयनबाट उद्योगहरू वा उत्पादकहरूमा केही प्राविधिक, प्रक्रियात्मक र जनस्वास्थ्यका सरोकारजन्य मापदण्डहरूले गर्दा कतिपय प्रतिकूल व्यवहारिक कठिनाई आउने कुराको निवेदकले जिकीर लिए पनि न्यायिक पुनरावलोकनमार्फत् असंवैधानिकताको प्रश्न बाहेक अन्य औचित्यको प्रश्नमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्नेसमेत नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २०)

■ देशको कानून देशले मन्जुर गरेको कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको हुबहु देखासिकी गरेको लिखत जस्तो हुनुपर्छ भन्नु पनि अनुचित हुन्छ । WHO Frame Work Convention on Tobacco Control (FCTC) महासन्धिलाई नेपालले पारीत गरिसकेको भन्ने आधारमा संसदले राष्ट्रको आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा कानून निर्माण गरी जारी गर्ने प्रक्रियालाई नै कार्यान्वयन गर्न नदिई रोक्न मनासिब नहुने ।

(प्रकरण नं. २२)

■ उद्योगी, व्यवसायी वा पेसाकर्मी जो सुकैले

पनि संविधानको अधीनमा रही जनहित र सार्वजनिक हितको विरुद्ध नहुने गरी हक प्रचलनको मार्ग प्रशस्त गर्न सक्ने हुन्छन् तर संवैधानिक सीमा, मूल्य मान्यता र अपेक्षाहरूलाई संरक्षण गर्न सार्वजनिक हित विरुद्ध तथा सार्वजनिक स्वास्थ्यप्रतिकूलका गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न र सार्वजनिक स्वास्थ्यको विषयमा आवश्यक विधायिकी प्रबन्ध गर्न सक्ने कुरालाई अन्यथा भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. २४)

■ राष्ट्रिय उत्पादनमा उत्पादित हुने सुर्तिजन्य पदार्थबाट बनेका वस्तुहरूमा कति प्रतिशत चेतावनीमूलक सन्देश वा चिह्न अङ्कित हुने भन्ने कुरा फरक फरक कुरा भै यी प्रणालीगत विविधताअन्तर्गत रहने कुरा हुन् । प्रणालीगत विविधता प्रत्येक राष्ट्रका आ-आफ्ना कुराहरू हुन् । आन्तरिकरूपमा उत्पादित यस्ता वस्तुहरूको मुख्य भागमा कति प्रतिशत चेतावनीमूलक सन्देश वा चिह्न अङ्कित गर्ने वा व्यवस्था गर्ने भन्ने कुरा हाम्रो मौजुद आवश्यकताका आधारमा तय गरिने ।

(प्रकरण नं. ३३)

■ समाजको पछौटेपन, स्वास्थ्यप्रतिको सचेतनाको अभाव तथा युवापुस्ताबीच सुर्तिजन्य पदार्थ सेवनको बढ्दो आकाङ्क्षाका कारण यस्ता वस्तुहरूको प्रयोग र उपभोगसमेत दिनानुदिन बढ्दै छ । सुर्तिजन्य पदार्थको उपयोगमा कमी, स्वास्थ्यप्रतिको सचेतना, सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट परेको असरका बारेमा स्थानीयस्तरमा सचेतनाका पक्ष कमजोर छन् । यस्तो दिनानुदिन बढ्दो समस्यालाई सम्बोधन गर्नु राज्यको अहम दायित्व हुन

आउँछ । यो उदासीनतालाई बोकेर बसु राज्यको निरीहता हो भने सर्वसाधारणको स्वास्थ्य हितलाई ध्यानमा राखी लागू गरिएको ऐनको कार्यान्वयन रोकन चुनौती दिनु आफैँमा उदेकलाग्दो र हास्यास्पद तर्क हुने ।

(प्रकरण नं. ३४)

- सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी भागमा ७५% चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र अङ्कित हुनुपर्ने गरी व्यवस्था गर्दा सर्वसाधारण जनताले सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट पर्न सक्ने असरको बारेमा थाहा पाउने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदकका उद्योगी व्यवसायीहरूले यसमा विरोध गर्न मिल्दैन । उपभोक्ताको अनभिज्ञतालाई व्यवसायको लाभ र अवसर बनाउन नहुने ।

(प्रकरण नं. ३५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बद्रिबहादुर कार्की, श्यामप्रसाद खरेल, अनिलकुमार सिन्हा, तुलसी भट्ट, महादेव यादव, श्यामप्रसाद खरेल, विद्वान अधिवक्ताहरू हिरा रेग्मी, बालकृष्ण ढकाल, तिलक विक्रम पाण्डे, अनुपराज उप्रेती, शमीर शर्मा, बालकृष्ण न्यौपाने, सपना मल्ल प्रधान, अरूण कुमार ज्ञवाली र रमनकुमार कर्ण ।

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

सरोकारवालाको तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र अधिवक्ताहरू ज्योति बानिया, पुण्यप्रसाद दंगाल र जगन्नाथ मिश्र अवलम्बित नजीर :

- *नेकाप* स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषाङ्क

२०५२, पृष्ठ १६८, २०६२ सालको रिट नं. ३८२२

सम्बद्ध कानून :

- सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन २०६८ को दफा १(२), ७(१)(क), ८(१), ९(१), ११(१)(३), १७(५)(ख)
- सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८
- सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को नियम ३(२)(ग) र ३(४), ५, ६(क), ७, ८(१)(क) र (ख), ९, ११(१)(ख), १३, १५(च), १८ र १९(२)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९ र २४(९)

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(१) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएका प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

रिट निवेदनहरूको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

०६८-WS-००२२/०६८-WS-००२३(०६८-FN-०१३४, FN-०१३५, FN-०१३६)

निवेदक कम्पनी प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता रही स्वीकृत उद्देश्यअनुरूपको व्यवसायिक कार्य गरी सुर्तिजन्य पदार्थका विभिन्न ब्रान्डका चुरोटहरूको उत्पादन तथा बिक्री वितरणको कार्य गरी सयौं नेपाली नागरिकलाई रोजगारी प्रदान गरेको छ भने मुलुकको राजस्व लक्ष्य प्राप्तिसमा समेत उल्लेख्य योगदान पुर्याउँदै आइरहेका

छौं । कानूनबाट प्राप्त हक अधिकारउपर अनुचित तवरले बन्देज लगाउने कार्य राज्यको कुनै निकायले गरेमा कानूनबमोजिमको उपचार प्राप्त गर्ने हकसमेत प्रदान गरिएको हुनाले न्यायका लागि सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं ।

मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२) मा गरिएको व्यवस्था अनुसार उक्त ऐनका अन्य दफाहरू ऐन प्रमाणीकरण भएको ९१ औं दिनमा र दफा ९ को व्यवस्था भने १८० औं दिनमा प्रारम्भ हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

ऐनको उक्त दफा ९ लागू गर्न १८० दिन समय उपलब्ध गराएकोमा विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयले १८० समाप्त भएको दिन मिति २०६८।७।१८ गते नै सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ जारी गरेको भन्ने सूचना मिति २०६८।७।१९ मा प्रकाशित गरियो ।

सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिड र लेबुलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा ७५ प्रतिशत भागमा मन्त्रालयले तोकेको अक्षर, आकार, स्थान, रङ्ग, ढाँचा र गुणस्तरमा चेतावनीमूलक र चित्र छापनुलाई औचित्यपूर्ण र न्यायोचित भन्न मिल्दैन । नेपाल पक्ष भएको (WHO Framework Convention on Tobacco Control) महासन्धिले पनि यस प्रकारको व्यवस्था गरेको पाइँदैन ।

अतः सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ सम्बन्धी व्यवस्था तथा विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयले जारी गरेको “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स,

पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(घ)(च), धारा १३, धारा १९, धारा २४(९) सँग बाझिएकोले संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम असंवैधानिक घोषणा गरी ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिदेखि नै लागू नहुने गरी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै नेपाल पक्ष भएको WHO Framework Convention on Tobacco Control महासन्धि एवम् सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को मूल उद्देश्य र मनसायअनुरूप ३० प्रतिशत अग्र र पृष्ठ भाग ओगट्ने गरी चेतनामूलक सन्देशको व्यवस्था गर्ने गरी निवेदक कम्पनीलाई तयारीका लागि कम्तीमा १८ महिनाको समय दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ जारी भएको भए तापनि सो ऐनलाई प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्नका लागि नियमावली र निर्देशिकासमेत तर्जुमा गरी लागू नगरेको सन्दर्भमा नेपाल अर्बुद रोग निवारण संस्था र उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्चले यस अदालतमा दायर गरेको ०६८-WO-0383 नं. को रिट निवेदन विचाराधीन अवस्थामा रहेको मुद्दालाई प्रभावित पर्ने भएकोले विपक्षीहरूले ०६८-WS-००२२ को रिट निवेदन दायर गरेबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम संलग्न हुन पाउँ भनी उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्चका तर्फबाट अधिवक्ता ज्योति बानिया एवम् नेपाल अर्बुद रोग निवारण संस्थाका तर्फबाट अखितयारप्राप्त लोकेन्द्रकुमार श्रेष्ठसमेतले दिएको निवेदनहरू मिसिल सामेल रहेका छन् ।

०६८-WS-००२४/०६८-WS-००२७/०६८-WS-००२८/०६९-WS-००१२

हामी निवेदक घरेलु उद्योगअन्तर्गत बिडी उद्योग दर्ता गरी व्यवसाय सञ्चालन गरी आएका छौं । हाम्रो उद्योगमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ नेपालको वन जङ्गलमा हुने पात र स्थानीय कृषकले उत्पादन गरेको सुर्ति प्रयोग गरी स्थानीय व्यक्तिको श्रमबाट बिडी तयार गरी बिडी बिक्री वितरण गरी आएका छौं । हाम्रो उद्योगमा कुनै पनि प्रकारको मेसिनको प्रयोग हुने नभई सम्पूर्ण काम हातबाट नै हुने गरेकोले घरेलु उद्योग अन्तर्गत पाउने सुविधासमेत पाई आएका छौं । नेपालभित्र करीब १०० भन्दा बढी बिडी उद्योग भएकोमा प्रत्येक उद्योगले कम्तीमा ५०० व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष रोजगारी दिएबाट यस उद्योगले राष्ट्रिय रोजगारमा समेत योगदान पुर्याएको छ ।

नेपालले मिति २०६३।७।२९ गते तदनुसार ७ नोभेम्बर २००६ मा सुर्तिजन्य वस्तुको नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र भएको छ । सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री, वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण, नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने उद्देश्यले मिति २०६८।१।२६ मा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ प्रमाणीकरण भई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको छ । यो ऐनको दफा १(२) मा यो ऐन लागू हुने समय निर्धारण गरेको छ । जस अनुसार उक्त ऐनको दफा ९, सो ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिनमा र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी “सुर्तिजन्य

पदार्थको बट्टा प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” मिति २०६८।७।१८ गतेदेखि लागू हुने गरी सूचना जारी भएको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा २७ मा ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्ने उल्लेख छ । तर नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले उपरोक्त निर्देशिका जारी गर्ने प्रावधान कानूनमा छैन । कानूनी आधारबिना जारी भएको निर्देशिका खारेजभागी छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७(१)(ख)मा उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा र्यापर्समा उत्पादनको नाम, ठेगाना र सुर्तिजन्य पदार्थमा रहेको निकोटिनको मात्रा उल्लेख गर्न अनिवार्य गरेको छ । त्यसै गरी ऐनको दफा ९(१) उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिङ र लेबलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा पचहत्तर प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थ स्वास्थ्यलाई हानिकारक छ भन्ने जस्ता व्यहोराको मन्त्रालयले तोकेबमोजिम चेतावनीमूलक सन्देश र सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनको असरबाट भएको घातक, रङ्गीन चित्र प्रष्टरूपमा बुझ्ने र देख्ने गरी नेपाली भाषामा छापनु तथा अङ्कित गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबाट सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स, प्याकेट र पार्सलमा ७५ प्रतिशत ओगट्ने गरी चित्र र अक्षर छापने हो भने बाँकी २५ प्रतिशत ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ को प्रावधान र उपभोक्ताहित संरक्षण ऐन, २०५४ को प्रावधान राख्ने स्थान

अभाव हुन जान्छ ।

अतः सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७(१) (ख) को कानूनी व्यवस्था एवम् सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ को प्रावधान WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) महासन्धिको भावनाप्रतिकूल भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(३)(च), १३(१) सँग बाझिन गएकोले प्रारम्भ भएको मितिदेखि उत्प्रेषणको आदेशले बदर घोषित गरी निवेदकहरूको संविधानप्रदत्त मौलिक हक हनन् नहुने गरी उपयुक्त कानून बनाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

०६८-WS-००२६

निवेदक सेती चुरोट कारखाना लि. सुर्तिजन्य पदार्थको बिक्री वितरण आयात गरी व्यवसाय गर्ने अनुमति प्राप्त कम्पनी हो । यसले हाल विदेशमा उत्पादित गुणस्तरीय ब्रान्डका चुरोट आयात गरी व्यवसाय सञ्चालन गरिआएको छ । जसले सयौंजना कर्मचारीलाई रोजगारीसमेत प्रदान गरेको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मिति २०६८।१।१६ मा प्रमाणीकरण भई नेपाल राजपत्रमा समेत प्रकाशित भइरहेको छ । उक्त ऐनको दफा १(२) ले दफा ९ सो ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिनमा र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ हुने व्यवस्था छ । दफा ९(१) मा सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादन र आयातकर्ताले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको

प्याकेजिड र लेबुलमा मन्त्रालयले तोकेबमोजिम चेतावनीमूलक सन्देश तथा चित्र छापनु वा अङ्कित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा २७ अनुसार नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । नेपाल सरकारले उक्त ऐन अनुसार नियमावली नबनाई विपक्षी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ मिति २०६८।७।१८ गतेदेखि लागू हुने गरी मिति २०६८।७।१९ मा सूचना प्रकाशित गर्यो । निर्देशिकाबमोजिम डिजाइनको कम्प्याक्ट डिस्कसमेत तयार नभइसकेको अवस्थामा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९(१) बमोजिमको चेतावनीमूलक सन्देश चित्रसमेत उपलब्ध नभएको स्थितिमा विदेशमा उत्पादनको रोहमा तयारी गर्न र ऐनको दफा ९(३) अनुसार आयात गर्नसमेत असम्भव हुन्छ ।

अतः सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ को व्यवस्था एवम् सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ सुर्तिजन्य पदार्थको व्यापार व्यवसायलाई पूर्णरूपमा निषेध गर्ने भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १९, २४(९) सँग बाझिएको हुँदा सो बाझिएको हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अमान्य घोषित गरिपाउँ । साथै निवेदक जस्ता सुर्तिजन्य पदार्थका व्यवसायीहरूलाई व्यवसाय गर्न कम्तीमा १८ महिनाको सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी विश्व स्वास्थ्य संगठनको महासन्धिमा उल्लिखित

३० प्रतिशत अग्रभाग मात्र ओगट्ने गरी जनचेतना फैलाउने खालको सन्देशमूलक व्यवस्था राख्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

०६८-WS-००३०/०६८-WS-००३१

हामी निवेदकसूय नेपाल प्रा.लि. को सिमरास्थित उद्योगसँग आबद्ध कामदार कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत एवम् संस्थागत हक हितको संरक्षण गर्न गठित मजदूर युनियनसँग प्रतिबद्ध कामदार एवम् सुर्तिजन्य कच्चा पदार्थ उत्पादन किसानहरू हौं । हामीहरूको वैकल्पिक व्यवस्था नगरी अकस्मात् राज्य वा अन्य कसैबाट पनि सुर्तिजन्य पदार्थको उत्पादन तथा बिक्रीमा कुनै पनि प्रकृतिको रोक लाग्ने अवस्था सिर्जना भएमा हामीहरूको संविधानप्रदत्त रोजगारीको हकमा प्रतिकूल प्रभाव पर्छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भएको छ । उक्त कानून बनाउँदा हामीजस्ता सरोकारवाला समूह वा व्यक्तिहरूसँग कुनै छलफल नै नगरी तथा हाम्रो कृषिमा आधारित पेसालाई असर पार्ने गरी उक्त ऐन आएको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिनमा र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ हुने व्यवस्था गरिएको छ । दफा २(क) ले सुर्तिजन्य पदार्थको परिभाषा गर्दा कच्चा सुर्ति र यस्तै प्रकारका पदार्थसमेतलाई समेटेकोले हामीले खेति गरी उब्जाएको कच्चा सुर्तिको उत्पादनमा रोक नलागे पनि बिक्री गर्दा वा खरिदकर्तालाई रोक लगाएको छ । हामी मजदूर एवम् कृषकहरूको वैकल्पिक रोजगारी दिएको छैन ।

ऐनको दफा ३ ले सार्वजनिक स्थल भनी उल्लेख गरेको हुँदा देशको अधिकांश क्षेत्र नै ओगटेको छ । त्यसैगरी दफा ४ ले सुर्ति सेवनमा प्रतिबन्ध लगाएको छ । दफा ११(३) ले शिक्षण संस्थाको १०० मिटर क्षेत्रमा बिक्रीमा रोक लगाएको छ, जुन औचित्यपूर्ण छैन । त्यसैगरी दफा ९ मा ७५ प्रतिशत ओगट्ने गरी चित्र र अक्षरमा चेतावनीमूलक सन्देश छापन लगाउनुलाई पनि न्यायोचित भन्न मिल्दैन । ऐनको दफा १७(५)(ख) मा दफा ९बमोजिम कार्य नगरेको अवस्थामा सुर्तिजन्य पदार्थ जफत गरी रु. ५०,०००।- सम्म जरीवाना गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

अतः सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७, ८, ९, ११(३), १७(५)(ख) तथा नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट र पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ समेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(क), धारा १३, १८, १९ र २४(९) सँग बाझिन गएकोले ऐन प्रमाणीकरण भएका मितिदेखि लागू हुने गरी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १९ बमोजिम गठन हुने समितिभित्र हामी कामदार कर्मचारी मजदूर एवम् किसानहरूलाई समेत समावेश गरी प्रतिनिधित्व गर्ने व्यवस्था गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा उपयुक्त निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

०६८-WS-००३७

म निवेदक विपक्षी नेपाल सरकार,

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट इजाजतपत्र (लाइसेन्स) लिई मदिरा र सुर्तिजन्य पदार्थ(चुरोट) को कारोबार गरी आएको छ । मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भएको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ११(३) ले कसैले पनि शिक्षण तथा स्वास्थ्य संस्था, बालकल्याण गृह, शिशु स्याहार केन्द्र, वृद्धाश्रम, अनाथालय र नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको सार्वजनिक स्थलबाट कम्तीमा १०० मिटरभित्रको घर, पसलबाट सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्न पाउने छैन भनी उल्लेख गरेको छ । मेरो पसलको १०० मिटर वरिपरि शैक्षिक संस्था रहेको छ ।

त्यसैगरी ऐनको दफा ११(क) मा कसैले पनि १८ वर्ष नपुगेको व्यक्ति र गर्भवती महिलालाई सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्न वा गर्न लगाउन वा निःशुल्क उपलब्ध गराउन पाउने छैन भन्ने उल्लेख छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ११(३) र ११(क) को कानूनी व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न असम्भव हुनुको साथै स्वेच्छाचारी भई निवेदकले व्यवसाय सञ्चालक एवम् वस्तु बिक्री वितरण गर्न नपाउने अवस्था सिर्जना भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च)(५) सँग बाझिएकोले सो हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा अमान्य र बदर घोषित गरी निवेदकहरूको मौलिक हकको संरक्षण गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

०६८-WS-००६९

निवेदक कम्पनी प्रचलित कानूनबमोजिम व्यवसाय सञ्चालकको स्वीकृति लिई सुर्तिजन्य पदार्थ अन्तर्गत विभिन्न ब्रान्डका गुड्खाहरूको

उत्पादन तथा बिक्री वितरणको कार्य गरी आएको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भैसकेको भए तापनि ऐनको दफा १(२) अनुसार यो ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिन र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ अनुसार निवेदक कम्पनीले आफ्नो उत्पादन, र्यापर्स, प्याकेजिङ आदिमा लगाउनुपर्ने सन्देश तथा चित्र समयमा नै उपलब्ध गराई सोअनुसारको पूर्वाधार तयार गर्न १८० दिनको समय दिनुपर्नेमा सो नगरी विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयले मिति २०६८।७।१८ मा सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी, तथा पार्सल प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ लागू गर्‍यो ।

अतः सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ र १० तथा नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) महासन्धि तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(घ)(च), १३, १९, २४(९) समेतसँग अनुचित बन्देज लागि बाझिन गएको हुँदा ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिदेखि उत्प्रेषणको आदेशद्वारा अमान्य बदर घोषित गरिपाउँ । साथै ऐनमा उल्लिखित पूर्वाधार तयार गर्नका लागि यथोचित समय प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूको

नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

०६९-WS-०००३

निवेदकहरूमध्येको सूर्य नेपाल प्रा.लि. प्रचलित कानूनबमोजिम सम्बन्धित निकायहरूबाट आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण इजाजत लिई स्थापना भई चुरोट उत्पादनलगायतका औद्योगिक व्यवसायमा संलग्न भएको कम्पनी हो ।

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवम् विपक्षी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट मिति २०६८।७।१८ मा जारी भएको “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल प्याकेजिङमा चेतावनी सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” लाई अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी सम्मानित अदालतमा दायर ०६८-WS-००२२ को रिट निवेदनमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ अन्तर्गतको व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्न विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी भई उक्त निवेदन हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ ।

यसै अवधिमा नेपाल सरकारले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ मिति २०६९।१।२५ मा जारी गर्‍यो । उक्त नियमावलीको नियम ६(क), ९, ७, ५, ८(१)(क) र (ख), ३(२)(ग) र ३(४), १८, १९(२), ११(१)(ख), १३ र नियम १५(च) का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१)(३)(च), १३, १९, र मातृ ऐनसँग समेत बाझिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी असंवैधानिक घोषणा गरिपाउँ । साथै सुर्तिजन्य पदार्थको लेबलमा खुलाउनुपर्ने सन्देश

र सङ्केत चिन्ह ३ वर्षसम्म परिवर्तन गर्न नहुने र सो अवधिपश्चात् त्यस्तो सन्देश र सङ्केत चिन्ह परिवर्तन गर्दा उत्पादकलाई उक्त परिवर्तित व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नको लागि कम्तिमा पनि १८ महिनासम्म मनासिब समय प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

यस अदालतबाट जारी भएको कारण देखाउ आदेशको व्यहोरा

उल्लिखित रिट निवेदनहरूमा विभिन्न मितिमा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट विपक्षीहरूका नाउँमा लिखित जवाफ मगाउने गरी आदेश भएको पाइन्छ । ०६८-WS- को रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश छलफलको लागि दुबै पक्षलाई झिकाउनुको साथै मिति २०६८।७।१९ को सार्वजनिक सूचनामा प्रकाशित निर्देशिका अनुसार सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ को “चेतावनीमूलक सन्देश तथा चित्र उल्लेख गर्नुपर्ने” भन्ने व्यवस्था यस निवेदनको अर्को सुनुवाइ नहुँदासम्मका लागि कार्यान्वयन नगर्नु भनी यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट विपक्षीहरूको नाउँमा अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी भएको देखिन्छ । अन्तरिम आदेश छलफलको लागि पेश हुँदा अधिकांश विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा बाँकी विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेपछि पूर्ण सुनुवाइको लागि नियमानुसार पेश गर्नु भनी मिति २०६८।८।२२ मा संयुक्त इजलासबाट आदेश भई प्रस्तुत रिट निवेदनहरू एउटै प्रकृतिको देखिँदा साथै पेश हुन आएको पाइन्छ ।

विपक्षीहरूबाट पर्न आएको लिखित जवाफको

सङ्क्षिप्त व्यहोरा : प्रस्तुत विवादमा उल्लिखित रिट निवेदनहरूमा विपक्षीहरूबाट पेश भएको लिखित जवाफको व्यहोरासमेत समान भएकोले विपक्षीहरूको लिखित जवाफ व्यहोरा निम्नलिखितरूपमा उल्लेख गरिएको छ :

राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार केन्द्रको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थको प्रयोगले जनस्वास्थ्यमा गम्भीर प्रकृतिका नकारात्मक असर विश्वव्यापीरूपमा फैलिएको कारण विश्व स्वास्थ्य संगठनको आयोजनामा सुर्ति नियन्त्रण विषयक संरचना नीति महासन्धि (Framework Convention on Tobacco control) तयार भएको हो । यस महासन्धिको पक्षराष्ट्र हुनुको नाताले नेपालले सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन बिक्री वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने उद्देश्यका साथ सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ बनाई जारी गरेको छ । उक्त ऐन मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भई दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिन र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ भइसकेका छन् । कानून निर्माण गर्ने वैधानिक निकायबाट निर्मित कानूनको परिपालन सबैले गर्नुपर्छ । आम नागरिकलाई सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट हुन सक्ने नकारात्मक असरका बारेमा जानकारी दिने उद्देश्यका साथ राखिएको उक्त व्यवस्थालाई अन्यथा विश्लेषण गर्न खोज्नु सर्वथा अनुपयुक्त कार्य हो । ऐनको दफा ९ को व्यवस्थाका प्रावधानले सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादकलाई सुर्तिजन्य पदार्थको उत्पादन, बिक्री वितरण गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छैन । सुर्तिजन्य पदार्थको प्रयोगबाट उत्पन्न हुने असर र रोगका बारेमा उपभोक्तालाई शिक्षित बनाउन

सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा वा प्याकेटमा उल्लेख गर्नुपर्ने सन्देश र चित्रको आकार र रङ्गका बारेमा व्यवस्थित उक्त प्रावधानले आम उपभोक्ताको हित र सुस्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखेको छ । स्वास्थ्यको लागि हानिकारक वस्तुका बारेमा जान्न र बुझ्न पाउने उपभोक्ताको नैसर्गिक अधिकार नै भएकोले सो प्रावधानलाई सोहीरूपमा बुझ्न र ग्रहण गर्नु उपयुक्त हुने देखिँदा औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार केन्द्र, टेकुका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय एवम् ऐ.का मन्त्रीको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (FCTC) को धारा ११ ले चेतावनीमूलक चित्रात्मक सन्देश प्याकेट वा बट्टाको वा प्याकेजिङको प्रमुख भागको ५० प्रतिशत भन्दा बढी हुनुपर्ने तर ३० प्रतिशत भन्दा कम हुने गरी तोक्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ । सोहीअनुसार नेपालले पनि ५० प्रतिशत भन्दा बढी हुने गरी तोकेको हो । यसरी महासन्धिले चेतावनीमूलक सन्देश र चित्रका बारेमा न्यूनतम मापदण्डमात्र तोकेको अवस्थामा सो भन्दा बढी छान्नुपर्ने गरी राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्था गर्न नपाउने भन्ने होइन । सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ लागू हुनुभन्दा अगावै सो दफाबमोजिमको चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र छान्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको निर्देशिका मन्त्रालयअन्तर्गतको राष्ट्रिय स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार केन्द्रको वेबसाइटमा राखी सोबारेमा विभिन्न पत्र पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको छ । कैयौं उत्पादकले

निर्देशिकाको प्रति लगेको र सोबमोजिम गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिसकेको अवस्थामा ऐनको उद्देश्य र प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई कमजोर तुल्याउने उद्देश्यका साथ दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय एवम् ऐजका मन्त्रीको तर्फबाट छुट्टाछुट्टैरूपमा पर्न आएको एकै व्यहोराको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधान सभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ :

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ बमोजिम सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को कार्यान्वयनसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको विषय नभएको साथै निर्देशिका जारी गर्न यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको निवेदन निरर्थक भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यमा न्यूनीकरण, नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने उद्देश्यले व्यवस्थापिका संसदले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ निर्माण गरेको छ । ऐनमा भएको व्यवस्था अनुसार ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारबाट सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ जारी

गर्नेलगायतका कार्यहरू भएका छन् । ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गराई ऐनको उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारबाट भए गरेका कार्यहरूलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । निर्देशिकामा उल्लिखित व्यवस्था बदर माग गर्नुको पछाडि ऐन एवम् निर्देशिका न्यायिक पुनरावलोकनमा अड्काई आफूखुशी सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री वितरण गर्ने गराउने विपक्षीको दूषित मनसाय लुकेको स्पष्ट हुन्छ । अतः उपरोक्त आधार, कारणसमेतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

स्वास्थ्य सेवा विभागको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ को चेतावनीमूलक सन्देश आम नागरिकलाई सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट हुन सक्ने नकारात्मक असरका बारेमा जानकारी दिने उद्देश्यका साथ राखिएको उक्त व्यवस्थालाई अन्यथा विश्लेषण गर्न खोज्नु सर्वथा अनुपयुक्त कार्य हो । कैयौं उत्पादकले निर्देशिकाको प्रति लगेसकेको अवस्थामा ऐनको उद्देश्य र प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई कमजोर तुल्याउने उद्देश्यका साथ दायर भएको रिट निवेदन औचित्यहीन छ । रिट निवेदकले ऐनको दफा ९ मा उल्लिखित प्रावधानले सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादकलाई सुर्तिजन्य पदार्थको उत्पादन, बिक्री वितरण गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छैन । सुर्तिजन्य पदार्थको प्रयोगबाट हुने असर र रोगका बारेमा उपभोक्तालाई शिक्षित बनाउन सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा वा प्याकेटमा उल्लेख गर्नुपर्ने सन्देश र चित्रको आधार र रङ्गका बारेमा उल्लेख गर्दा

आम उपभोक्ताको हित र सुस्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखेको छ । स्वास्थ्यको लागि हानिकारक वस्तुका बारेमा जान्न र बुझ्न पाउने उपभोक्ताको नैसर्गिक अधिकार नै भएकोले सो प्रावधानलाई सोहीरूपमा बुझ्न र ग्रहण गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ :

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ बमोजिम सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को कार्यान्वयनसम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको नभई स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको हो । निर्देशिका जारी गर्न यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नभएकोले यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ :

रिट निवेदकले यस अर्थ मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट के कस्तो बन्देज लगाएको हो सो कुराको जिकीर आफ्नो निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख नगरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट जारी भएको निर्देशिका बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहेको देखिन्छ । सरोकार नै नरहेको यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

भन्सार विभागको लिखित जवाफ :

रिट निवेदनमा उल्लिखित FCTC को दफा ११ मा Packing and Labeling मा छापिने स्वीकृत विवरण Packing box को ३० प्रतिशत भाग भन्दा कम हुनु हुँदैन भन्ने बाध्यात्मक व्यवस्थाले राज्यले आवश्यक ठानेमा ७५ प्रतिशत बनाउँदा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि विपरीत हुँदैन । उक्त महासन्धिमा ३० प्रतिशत भन्दा कम भागमा चेतावनीमूलक सन्देश राख्न नहुने बाध्यात्मक व्यवस्था भएकोले रिट निवेदनको मागदावी आकर्षित हुने अवस्था छैन । व्यवस्थापिका संसदले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ बनाई सर्वसाधारण जनताको जानकारीको लागि राजपत्रमा समेत प्रकाशित गरिएको छ । ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले उक्त ऐनको दफा ९ बमोजिम १८० दिनपछि मात्र नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ जारी गरेकोले ऐनको मक्सद र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताविपरीत कार्य भएको छैन । ऐनको दफा ९ मा अनिवार्यरूपमा ७५ प्रतिशत भागमा चेतावनीमूलक सन्देश छापनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सो व्यवस्था कानून निर्माणको क्रममा प्रभावित पक्षहरूको धारणा बुझ्न समय दिनपर्नाको कारणले गर्दा भएको हो । ऐनको दफा २७ अनुसार नेपाल सरकारले आवश्यक ठानेमा नियम बनाउन सक्नेमा सम्बद्ध निकायले निर्देशिका जारी गर्न सक्नेमा दुईमत हुँदैन । जनताको स्वास्थ्य जस्तो गम्भीर विषयलाई सम्बोधन गर्न गरिएको विद्यमान व्यवस्थालाई निरर्थक र निस्प्रयोजित कुनै पनि अर्थमा भन्न सकिँदैन । निवेदकको मागदावी सम्बन्धमा विभागको कुनै भूमिका नरहेकोले प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी भन्सार विभागको

लिखित जवाफ ।

संविधानसभा, व्यवस्थापिका संसद सचिवालय, सिंहदरवारको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ को व्यवस्थाले निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) ले प्रदान गरेको कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको हक हनन् भएको भन्ने जुन जिकीर हो उक्त जिकीर सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (५) को प्रतिकूल रहेको छ । नेपाली नागरिकको कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता निरपेक्ष स्वतन्त्रता होइन । सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापारलाई रोक लगाउने गरी राज्यले कानून निर्माण गर्न सक्ने अधिकार संविधानको धारा १२(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (५) ले प्रदान गरेको छ । निवेदकहरूको उद्योग जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने प्रकृतिको रहेको छ । अतः व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको हकमा प्रस्तुत निवेदनबाट कुनै आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नरहेकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको संविधानसभा, व्यवस्थापिका संसद सचिवालयका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रण तथा नियमन समितिको लिखित जवाफ :

सुर्तिजन्य पदार्थको प्रयोगले जनस्वास्थ्यमा गम्भीररूपमा नकारात्मक असर पर्दछ । यसबाट जनस्वास्थ्यको अलावा सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय क्षेत्रमा समेत नकारात्मक असर परेको, यसको सेवनबाट क्यान्सर, मुटुको रोग,

डायबिटीज जस्ता घातक रोगहरूको सिकार भई वर्षेनी लाखौं मानिसको मृत्यु हुने गरेको र खासगरी बालक, किशोर, किशोरी, गर्भवती महिला आदिमा गम्भीर असर पुग्ने गरेका तथ्यलाई ध्यानमा राखी विश्व स्वास्थ्य संगठनको आयोजनामा सुर्ति नियन्त्रण विषयक संरचना नीति महासन्धि (Framework Convention on Tobacco Control) तयार भएको हो । यस महासन्धिको पक्षराष्ट्र हुनुको नाताले नेपालले सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण, नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने उद्देश्यका साथ सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ बनाई मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भईसकेको छ । ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिन र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ भइसकेका छन् । चेतावनीमूलक सन्देश तथा चित्र छापने सम्बन्धमा उद्योगहरूलाई तयारीमा राख्न उद्योग मन्त्रालयलाई मिति २०६८।२।३० मा पत्राचारसमेत भैसकेको विद्यमान व्यवस्था छ । महासन्धिले चेतावनीमूलक सन्देश तथा चित्रका बारेमा न्यूनतम मापदण्डमात्र तोकेको अवस्थामा सो भन्दा बढी छापनुपर्ने गरी राष्ट्रिय कानूनमा व्यवस्था गर्न नपाउने भन्ने होइन । महासन्धिको उल्लिखित धाराको गलत व्याख्या गर्ने गरी दायर भएको प्रस्तुत निवेदन औचित्यहीन रहेको छ । ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने अभिप्रायबाट जारी भएको निर्देशिकाको वैधानिकतामाथि प्रश्न उठाउने अधिकार निवेदकलाई छैन । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रण तथा नियमन समितिको तर्फबाट ऐजनका सचिव डा. सुधा शर्माको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ :

बिनाआधार र कारण यस गृह मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (५) ले सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने गरी कानून बनाउन सकिने व्यवस्था भएबमोजिम सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ बनेको हो । निवेदकले आफ्नो निवेदनमा दावी गरेजस्तो संविधानसँग उक्त ऐन बाझिएको अवस्था नहुँदा निवेदन निरर्थक छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनहरूमा निवेदक सूर्य नेपाल प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रिबहादुर कार्की, श्री श्यामप्रसाद खरेल, श्री अनिलकुमार सिन्हा र अधिवक्ताहरू श्री तिलक विक्रम पाण्डे, श्री अनुपराज उप्रेती, श्री शमीर शर्माले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ ले सुर्तिजन्य प्याकेजिड र लेबुलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा ७५ प्रतिशत भाग स्वास्थ्य मन्त्रालयले तोकेको अक्षर, आकार, स्थान, रङ्ग, ढाँचा र गुणस्तरमा चेतावनीमूलक चिह्न र चित्र छापनुलाई कुनै पनि तवरबाट औचित्यपूर्ण र न्यायोचित भन्न मिल्दैन । नेपाल पक्ष भएको सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी महासन्धि (WHO Framework Convention on Tobacco Control) को दफा ११ ले प्याकेजिडको मूल भागको न्यूनतम् ३० प्रतिशत भाग ओगट्ने गरी हुनुपर्ने व्यवस्था रहेकोछ । सो महासन्धिविपरीत ७५ प्रतिशत भागमा चित्र उल्लेख गर्दा बाँकी २५ प्रतिशत भागमा पेटेन्ट

डिजाइन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिम कम्पनीको लोगो र उपभोक्ता हित संरक्षण ऐन, २०५४ बमोजिमका विवरण उल्लेख गर्नलाई ठाउँ नै पुग्दैन । दक्षिण एशियाका राष्ट्रहरू भारत, बंगलादेश, पाकिस्तानलगायतका देशमा समेत सुर्तिजन्य पदार्थको बढ्दा वा प्याकेटको अग्रभागको ४० प्रतिशत भागमा चेतावनीमूलक सन्देश छापिने गरेकोमा नेपालमा ७५ प्रतिशत लागू गर्नु व्यवहारिक छैन । WHO Framework Convention on Tobacco Control महासन्धिको धारा ११ मा उक्त महासन्धिको पक्ष भएको राष्ट्रलाई सो महासन्धिमा तोकिएबमोजिमका सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेजिड र लेबुल कार्यान्वयन गर्नका लागि ३ वर्ष समय उपलब्ध गराइएकोमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२) अनुसार दफा ९ को व्यवस्था १८० दिन र अन्य दफामा उल्लिखित व्यवस्था ९१ दिनबाट लागू गरिनु नेपाल पक्ष भएको उक्त महासन्धिको व्यवस्था विपरीतसमेत रहेको छ । सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादकलाई आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्नको लागि पर्याप्त समयावधिको अवधारणालाई स्वीकार गरी यस्तो व्यवस्था गरिएकोमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२), ९ तथा स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(घ)(च), १३, १९, २४(९)समेतबाट प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाउने गरी जारी भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी चेतावनीमूलक सन्देशको व्यवस्था गर्ने तयारीको लागि कम्तीमा १८ महिनाको समय दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरियोस् भन्ने

व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक सुर्ति चुरोट कारखाना लिमिटेडको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मीले निवेदक कम्पनीले विदेशमा उत्पादित गुणस्तरीय ब्रान्डका चुरोट आयात गरी व्यवसाय सञ्चालन गरी आएको छ । विदेशबाट उत्पादित ब्रान्डलाई आयात गर्दा विश्वव्यापीरूपमा स्थापित मान्यतलाई अवलम्बन गरिनुपर्छ । नेपाल पक्ष भएको FCTC महासन्धिले ३० प्रतिशत अग्र भाग ओगट्ने गरी सन्देशमूलक चित्र अङ्कित गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएकोमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ मा उल्लिखित व्यवस्था न्यायोचित छैन । त्यसैगरी विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ समेत औचित्यपूर्ण र व्यवहारिक छैन भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सूर्य नेपाल प्रा.लि. मा कार्यरत् कामदार तथा कर्मचारीहरूको आधिकारिक ट्रेड युनियन नेपाल बहुराष्ट्रिय कम्पनी मजदूर युनियन र सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादित किसानहरू सन्तलाल बन्दासमेतका व्यक्तिहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री तुलसी भट्टले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७(१) मा सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा र्यापर्समा दर्ता भएको ट्रेडमार्क, उत्पादकको नाम, ठेगाना र निकोटिनको मात्रा र तोकिएबमोजिमका हानिकारक तत्वहरू उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने किसान तथा मजदूरले निकोटिनको मात्रा उल्लेख गर्ने प्रविधि खरिद गरी परीक्षण गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । उल्लिखित कानूनको पालना नगरेमा ऐनको दफा

१७(५)(ख) अनुसार रु.५०,०००। सम्मको सजायको भागीदार हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । जसले गर्दा निवेदकहरू वर्षौंदेखिको व्यवसाय गर्नबाट बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था आउँछ । तसर्थ, निवेदकहरूको व्यवसाय गर्ने मौलिक हकमा बन्देज लगाउने गरी भएको उक्त कानूनी व्यवस्था खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक अरविन्द बिडी फ्याक्ट्री, श्रेष्ठ बिडी फ्याक्ट्री, मिरा बिडी उद्योग, अनुष्का प्रोडक्ट प्रा. लि., क्षेत्रपाल स्टोरसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव र अधिवक्ताहरू श्री सपना मल्ल प्रधान र श्री अरूण कुमार ज्ञवाली निवेदक अरविन्द बिडीको तर्फबाट अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपाने, निवेदक गोर्खा लहरी प्रा.लिको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल र अधिवक्ता श्री रमनकुमार कर्ण, निवेदक अनुष्का प्रोडक्ट प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण ढकालले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७(१)(क)(ख) मा उत्पादकको नाम, ठेगाना र सुर्तिजन्य पदार्थमा रहेको निकोटिनको नाम उल्लेख गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्थाबाट बढी वा कम हानिकारक जस्तो अर्थ दिने गरी लेवलिङ गर्न मिल्दैन । बिडी उद्योग घरेलु उद्योग हो । तराईमा उत्पादन हुने सुर्ति जङ्गलमा पाइने पातमा उनेर बिडी बनाउने हुँदा निकोटिन परीक्षण गर्ने करोडौं मूल्यको मेसिन खरिद गर्न सक्ने हैसियत बिडी फ्याक्ट्रीसँग नहुँदा बिडी उद्यमीहरूलाई उक्त पेसाबाट विस्थापित गर्न खोजेको स्पष्ट छ । यसै गरी सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ अनुसार ७५ प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट हुने हानिसम्बन्धी चित्र छापन बाध्य पार्ने कानूनी व्यवस्था नेपाल पक्ष

भएको FCTC महासन्धिको धारा ११(१)(ख) (४) विपरीत रहेको छ । बाँकी २५ प्रतिशत भागमा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को चेतावनी, पेटेन्ट डिजायन तथा ट्रेडमार्क ऐन, २०२२ बमोजिमको लोगो र उपभोक्ता हित संरक्षण ऐन, २०५४ बमोजिमको विवरण उल्लेख गर्नलाई ठाउँसमेत पुग्दैन । ऐ. नियमावलीको नियम ११(१) मा गर्भवती महिलालाई चुरोट बिक्री गर्न नपाउने र शिक्षण संस्थाको १०० मीटरभित्र चुरोट बिक्रीसमेत गर्न नपाउने भएबाट सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री गर्ने व्यापार व्यवसाय गर्नबाटसमेत अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था छ । सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा २७ ले नियम बनाउने अधिकार नेपाल सरकारलाई छ । विपक्षी स्वास्थ्य मन्त्रालयले मिति २०६८।७।१९ मा जारी गरेको सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ बनाएको छ । ऐनले दिएको अधिकारअन्तर्गत सरकारले नियमावली बनाउनुपूर्व स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी निर्देशिका कानूनी आधारविहीन भै संविधानसँग बाझिएकोले बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भएको छ । ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले १८० औं दिन र अन्य दफाहरू ९१ औं दिनदेखि प्रारम्भ भईसकेका छन् । चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने सम्बन्धमा स्वास्थ्य मन्त्रालयले ऐनको दफा ९(१) बमोजिम निर्देशिकासमेत जारी गरिसकेको

छ । ऐनको दफा २७ अनुसार सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली २०६८ समेत सरकारले लागू गरिसकेको छ । सुर्तिजन्य पदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी अभिसन्धिको धारा ११ ले चेतावनीमूलक चित्रात्मक सन्देश प्याकेट वा बट्टाको वा प्याकेजिडको प्रमुख भागको ५० प्रतिशत भन्दा बढी हुनुपर्ने तर ३० प्रतिशत भन्दा कम हुने गरी तोक्ने नपाइने व्यवस्था गरेको छ । सोहीअनुसार नेपालले ५० प्रतिशत भन्दा बढी हुने गरी ७५ प्रतिशत तोकेको छ । उक्त महासन्धिको ३० प्रतिशत भन्दा कम तोक्न नपाइने व्यवस्था भएकोमा बढी तोक्न रोक लगाएको अवस्था छैन । ऐनमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नबाट अवरोध पुर्याउने उद्देश्यका साथ दायर प्रस्तुत रिट निवेदनहरू खारेज गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दामा सरोकार भनी निवेदन दिई सरिक हुन आएका नेपाल अर्बुद रोग निवारण संस्था र उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्चको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र अधिवक्ताहरू श्री ज्योति बानिया, श्री पुण्यप्रसाद दंगाल र श्री जगन्नाथ मिश्रसमेतले विधायिकी ईच्छालाई न्यायिक पुनरावलोकनमार्फत खारेज गर्न मिल्दैन । सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन २०६८ जारी भई सक्दासमेत सुर्तिजन्य उद्योगहरूले कानून कार्यान्वयनमा असहयोग गरेको अवस्था छ । सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ ऐनको दफा ९ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी स्वास्थ्य मन्त्रालयले जारी गरेको हो । त्यसैगरी सुर्तिजन्य पदार्थको (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ ऐनको दफा २७ बमोजिम नेपाल सरकारले बनाएको हो । सर्वसाधारणको

जनस्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सरोकार भएको सुर्तिजन्य पदार्थको (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८, स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी निर्देशिका एवम् नेपाल सरकारबाट जारी नियमावलीलाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्नबाट रोक्ने उद्देश्यका साथ यस अदालतमा दायर भएका प्रस्तुत रिट निवेदनहरू खारेज गरियोस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विवादमा निम्नलिखित प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ :-

१. निवेदकले जिकीर लिएको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२), ७(१)(ख), ८, ९(१), ११(१)(३) १७(५)(ख) ले संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको छ, छैन ?
२. “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” स्वास्थ्य मन्त्रालयले जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ?
३. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को नियम ३(२)(ग), ४, ५, ६, ७, ८(१)(क)(ख), ९, ११(१)(ख), १३, १५(च), १८ र १९समेतका व्यवस्था संविधान र मातृ ऐनसमेतसँग बाझिएको छ, छैन ?
४. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन,

२०६८ को दफा १(२) अनुसार ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले एक सय असीऔं दिन र अन्य दफाहरू एकानब्बेऔं दिनदेखि प्रारम्भ हुने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त ऐन मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भइसकेको छ । ऐनको दफा ९ ले निवेदक सुर्तिजन्य पदार्थका उत्पादकहरूलाई सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिड र लेबुलमा स्वास्थ्य मन्त्रालयले तोकिदिएबमोजिम चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापनु वा अङ्कित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोही व्यवस्थानुसार भनी नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ मिति २०६८।७।१८ मा जारी गरेको छ । त्यसैगरी सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ मिति २०६९।१।२५ मा जारी गरिएको छ । सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२), ७(१)(ख), ८(१), ९(१), ११(१)(३), १७(५) (ख) को कानूनी व्यवस्था, स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ एवम् सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को नियम ३(२)(ग), ४, ५, ६, ७, ८(१)(क)(ख), ९, ११(१)(ख), १३, १५(च), १८ र १९समेतको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३(१)(१९) र २४(९)समेतद्वारा प्रदत्त निवेदकहरूको मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएकोले उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदावी रहेको पाइन्छ ।

३. निवेदकहरूले असंवैधानिक भनी

जिकीर लिएको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२), ७(१)(ख), ८(१), ९(१), ११(१)(३), १७(५) (ख) यस प्रकार रहेको छ :-

१.(२) यो ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले एक सय असीऔं दिन र अन्य दफाहरू एकानब्बेऔं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ ।

७. (१) उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा र्यापर्समा देहायको विवरण उल्लेख गर्नु पर्नेछ :-

(ख) उत्पादकको नाम, ठेगाना र सुर्तिजन्य पदार्थमा रहेको निकोटिनको मात्रा,

८. विवरण पेश गर्नु पर्नेः(१) उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्नुअघि त्यस्तो पदार्थमा भएको निकोटिनको मात्रा, हानिकारक तत्त्वलगायत अन्य आवश्यक कुराहरूको विवरण मन्त्रालयसमक्ष पेश गर्नुपर्नेछ ।

९. चेतनामूलक सन्देश तथा चित्र उल्लेख गर्नुपर्ने : (१) उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, र्यापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिङ र लेबुलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा पचहत्तर प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थ स्वास्थ्यलाई हानिकारक छ भन्ने जस्ता व्यहोराको मन्त्रालयले तोकेबमोजिम चेतनावनीमूलक सन्देश र सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनको असरबाट भएको घातक, रङ्गीन चित्र प्रष्टरूपमा बुझ्ने र देख्ने गरी नेपाली भाषामा छापनु तथा अङ्कित गर्नुपर्नेछ ।

११. बिक्री वितरण तथा प्रदर्शनमा बन्देजः (१) कसैले पनि अठार वर्ष नपुगेका व्यक्ति र गर्भवती महिलालाई सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्न वा गर्न

लगाउन वा निःशुल्क उपलब्ध गराउन पाउने छैन ।

(३) कसैले पनि शिक्षण तथा स्वास्थ्य संस्था, बाल कल्याण गृह, शिशु स्याहार केन्द्र, वृद्धाश्रम, अनाथालय र नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको सार्वजनिक स्थलबाट कम्तीमा एकसय मिटरभित्रको घर, पसलबाट सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्न गराउन पाउने छैन ।

१७. सजाय (५) देहायको अबस्थामा मुद्दा दिने अधिकारीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई देहायबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेछ ।

(ख) दफा ७, ८ र ९ बमोजिमको कुनै काम नगरेमा त्यस्तो सुर्तिजन्य पदार्थ जफत गरी पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना,

४. निवेदकहरूले विवाद उठाएको उल्लिखित दफाहरूको अवलोकनबाट सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को पृष्ठभूमि एवम् उद्देश्यको सम्बन्धमा विवेचना गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

५. विश्व स्वास्थ्य संगठनको छपत्रौं विश्व स्वास्थ्य सभाले सन् २००३ मा पारीत गरेको सुर्तिजन्य पदार्थको नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) लाई नेपालले औपचारिकरूपमा मिति २०६३।७।२१ तदनुसार ७ नोभेम्बर, २००६ मा अनुमोदन गरिसकेको छ । उक्त महासन्धिको प्रस्तावनाले सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन वा धूम्रपानको खारबाट जनस्वास्थ्यलगायत सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय क्षेत्रमा विश्वव्यापी विनाशकारी परिणाम उत्पन्न भएको र खास गरी राष्ट्रिय स्वास्थ्य व्यवस्थामा यसबाट भार थपिएको कुराप्रति चिन्ता र सरोकार व्यक्त

गर्दै त्यसको नियन्त्रणका लागि अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा नै सहयोग, समन्वय र सहभागिता रहनुपर्ने कुरा औँल्याएको पाइन्छ ।

६. नेपालले यस महासन्धिलाई अनुमोदन गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ बमोजिम राष्ट्रिय कानूनसरह नेपालले यसको पालना र कार्यान्वयनसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ ।

७. निवेदक अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मासमेत विरूद्ध नेपाल सरकार, वातावरण तथा प्रविधि मन्त्रालयसमेत विपक्षी भएको संवत् २०६२ सालको रि.नं ३८२२ को परमादेश मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६३।२।३० मा सुर्तिजन्य पदार्थ एवम् धूम्रपान नियन्त्रण सम्बन्धमा विपक्षीहरूको नाउँमा देहायबमोजिमको आदेश जारी भएको देखिन्छ :-

- (१) घरभित्र वा बाहिरका सेवा प्रदायक कार्यालय, निकाय, अस्पताल, शैक्षिक प्रतिष्ठान, सार्वजनिक जमघट हुने स्थान र भवनसमेतका सार्वजनिक स्थलहरूमा धूम्रपान निषेध गर्नु,
- (२) धूम्रपानजन्य चीज वस्तुको विज्ञापन छापा सञ्चार माध्यममा समेत निषेध गर्न अविलम्ब निर्णय गर्नु,
- (३) धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट हुने हानि नोक्सानी सम्बन्धमा एवम् यस्ता वस्तुको सेवन नगर्नेतर्फ जनचेतना जगाउने खालका कार्यक्रमहरू ल्याई कार्यान्वयन गर्नु,
- (४) यो आदेश प्राप्त गरेको एक वर्षमा सार्वजनिक स्थलमा गरिने धूम्रपान निषेध गर्ने आवश्यक कानून निर्माण गर्नेतर्फ पहल गर्नु,

८. सुर्तिजन्य पदार्थको नियन्त्रणसम्बन्धी

महासन्धि (FCTC) एवम् उल्लिखित मुद्दामा भएको निर्देशनात्मक आदेशसमेतलाई मध्यनजर गरी विधायिका संसदले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ निर्माण गरी मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

९. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को उद्देश्यको सम्बन्धमा प्रस्तावनामा “धूम्रपान तथा सुर्ति सेवन मानव स्वास्थ्यको लागि अत्यन्त हानिकारक भएको र धूम्रपान तथा सुर्तिसेवनले मानव जीवनको आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक क्रियाकलापमा समेत नकारात्मक असर पार्ने भएकोले सो कार्यलाई नियन्त्रण गरी सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हितको अभिवृद्धि गर्ने सुर्तिजन्य पदार्थको आयात, उत्पादन, बिक्री, वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण, नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्ने” भन्ने उल्लेख छ । ऐनको सोही उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नका लागि सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा २७ मा नेपाल सरकारले आवश्यक नियम बनाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था भएअनुसार नेपाल सरकारले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ बनाई मिति २०६९।१।२५ जारी गरेको पाइन्छ ।

१०. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा १(२) ले “यो ऐनको दफा ९ प्रमाणीकरण भएको मितिले एक सय असीऔं दिन र अन्य दफाहरू एकानब्बेऔं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ”, भन्ने उल्लेख भएको छ ।

११. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मिति २०६८।१।२६ मा प्रमाणीकरण भएबाट उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार ऐनको दफा ९ को व्यवस्था

ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले एक सय असीऔं दिन अर्थात् २०६८।७।१८ देखि र ऐनका अन्य दफाहरू एकानब्बेऔं दिनदेखि अर्थात् मिति २०६८।४।२७ देखि नै प्रारम्भ हुने देखिन्छ ।

१२. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ (१) अनुसार “उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिड र लेबुलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा पचहत्तर प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थ स्वास्थ्यलाई हानिकारक छ भन्ने जस्ता व्यहोराको मन्त्रालयले तोकेबमोजिम चेतावनीमूलक सन्देश र सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनको असरबाट भएको घातक, रङ्गीन चित्र प्रष्टरूपमा बुझ्ने र देख्ने गरी नेपाली भाषामा छापु तथा अङ्कित गर्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१३. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ७(१) (ख) ले सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा रयापर्समा उत्पादकको नाम, ठेगाना र सुर्तिजन्य पदार्थमा रहेको निकोटिनको मात्रा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । दफा ८ ले उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्नुअघि त्यस्तो पदार्थमा भएको निकोटिनको मात्रा, हानिकारक तत्त्वलगायत अन्य आवश्यक कुराहरूको विवरण स्वास्थ्य मन्त्रालयमा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । यस व्यवस्थाबाट सुर्तिजन्य पदार्थमा स्वास्थ्यको लागि अत्यन्त हानिकारक मानिएको निकोटिनको मात्रा त्यस्ता सुर्तिजन्य पदार्थमा के कति रहेको छ, सर्वसाधारण जनतालाई सुसूचित हुने अवसर प्रदान गर्दछ भन्ने सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने कम्पनी एवम् उद्यमीसमेतलाई जिम्मेवार र उत्तरदायित्व बनाउँछ । साथै सरकारी निकायलाई पनि सोको अनुगमन, सुपरिवेक्षण एवम्

नियमन गर्न सहज हुन्छ ।

१४. त्यसैगरी ऐनको दफा ११ ले अठार वर्ष नपुगेका व्यक्ति एवम् गर्भवती महिलालाई सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण गर्न, गर्न लगाउन वा निःशुल्क उपलब्ध गराउनबाट रोक लगाएको देखिन्छ । कसैले पनि शिक्षण संस्था तथा स्वास्थ्य संस्था, बाल कल्याण गृहजस्ता सार्वजनिक संस्था एवम् सार्वजनिक स्थलको कम्तीमा एक सय मीटरभित्र सुर्तिजन्य पदार्थ राखी बिक्री वितरण गर्न नपाउने गरी रोक लगाएको पाइन्छ । ऐनमा उल्लिखित व्यवस्था पालना नगर्ने व्यक्तिलाई ऐनको दफा १७ अनुसार त्यस्तो सुर्तिजन्य पदार्थ जफत गरी रु. ५०,०००।-सम्म जरीवानासमेत हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

१५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक प्रदान गरेको छ भने सोही उपधारा (२) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नगरिने प्रत्याभूति गरेको छ ।

१६. धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट मानिसको फोक्सोमा क्यान्सर, श्वास प्रश्वासजन्य रोगहरू, दम, खोकी र मुटुको रोगले समात्ने र अन्ततोगत्वा मानिसको मृत्युसमेत हुने अवस्था उत्पन्न हुन्छ । मानिसले जानेर वा नजानेर धूम्रपानको कुलतमा फस्ने भएकोले धूम्रपानविरुद्ध सचेतना अभिवृद्धि गर्नु, धूम्रपानको प्रबर्द्धन हुने गरी सार्वजनिकरूपमा प्रचार प्रसार नगर्नु, सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिड र लेबुलको बाहिरी भागमा सुर्तिजन्य पदार्थ स्वास्थ्यको लागि हानिकारक छ भन्ने व्यहोराको चेतावनीमूलक सन्देश एवम् सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनको असरबाट हुने घातक रङ्गीन चित्र अनिवार्यरूपमा सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने कम्पनीलाई राख्न

लगाउनु, धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन ओसार पसारलगायतका विषयहरूलाई व्यवस्थित गर्नु र सार्वजनिक स्थलहरूमा यसको उपयोगलाई प्रतिबन्धित गर्नुपर्ने दायित्व राज्यको नै हुन्छ ।

१७. त्यसैगरी संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने तथा स्वास्थ्यको हकसमेत प्रदान गरेको देखिन्छ । धूम्रपानबाट निस्कने धुँवाले वातावरणलाई प्रदूषित पार्ने हुँदा धूम्रपान गर्नेहरूबाट नगर्ने व्यक्तिहरूको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने मौलिक हक उल्लङ्घन हुने अवस्था सिर्जना हुन पुग्दछ । स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरण जीवनको समग्रताको अङ्ग भएकोले जीउने अधिकारभित्र स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरणको हक पनि समाहित हुन्छ भन्ने मान्यतालाई यस अदालतले सूर्यप्रसाद शर्मा ढुङ्गेल विरूद्ध गोदावरी मार्बल इन्डस्ट्रिज प्रा. लि.समेत भएको मुद्दा (नेकाप स्वर्ण शुभजन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२, पृष्ठ १६८) मा आत्मसात् गरिसकेको अवस्था छ ।

१८. त्यसैगरी संविधानको भाग ४ अन्तर्गत राज्यको निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूमा समेत स्वच्छ वातावरण र नागरिकको स्वास्थ्यको क्षेत्रमा राज्यका नीति र कार्यक्रमहरूमा प्रभावकारीरूपमा सञ्चालन गरिने विषयसमेत रहेको देखिन्छ ।

१९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) ले प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको पाइन्छ । सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्डको (५) ले “खण्ड (च) को कुनै कुराले सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने वा कुनै उद्योग, व्यापार, पेसा वा रोजगार गर्नको लागि

कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन” भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

२०. सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने व्यवसायीहरूको उपस्थिति वा तिनले प्रदान गर्ने रोजगारीलाई ऐनका उल्लिखित दफाहरूले रोक लगाएको भनी निवेदकहरूले लिएको जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३)(च) बमोजिम नेपाली नागरिकलाई प्रदान गरिएको कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता निरपेक्ष स्वतन्त्रता होइन । सुर्तिजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योग वा बिक्री वितरण गर्ने व्यवसाय आफैमा अवैध वा हानिकारक भन्न नमिले पनि त्यस्ता उद्योगबाट उत्पादित सुर्तिजन्य पदार्थहरूको सेवनबाट अन्ततः सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्यमा विभिन्न किसिमले प्रतिकूल असर पार्न सक्ने देखिन्छ । पेसा व्यवसायको स्वतन्त्रतालाई वाञ्छित हदसम्म मान्यता दिन पर्ने भएपनि त्यस्तो उद्योगको उत्पादनशील गतिविधि, बजार व्यवस्थापन, उपभोक्ता हित र सार्वजनिक स्वास्थ्य आदि कुरालाई विचार गरेर त्यस्तो व्यवसायलाई नियन्त्रण गर्न राज्यले कानून निर्माण गरी आवश्यक नियन्त्रण गर्न र विवेकसङ्गत बनाउन सक्ने नै देखिन्छ । सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मा उल्लिखित अधिकांश कानूनी व्यवस्था सार्वजनिक स्वास्थ्यको पक्षमा गरिएको देखिएको र त्यसको कार्यान्वयनबाट उद्योगहरू वा उत्पादकहरूमा केही प्राविधिक, प्रक्रियात्मक र जनस्वास्थ्यका सरोकारजन्य मापदण्डहरूले गर्दा कतिपय प्रतिकूल व्यवहारिक कठिनाई आउने कुराको निवेदकले जिकीर लिए पनि न्यायिक पुनरावलोकनमार्फत् असंवैधानिकताको प्रश्न बाहेक अन्य औचित्यको प्रश्नमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्नेसमेत देखिँदैन ।

२१. यी रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मा उल्लिखित व्यवस्थाहरूलाई चुनौती दिई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन आयो । वस्तुतः माथि उल्लेख गरिएबमोजिम WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) महासन्धिको धारा ३ मा रहेका विविध उद्देश्यहरूका कुरासमेतका आधारमा यस ऐनमा भएका सारभूत व्यवस्थाहरूसमेत उक्त महासन्धिको उद्देश्यप्रतिकूल भएको भन्नेसमेतको निवेदकहरूको निवेदन जिकीर देखिन्छ । उक्त महासन्धिमा भएका विविध उद्देश्यहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा केन्द्रित भई प्रस्तुत ऐन लागू भएको नभै देशको राष्ट्रिय आवश्यकता एवम् धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थ मानव स्वास्थ्यको लागि अत्यन्त हानिकारक भएको तथा धूम्रपान तथा सुर्तिसेवनले मानव जीवनको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा समेत नकारात्मक असर पार्ने भएकोले सो कार्यलाई नियन्त्रण गरी सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हितको अभिवृद्धि गर्ने, सुर्तिजन्य पदार्थको आयात उत्पादन, बिक्री, वितरण तथा सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण, नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने सम्बन्धमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ जारी भएको हो ।

२२. उल्लिखित ऐनको प्रस्तावनासमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत ऐनले उक्त महासन्धिका व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने भनी सीमित उद्देश्य राखेर आएको पनि छैन । संसदीय सार्वभौमसत्ता (Parliamentary Sovereignty) अन्तर्गत बनेको ऐनलाई उक्त महासन्धिका उद्देश्य वा कुनै अमुक धारा जस्तै संविधानको धारा १७ अन्तर्गत निवेदकहरूले उठाएको साम्पत्तिक अधिकारमा आघात पुर्याएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । उक्त महासन्धिका उद्देश्यहरूभन्दा

बढी वा सीमाभन्दा बाहिर गएर आफ्नै वैध उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न विधायिका स्वतन्त्र छ । महासन्धिको भावना बाहिर गै ऐन आएकोले सो ऐनमा निवेदकहरूले चुनौती दिएका व्यवस्थाहरू असंवैधानिक तथा महासन्धिविपरीत हुन् भनी भन्न मिल्दैन । वस्तुतः महासन्धिकै प्रावधानबमोजिम पनि महासन्धिले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड भन्दा अघि बढेर राज्यले आफ्ना जनतालाई बढी मात्रामा स्वास्थ्यका आधारहरू खडा गर्न वा सोसम्बन्धी मापदण्ड तोक्न र लागू गर्न रोकेको छैन र रोक्न सक्दैन पनि । हरेक राज्यले आफ्नो सामाजिक, आर्थिक सन्दर्भमा र जनताका आवश्यकता र तिनले भोगेको समस्याको निराकरण गरी यथोचित भौतिक, आर्थिक, सामाजिक एवम् कानूनी उपायहरू गर्नु उसको अन्तरनिहित अधिकारको कुरा हो । राज्यले मन्जुर गरेको महासन्धिको भावनालाई परास्त नहुने गरी र त्यसको उद्देश्य एवम् भावनाको कार्यान्वयन हुने गरी काम गर्नु आवाञ्छित कार्य नभै अपेक्षित कार्य हुन आउँदछ । प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त उल्लिखित मापदण्डको उद्देश्य र प्रावधानको विपरीत कानूनमा व्यवस्था भई काम भएको भन्ने कुरा पनि आएको देखिँदैन । देशको कानून देशले मन्जुर गरेको कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको हुबहु देखासिकी गरेको लिखत जस्तो हुनुपर्छ भन्नु पनि अनुचित हुन्छ । यस पृष्ठभूमिमा उक्त महासन्धिलाई नेपालले पारीत गरिसकेको भन्ने आधारमा संसदले राष्ट्रको आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा कानून निर्माण गरी जारी गर्ने प्रक्रियालाई नै कार्यान्वयन गर्न नदिई रोक्न मनासिब हुँदैन ।

२३. यी रिट निवेदकहरूले मूलतः ऐनमा उल्लिखित व्यवस्थाहरूले निवेदकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(घ)(च), १३, १९, २४(९) विपरीत भएको र ऐनमा भएका उल्लेखित प्रावधानहरूले व्यवसायिक हितलाई

समेत आघात पारेको भन्नेसमेतको जिकीर लिएको देखियो । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा ऐनको प्रस्तावना नै सर्वसाधारण जनताको स्वास्थ्य, सुविधा र आर्थिक हितको अभिवृद्धि गर्नेसमेत परिकल्पना गरेको छ । ऐनले लिएको परिकल्पनाले महासन्धिको भावना र मर्मलाई परास्त गरेको अवस्था छैन । राज्यको प्राथमिक दायित्व सर्वसाधारण जनताको वृहत्तर हित गर्नु नै हो । यस्तो वृहत्तर हितका लागि राज्यले व्यवस्थापिका संसद जस्ता राज्यका अङ्गमार्फत आवश्यक कानूनी प्रबन्ध गर्न सक्ने र त्यसमा राष्ट्रिय हित र कानूनको सर्वोच्चता रहने कुरा स्पष्ट छ । वस्तुतः सार्वजनिक स्वास्थ्य राज्यको प्राथमिक दायित्व हुन्छ भने राज्यले अभिष्ट राखेका त्यस्ता दायित्वहरूको परिपालनामा नागरिक, उद्यमी, व्यवसायी, सरोकारवाला तथा अन्य व्यक्ति वा निकायहरूले उत्तिकै सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्नु आवश्यक र अपेक्षित ठानिएको हुन्छ ।

२४. व्यवसायिक हितको कुरा पनि आफैमा महत्त्वपूर्ण छ । मौलिक अधिकारको अङ्गको रूपमा व्यवसायिक हितलाई नजरअन्दाज गर्न सकिन्न तर समाज र अरूको मौलिक हकको विरुद्ध जान सक्ने गरी व्यवसायिक हितको वकालत गर्न सकिँदैन । त्यसैले सार्वजनिक स्वास्थ्य र जनहितका बारेमा राज्यले कानून बनाउन सक्ने र त्यसको कार्यान्वयनको पक्षलाई पनि नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन । उद्योगी, व्यवसायी वा पेसाकर्मी जो सुकैले पनि संविधानको अधीनमा रही जनहित र सार्वजनिक हितको विरुद्ध नहुने गरी हक प्रचलनको मार्ग प्रशस्त गर्न सक्ने हुन्छन् तर संवैधानिक सीमा, मूल्य मान्यता र अपेक्षाहरूलाई संरक्षण गर्न सार्वजनिक हित विरुद्ध तथा सार्वजनिक स्वास्थ्यप्रतिकूलका गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न र सार्वजनिक स्वास्थ्यको विषयमा आवश्यक विधायिकी प्रबन्ध गर्न सक्ने कुरालाई

अन्यथा भन्न सकिन्न । राज्यले कानून निर्माण गरी स्वास्थ्यसम्बन्धी सरोकारलाई प्रभावकारीरूपमा सम्बोधन गर्न कानून बनाई कार्यान्वयन गर्न लागेको प्रयास स्वयम्मा उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ । कानूनी राज्यको सर्वोपरिताको सिद्धान्तअनुकूल आवश्यक कानून निर्माण गर्न र लागू गर्न राज्य स्वतन्त्र छ । यसमा विवाद गरिरहनु आवश्यक हुँदैन । स्वास्थ्य र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित जनहितका विषयमा निर्माण गरिएका कानून र ती कानूनहरूका विषयलाई लिएर परेका विवादहरूमा अदालतले बिना औचित्य हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । व्यक्तिको मौलिक र व्यवसायिक हकमा राज्यले अनुचित हस्तक्षेप गरेको बाहेक अमुक विषयमा बनेका अमुक कानूनहरू राज्यका लागि बाध्यात्मक हुने भई सार्वजनिक स्वास्थ्यको वृहत्तर हितका हकमा प्रबन्ध गरिएको यस्तो कानूनको निर्माण र सोको कार्यान्वयन गर्न राज्य स्वतन्त्र र सक्षम हुन्छ । यसमा अदालतले अनावश्यक हस्तक्षेप गर्न सुहाउँदैन ।

२५. समाज भनेको व्यक्तिहरूको समष्टि हो समाजका सदस्यहरूको विभिन्न हकहरूको प्रचलन गर्न सक्ने, गराउने एवम् ती हकको प्रचलनमा अवरोध हुनबाट बचाउन राज्यले गर्न पर्ने सबै कार्य गर्न पर्ने हुन्छ । समाजका समग्र व्यक्तिहरूको मौलिक हकहरूको विरुद्ध कसैले आफ्नो खास हकको प्रधानता खोजे पनि पाउन र प्रचलन गराउन सक्ने अवस्था रहँदैन । व्यक्तिगत हक, व्यवसायिक हक तथा सामाजिक हक र हित तथा समाजका सदस्यहरूको मौलिक हकहितबीचको द्वन्द्व घटाउन र तिनीहरूबीच परिपूरकता तथा पारस्परिकताको उद्बोधन गर्ने गराउने हिसाबले यस्ता हक र हितहरूको समायोजन गरी हेर्नुपर्ने हुन्छ । वृहत्तर सामाजिक हितमा जतिसुकै प्रतिकूल असर पर्ने भए पनि व्यक्ति विशेषको नितान्त निजी प्रकृतिको हक र हितद्वारा

प्रतिस्थापन गर्न दिने हो भने अन्ततः त्यस्तो व्यक्तिको हितविरुद्ध हुने गरी अर्को व्यक्तिले पनि काम गर्न सक्ने भई अधिकारहरूको प्रचलनको होइन, चरम द्वन्द्व र उल्लङ्घनको अवस्था सिर्जना भई अराजक अवस्थासमेत सिर्जना हुन सक्छ; त्यसले हक अधिकारको जग नै खलबलाउन पुग्दछ । यस्तोमा विवेकसङ्गत समायोजनको आवश्यकता पर्दछ । तसर्थ, निवेदकहरूले उल्लेख गरेको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ मा उल्लिखित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को कुनै खास धारा वा व्यवस्थासँग बाझिएको नभै अर्बुद रोग जस्तो घातक रोग निवारण गर्ने जनस्वास्थ्यसँग सम्बन्धित एवम् सार्वजनिक सरोकारको पक्षमा निर्मित कानूनी व्यवस्थालाई असंवैधानिक भनी बदर गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

२६. दोस्रो प्रश्न अर्थात् “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” स्वास्थ्य मन्त्रालयले जारी गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९(१) ले “उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट तथा पार्सलको प्याकेजिड र लेबुलको बाहिरी कूल भागमध्ये कम्तीमा पचहत्तर प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थ स्वास्थ्यलाई हानिकारक छ भन्ने जस्ता व्यहोराको मन्त्रालयले तोकेबमोजिमको चेतावनीमूलक सन्देश र सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनको असरबाट भएको घातक, रङ्गीन चित्र प्रष्टरूपमा बुझ्ने र देख्ने गरी नेपाली भाषामा छापनु तथा अङ्कित गर्नुपर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

२७. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नै चेतावनीमूलक सन्देश र सुर्तिजन्य पदार्थको

असरबाट भएको घातक रङ्गीन चित्र स्वास्थ्य मन्त्रालयले तोक्न सक्ने हुँदा “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिड चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” मिति २०६८।७।१८ देखि लागू हुने गरी जारी गरेको पाइन्छ ।

२८. उक्त निर्देशिकाको दफा ३ मा उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्रत्येक बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी, पार्सल र प्याकेजिडको कूल बाहिरी भागमध्ये कम्तीमा ७५ प्रतिशत मुख्य माथिल्लो भागमा देहायबमोजिमको चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र देहायबमोजिमको अक्षर, आकार, स्थान, रङ्ग ढाँचा र गुणस्तरमा छापनु र अङ्कित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ :-

- (१) चुरोटको बट्टा, प्याकेट र रयापर्समा छापिने सन्देश र चित्र,
- (२) बिडीको बट्टा, प्याकेट र रयापर्समा छापिने सन्देश र चित्र,
- (३) खैनी, सुर्ति, गुट्टा जस्ता सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा प्याकेट र रयापर्समा छापिने सन्देश चित्र,
- (४) सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेजिड, पेटी र पार्सलमा छापिने सन्देश र चित्र ।

२९. यसरी उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्रत्येक बट्टा, प्याकेट र रयापर्स, पेटी, पार्सल तथा प्याकेजिडमा छापिने सन्देश, सन्देश लेखिने अक्षरको नाम, आकार, रङ्ग, रङ्गको मात्रा, चित्र एवम् चित्रको गुणस्तरसमेत निर्देशिकाबमोजिम खुलाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । उल्लिखित निर्देशिकाको नियम ३ को व्यवस्थामा तोकिएको ढाँचा के कति र कस्तो हुनुपर्छ भन्ने कुरालाई अदालतले आफ्नै ढङ्गले तोक्ने कुरा आउँदैन र WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) बाट तोकिएको हुनुपर्छ भन्न पनि

मिल्दैन । निवेदकहरू खास गरेर संदेशमूलक सूचनाले चुरोटको बट्टाको कति अंश ढाक्ने गरी नियममा व्यवस्था भएको छ भन्ने कुराबाट चिन्तित देखिन्छन् । महासन्धिले न्यूनतम् पनि ५० प्रतिशत भाग यस्ता सूचनाले ओगट्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ र नेपालमा सरकारले प्याकेजिङको कूल बाहिरी भागको ७५ प्रतिशत ओगट्नुपर्ने आवश्यकता तोकेको छ । कति प्रतिशत तोक्नु उचित र पर्याप्त हुन्छ भन्ने कुरा हरेक राज्यले आफ्नो राष्ट्रिय आवश्यकता, समस्याको प्रकृति र परिणाम र आफ्नो उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न अपेक्षित प्रभावकारितालाई ध्यानमा राखेर नीतिगत रूपमा तय गर्ने कुरा हो । नेपालमा तोकिएको मात्रा ठीक वा बेठीक भन्ने प्रस्तुत विवादको विषय नै होइन । यो त सरकारले कानूनबमोजिम तोकेको कुरा हो जसको पुनरावलोकन गर्न राज्य स्वतन्त्र छ । तथापि महासन्धिको न्यूनतम् मापदण्डलाई अनुशरण गर्दै जनताको आवश्यकतानुरूप सो भन्दा बढी मात्रामा स्वास्थ्यसम्बन्धी सुरक्षा राज्यले दिन चाहन्छ भने त्यो आपत्तिजनक मात्र सकिने कुरा भएन । वस्तुतः यस्तो विशेष प्रावधानको सार्वजनिक स्वास्थ्यको हिसाबले फाइदै देखिन्छ ।

३०. यस प्रकार छापिने सन्देश र चित्रका माध्यमबाट सुर्तिजन्य पदार्थ सेवन गर्नेहरूलाई त्यस्ता पदार्थबाट स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असर र रोगहरूका सम्बन्धमा सचेत गराउने हुँदा उनीहरू त्यस्ता पदार्थको सेवनबाट हुने क्यान्सर एवम् मुटु रोगका बारेमा सुसूचित हुन मद्दत पुग्दछ । धूम्रपान एवम् सुर्तिजन्य पदार्थ सेवन गर्नेहरूलाई त्यस्तो कुलत छोड्न अभिप्रेरितसमेत गर्दछ । सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन गरिरहेका बालबालिका, किशोर किशोरी एवम् गर्भवती महिलालाई समेत सो लतबाट टाढा राख्नुको साथै सुर्तिजन्य पदार्थ सेवन गर्न सजग र सचेत

तुल्याउँछ । साथै सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट उत्पन्न हुने जोखिमका बारेमा समेत जागरूक बनाई स्वास्थ्य एवम् सभ्य समाज निर्माण गर्न मद्दत पुर्याउँदछ ।

३१. प्रस्तुत विवादको सम्बन्धमा सुर्तिजन्य पदार्थको नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) को धारा ११(१) (ख) को प्रावधान सान्दर्भिक रहेको छ । जस अनुसार उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्रत्येक इकाई, प्याकेट वा पेटीको बाहिरी भागमा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट स्वास्थ्यलाई हुने हानिनोक्सानीका सम्बन्धमा चेतावनीमूलक सन्देश राख्न अनिवार्य गरेको पाइन्छ । त्यसका अतिरिक्त त्यस्ता चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र बाहिरी कूल भागको ५० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी भाग ओगट्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी अङ्कित भएका सन्देशमूलक सन्देश वा चित्रले ओगटेको भाग ३० प्रतिशत भन्दा कम हुन नहुने र सो व्यवस्था देशको सक्षम निकायबाट अनुमोदन भएको हुनुपर्ने पनि सोही महासन्धिमा उल्लेख भएको देखिन्छ । (Each unit packet and package of tobacco products and outside packaging and labeling of such products also carry health warnings describing the harmful effects of tobacco use and may include other appropriate messages. These warnings and message:

- (i) shall be approved by competent national authority,
- (ii) shall be rotating,
- (iii) shall be large, clear, visible and legible,
- (iv) should be 50% or more of the principal display areas but shall be no less than

- 30% of the principal display areas,
(v) may be in the form of or include pictures of pictograms.

३२. यसरी WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) को धारा ११(१)(ख) मा उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी कूल भागको ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी भागमा चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र अङ्कित हुनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको र ३० प्रतिशत भन्दा कम हुन नहुने व्यवस्था गरेकोमा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ ले उक्त महासन्धिमा उल्लेख भएको ५० प्रतिशत भन्दा बढी ७५ प्रतिशत भागमा सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी कूल भाग ओगट्ने गरी गरेको व्यवस्थालाई उक्त महासन्धिको व्यवस्थाविपरीत भएको भन्न मिल्ने देखिँदैन । कति प्रतिशत भागमा चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र राख्ने भन्ने सम्बन्धमा राष्ट्रहरूको फरकफरक अभ्यास रहेको छ । त्यो कुनै विधिशास्त्रीय मान्यता नभई राष्ट्रको आवश्यकताको कुरा हो ।

३३. WHO Framework Convention on Tobacco Control को धारा ११(१)(ख) मा भएको व्यवस्थालाई अन्यथा हुने गरी प्रस्तुत सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ मा व्यवस्था भएको र सो व्यवस्था आपत्तिजनक रहेको भन्नेसमेतको यी निवेदकहरूको निवेदन जिकीर रहेको छ । राष्ट्रिय उत्पादनमा उत्पादित हुने यस्ता सुर्तिजन्य पदार्थबाट बनेका वस्तुहरूमा कति प्रतिशत चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र अङ्कित हुने भन्ने कुरा फरक फरक कुरा भै यी प्रणालीगत विविधता अन्तर्गत रहने कुरा हुन् । प्रणालीगत

विविधता प्रत्येक राष्ट्रका आआफ्ना कुराहरू हुन् । आन्तरिकरूपमा उत्पादित यस्ता वस्तुहरूको मुख्य भागमा कति प्रतिशत चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र अङ्कित गर्ने वा व्यवस्था गर्ने भन्ने कुरा हाम्रो मौजुद आवश्यकताका आधारमा तय गरिने कुरा हुन् ।

३४. सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट व्यक्ति, उपभोक्तालाई हुन सक्ने नोक्सानीबाट बचाउनु राज्यको प्राथमिक दायित्व हो र त्यस्तो नोक्सानीबाट बचाउनु वा सचेत गराउनसमेत राज्यले आवश्यक प्रबन्ध गर्न सक्ने हुन्छ । हाम्रो जस्तो मुलुकमा सुर्तिजन्य पदार्थबाट पर्न सक्ने नोक्सानी र असरलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि स्थानीयरूपमा औषधिमूलो उत्पादन भएको, त्यसको प्रयोगबाट उपभोक्ताहरू लाभान्वित भएको भन्ने पनि देखिएको छैन । बरु समाजको पछ्यौटेपन, स्वास्थ्यप्रतिको सचेतनाको अभाव तथा युवापुस्ताबीच सुर्तिजन्य पदार्थ सेवनको बढ्दो आकाङ्क्षाका कारण यस्ता वस्तुहरूको प्रयोग र उपभोगसमेत दिनानुदिन बढ्दै छ । सुर्तिजन्य पदार्थको उपयोगमा कमी, स्वास्थ्यप्रतिको सचेतना, सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट परेको असरका बारेमा स्थानीयस्तरमा सचेतनाका पक्ष कमजोर छन् । यस्तो दिनानुदिन बढ्दो समस्यालाई सम्बोधन गर्नु राज्यको अहम दायित्व हुन आउँछ । यो उदासीनतालाई बोकेर बस्नु राज्यको निरीहता हो भने सर्वसाधारणको स्वास्थ्य हितलाई ध्यानमा राखी लागू गरिएको उल्लिखित ऐनको कार्यान्वयन रोकन चुनौती दिनु आफैँमा उदेकलाग्दो र हास्यास्पद तर्क हो । यो कुरा विचारणीय छ । ऐनलाई प्रभाव पार्ने कार्यान्वयन हुन नदिने कार्य अवाञ्छित छ । ऐनको कार्यान्वयनमा प्रश्न चिह्न उठाउनु युक्तिसङ्गत छैन ।

३५. माथि विवेचना गरिएबमोजिम राज्यले सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी

खोलमा वा भागमा जतिसक्दो बढी सन्देशमूलक व्यवस्था गर्न यथोचित प्रबन्ध गर्न सक्ने हुन्छ । यसरी राज्यले कानून निर्माण गरी कार्यान्वयनमा लगेको कानूनको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न गर्नु उपयुक्त हुँदैन । राज्यले यस्तो संवेदनशीलतालाई ध्यानमा राखी कानून उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति, निकायलाई दण्डात्मक व्यवस्था लागू गर्न सक्नुपर्दछ । तसर्थ, प्रस्तुत ऐनको दफा ९ मा भएको व्यवस्थालाई अन्यथा अर्थ गर्न मिल्दैन । सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी भागमा ७५% चेतावनीमूलक सन्देश वा चित्र अङ्कित हुनुपर्ने गरी व्यवस्था गर्दा सर्वसाधारण जनताले सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट पर्न सक्ने असरको बारेमा थाहा पाउने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदकका उद्योगी व्यवसायीहरूले यसमा विरोध गर्न मिल्दैन । त्यसैले उपभोक्ताको अनभिज्ञतालाई व्यवसायको लाभ र अवसर बनाउन हुँदैन । सुर्तिजन्य पदार्थको नकारात्मक असरको बारेमा यथार्थ र पर्याप्त जानकारी पाएमा उपभोक्ताले कम उपभोग गर्लान् वा उपभोग नै नगर्लान् भन्ने प्रस्तुत ऐनको अपेक्षा हो । सुर्तिजन्य पदार्थप्रतिको आकर्षण कदाचित वाञ्छनीय हुन सक्दैन । त्यसैले बढी भन्दा बढी प्रभावकारी रूपमा सूचनालाई स्थान दिन र प्रसारण गर्नुलाई व्यवसायको वा व्यवसायीहरूको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको विषय बनाउन मिल्दैन । यस्तो व्यवस्था सम्बोधन हुने गरी राज्यले कानून निर्माण गर्न सक्ने नै हुँदा ऐनको उक्त दफामा भएको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न र अदालतले हस्तक्षेप गरिहाल्न मिल्दैन । सुर्तिजन्य पदार्थको लेबुल वा प्याकेटको बाहिरी कूल भागको ७५% भागमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने भन्ने ऐनको उक्त व्यवस्थाले यी रिट निवेदकहरूको कारोबारमा अनुचिततरले असुविधा उत्पन्न भएको भन्ने निवेदन जिकीर तर्कसङ्गत देखिएन ।

३६. निवेदकहरूले बिडी उद्योगको हकमा चुरोटको भन्दा फरक दृष्टिकोणले हेर्न जरूरी छ भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । सुर्तिजन्य पदार्थसँग सम्बन्धित उद्योग सानो वा ठूलो भन्ने आधारमा कानूनी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने कुरा हुँदैन । उद्योग सानो वा ठूलो भन्नुभन्दा पनि सुर्तिजन्य पदार्थको उपयोग तथा त्यसले मानव स्वास्थ्यमा पार्ने असरलाई प्रस्तुत ऐनको व्यवस्थाले समेटेको छ । यस ऐनले बिडी उत्पादनलाई निषेध नगरी व्यवस्थितमात्र गरेको हो । ऐनमा तोकिएका शर्तहरूले बिडीलाई विस्थापन गरेकोसमेत छैन । बिडी उद्योग घरेलु उद्योग हो भन्ने निवेदकहरूले बिडीमा प्रयोग गरिने सुर्तिजन्य पदार्थको सेवनबाट मानव स्वास्थ्यलाई हानिकारक छैन भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा स्थानीयस्तरमा उत्पादित बिडीलाईसमेत सुर्तिजन्य पदार्थको कोटीबाट अलग गर्न मिल्दैन ।

३७. सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्योकट र रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने सम्बन्धमा FCTC महासन्धिले रोक लगाएको अवस्था नभएको र त्यस्तो व्यवस्था देशको सक्षम निकायबाट अनुमोदन गरी लागू गर्नुपर्ने भन्ने हुँदा र सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९(१) अनुसार नै स्वास्थ्य मन्त्रालयले “सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने र अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८” मिति २०६८।७।१८ मा जारी गरेको देखिन्छ ।

३८. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९(१) को प्रयोजनको लागि बनेको सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने र अङ्कित

गर्ने निर्देशिका, २०६८ लाई स्वतः अमान्य र क्षेत्राधिकारबाहिर गई निर्माण गरी लागू गरिएको भन्न र गैरकानूनीसमेत भन्न मिल्ने देखिन आएन । स्वास्थ्य मन्त्रालयले प्रस्तुत निर्देशिका जारी गरिसकेपछि बनेको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ पछि बनेको कारणले निर्देशिका नै अवैध रहेको र नियमबमोजिम निर्देशिका जारी गर्नुपर्ने भन्ने जिकीर लिएको सम्बन्धमा विचार गर्दा सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को कुनै व्यवस्थासँग उक्त निर्देशिकाको कुनै व्यवस्थाले प्रतिरोध गरेको भन्ने प्रष्ट नभएसम्म सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, र्यापर्स, पेटी तथा पार्सल, प्याकेजिङमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ लाई समग्रमा असंवैधानिक भन्न मिल्ने । नियमावली बन्नुअघि निर्देशिका बनेको भए पनि ऐनको उद्देश्यको प्रतिकूल कार्यान्वयन भएको नदेखिएको र नियमावलीले निर्देशिका जारी गर्ने अधिकार सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा निर्देशिका परिवर्तन गर्नुपर्ने भएमा सरकार सो गर्नसमेत स्वतन्त्र रहने हुँदा जारी भैरहेको उल्लिखित निर्देशिका कानूनको व्यवस्थाप्रतिकूल नभएको अवस्थामा अमान्य भन्न मिल्ने देखिएन । यसरी स्वास्थ्य मन्त्रालयले ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निर्देशिकामार्फत तोकेका शर्तहरू FCTC महासन्धि एवम् संविधानसँग बाझिएको भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

३९. अब तेस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक सूर्य नेपाल प्रा.लि.समेत भएको ०६९-WS-०००३ र निवेदक अरविन्द बिडी फ्याक्ट्रीसमेत भएको ०६९-WS-००१२ को रिट निवेदनमा निवेदकहरूले संविधान एवम् मातृ ऐनसँग बाझिएको भनी जिकीर लिएको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली,

२०६८ का व्यवस्थाहरू यस प्रकार रहेका छन् :
नियम ६(क) सुर्तिजन्य पदार्थको विज्ञापन गर्ने वा प्रबर्द्धन हुने गरी लेबुल वा ट्रेडमार्क चिह्न अङ्कित गर्न नहुने ।

नियम ७ उत्पादकले कम्तीमा बीस खिल्ली अटाउने गरी चुरोट वा बिडीको प्याकेट वा बट्टा तयार गर्नुपर्नेछ ।

नियम ५ र नियम ८(१)(क) र (ख) सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा र्यापर्समा नाइट्रोसोमाइन, बेन्जोपाइरिन, कार्बनमोनो अक्साइडलगायतका तत्त्वहरू उल्लेख गर्नुपर्ने तथा सोको विवरण पेश गर्नुपर्ने ।

नियम ९ मन्त्रालयले ऐनको दफा ९ बमोजिम तोकिएका चेतावनीमूलक सन्देश तथा सङ्केत चिह्न एक वर्षभित्र थप गर्न सक्नेछ ।

नियम ३(२) ग र ३(४) व्यवस्थापकले ऐनको दफा ४ को उपदफा(३) बमोजिम कारागार र विमानस्थलमा धूम्रपान तथा सुर्ति सेवन गर्न छुट्याएको ठाउँमा कायम गर्नुपर्ने आधारभूत कुराहरूका सम्बन्धमा एक पटकमा सकभर एकभन्दा बढी व्यक्तिले धूम्रपान तथा सुर्ति सेवन गर्न नमिल्ने गरी कोठाको व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो कोठामा कुर्सी टेवललगायतका कुनै फर्निचर राख्न पाइने छैन ।

नियम १८ र १९(२) धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थको अन्तःशुल्कबाट उठेको कूल रकमको कम्तीमा २५ प्रतिशत रकम स्वास्थ्य कर कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने र स्वास्थ्य कर कोषमा रहेको रकम खर्च गर्नेसम्बन्धी ।

नियम ११(१)(ख) गर्भवती महिलालाई

सुर्तिजन्य पदार्थ नबेचिने र बेचन नलगाइने ।

नियम १३कुनै वस्तु खरिद गरेमा सुर्तिजन्य पदार्थ सितैमा वा उपहारस्वरूप पाउने शर्त राखी कुनै पनि कुनै वस्तु बिक्री वितरण गर्न वा गराउनु हुँदैन ।

नियम १५(च) ऐन तथा यस नियमावलीले तोकेको मापदण्ड पूरा नभएको सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण वा निकासी पैठारी भएको पाइएमा त्यस्तो कार्यमा तुरुन्त रोक लगाई सम्बन्धित उत्पादक वा बिक्रेतालाई ऐन तथा यस नियमावलीबमोजिमको मापदण्ड पूरा गरेका सुर्तिजन्य पदार्थमात्र बिक्री वितरण वा निकासी पैठारी गर्न निर्देशन दिने ।

४०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) मा प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता रहेकोमा सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (५) मा सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने वा कुनै उद्योग व्यापार, पेसा वा रोजगार गर्नको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार नै सुर्तिजन्य पदार्थको उपभोगबाट सार्वजनिक स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावलाई नियन्त्रण गर्न राज्यले उपयुक्त कानून निर्माण गर्न सक्दछ ।

नेपाल पक्ष भएको WHO Framework Convention on Tobacco Control (FCTC) महासन्धिको धारा १३ मा सुर्तिजन्य पदार्थको

विज्ञापन, प्रबर्द्धन तथा प्रायोजनसम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था गरेको छ । प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले सुर्तिजन्य पदार्थको उपभोगमा नियन्त्रण गर्नको लागि त्यस्ता पदार्थको विज्ञापन, प्रबर्द्धन तथा प्रायोजन सम्बन्धमा पूर्ण प्रतिबन्ध लगाउने गरी उपयुक्त कानूनी, नीतिगत तथा प्रशासकीय व्यवस्थाहरू गर्नुपर्ने दायित्व निर्धारण गरिएको छ । सुर्तिजन्य पदार्थको विज्ञापन, प्रबर्द्धन र प्रायोजनमा व्यापक प्रतिबन्ध लगाउनाले सुर्तिजन्य पदार्थको उत्पादन र उपभोग घट्ने भन्ने निष्कर्ष निकालिएको देखिन्छ । (Parties recognize that a comprehensive ban on advertising, promotion and sponsorship would reduce the consumption of tobacco products.)

४१. उल्लिखित दायित्वलाई पूरा गर्नुको साथै सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण तथा नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नका लागि सोही ऐनको दफा २७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ बनाई मिति २०६९।१।२५ मा जारी गरेको देखिन्छ ।

४२. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को नियम ३(२)(ग) र ३(४) ऐनको दफा ४ को उपदफा (३)बमोजिम कारागार र विमानस्थलमा धूम्रपान तथा सुर्ति सेवन गर्न छुट्याइएको ठाउँमा कायम गर्नुपर्ने आधारभूत कुराहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । जस अनुसार एक पटकमा सकभर एकभन्दा बढी व्यक्तिले धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य सेवन गर्न नमिल्ने गरी कोठाको व्यवस्था गर्नुपर्ने उल्लेख छ । यसरी धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य सेवन गर्न तोकिएको ठाउँमा र बनाइएको कोठामा कुर्सी, टेवललगायतको कुनै फर्निचर राख्न नपाइने व्यवस्थासमेत गरिएको छ ।

४३. त्यसैगरी नियमावलीको नियम ५ मा उत्पादकले सुर्तिजन्य पदार्थको प्याकेट तथा रयापर्समा ऐनको दफा ७ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) मा उल्लिखित कुराहरूको अतिरिक्त सुर्तिजन्य पदार्थमा समावेश गरिएका नाइट्रोसोमाईन, बेन्जोपाईरिन, टार, कार्बनमोनोअक्साइडलगायतका रासायनिक तत्त्वहरू हुने कुरा उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने नियम ८(१)(क) र (ख) मा टार र कार्बनमोनोअक्साइडको विवरण, माइट्रोसोमाईन बेन्जोपाईरिनको विवरणलगायतका विवरण उत्पादकले प्रत्येक वर्षको श्रावण मसान्तभित्र मन्त्रालयसमक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

४४. नियमावलीको नियम ६(क) मा सुर्तिजन्य पदार्थको विज्ञापन गर्ने वा प्रबर्द्धन हुने गरी लेबुल वा ट्रेडमार्क चिह्न अङ्कित गर्न रोक लगाएको छ । कुनै पक्षको ट्रेडमार्कलाई तोकिएको ढाँचाले के कस्तो, सहज वा असहज असर पर्छ भन्ने कुरालाई विचार गरेरमात्र चेतावनीको ढाँचा तोकनुपर्छ भन्न मिल्दैन । ट्रेडमार्कको अधीनमा चेतावनीको ढाँचा रहने नभई तोकिएको ढाँचाको अधीनमा रही ट्रेडमार्क विकसित गर्नुपर्दछ । व्यवहारमा यी रिट निवेदकहरूले सोबमोजिम अनुकूलरूपमा ट्रेडमार्क विकसित गर्न सक्षम नभएको भन्न हालको अवस्थामा मिल्ने देखिँदैन । नियम ७ मा उत्पादकले कम्तीमा बीस खिल्ली अटाउने गरी चुरोट वा बिडीको प्याकेट वा बट्टा तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्थाले चुरोट वा बिडीको खरिदमा कमी आई ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भएझैँ सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन गर्ने कार्यलाई न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्न जाने देखिन्छ । साथै यस व्यवस्थाले उपभोक्ताको हितलाई समेत ध्यानमा राखेको पाइन्छ ।

४५. त्यसैगरी नियमावलीको नियम ९

ले चेतावनीमूलक सन्देश र सङ्केत चिह्न थप वा परिवर्तन गर्ने कार्यविधिको सम्बन्धमा उल्लेख छ । उक्त व्यवस्था सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ९ बमोजिम मन्त्रालयले तोकिएका चेतावनीमूलक सन्देश तथा सङ्केत चिह्न एक वर्षभित्र थप गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । चेतावनीमूलक सन्देश र सङ्केत चिह्न थप वा परिवर्तन गर्दा उद्योग मन्त्रालयमार्फत उत्पादकलाई उपलब्ध गराई सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, रयापर्स, प्याकेट र पार्सलमा छापन तथा अङ्कित गर्न लगाउने व्यवस्था भएबाट त्यस्तो सन्देशका बारेमा उत्पादकहरूले जानकारी प्राप्त गर्न र तदनुकूल कानूनको पालना गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

४६. नियमावलीको नियम ११(१)(ख) गर्भवती महिलालाई सुर्तिजन्य पदार्थ नबेचिने र बेचन नलगाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी नियम १३ ले कुनै वस्तु खरिद गरेमा सुर्तिजन्य पदार्थ सितैमा वा उपहारस्वरूप पाउने शर्त राखी कसैले पनि कुनै वस्तु बिक्री वितरण गर्न वा गराउन हुँदैन भनी सुर्तिजन्य पदार्थको विज्ञापनमा रोक लगाएको पाइन्छ । नियमावलीमा उल्लिखित यस व्यवस्था सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को दफा ११(१) अनुरूप नै रहेको छ ।

४७. त्यसैगरी नियमावलीको नियम १५(च) ले ऐन तथा नियमावलीले तोकेको मापदण्ड पूरा नभएको सुर्तिजन्य पदार्थ बिक्री वितरण वा निकासी पैठारी भएको पाइएमा त्यस्तो कार्यमा तुरुन्त रोक लगाई सम्बन्धित उत्पादक वा बिक्रेतालाई ऐन तथा नियमावलीबमोजिमको मापदण्ड पूरा गरेका सुर्तिजन्य पदार्थमात्र बिक्री वितरण वा निकासी पैठारी गर्न निर्देशन दिनेसमेतको काम, कर्तव्य र अधिकार निरीक्षकलाई रहेको छ ।

४८. नियमावलीको नियम १८ मा नेपाल सरकारले आर्थिक ऐनद्वारा लगाएको धूम्रपान तथा सुर्तिजन्य पदार्थको अन्तःशुल्क करबाट उठेको कूल रकमको कम्तीमा २५ प्रतिशत रकम स्वास्थ्य कर कोषमा जम्मा गरिने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ भने नियम १९(२)ले स्वास्थ्य कोषको रकम बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

४९. सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ को उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा २७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले जारी गरेको सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ का उल्लिखित प्रावधानहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन, २०६८ समेतसँग बाझिएको नदेखिँदा बदर गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन ।

५०. अब चौथो प्रश्न अर्थात् निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन, भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विवेचित आधार कारणसमेतबाट सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) ऐन २०६८ को दफा १(२), ७(१)(क), ८(१), ९(१), ११(१)(३), १७(५) (ख) नेपाल सरकार, स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट जारी सुर्तिजन्य पदार्थको बट्टा, प्याकेट, रयापर्स, पेट्टी तथा पार्सल, प्याकेजिडमा चेतावनीमूलक सन्देश र चित्र छापने तथा अङ्कित गर्ने निर्देशिका, २०६८ एवम् सुर्तिजन्य पदार्थ (नियन्त्रण र नियमन गर्ने) नियमावली, २०६८ को नियम ३(२) (ग) र ३(४), ५, ६(क), ७, ८(१)(क) र (ख), ९, ११(१)(ख), १३, १५(च), १८ र १९(२) निवेदकहरूको जिकीरबमोजिम नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३,

१९ र २४(९) सँग बाझिएको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट मिति २०६८।८।१ मा जारी अन्तरिम आदेशसमेत निष्क्रिय हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल पुस १४ गते रोज १ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : उपसचिवद्वय हरि कोइराला/
विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं.११२१

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
आदेश मिति : २०७०।९।२५।५
०७०-WS-०००८

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश ।

निवेदक : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, मेथिनकोट
गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थायी ठेगाना भई हाल

काठमाण्डौ जिल्ला, इचङ्गुनारायण गा.वि.स.
वडा नं.९ दुङ्गेधारा बस्ने अधिवक्ता मुकुन्द
अधिकारी

विरूद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाण्डौसमेत

- सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले सम्पत्ति विवरण पेश गरेको नदेखिएमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले त्यस्तो व्यक्तिउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्ने गरी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावलीको नियम १०(२) मा व्यवस्था भएबाट नियमावलीका उपरोक्त प्रावधानले राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको अधिकारमाथि कुनै बन्देज लगाएको नदेखिँदा कानून बाझिएको भनी गरिएका त्यस्ता अपरिपक्व दावीका आधारमा अदालतले आफ्नो खास दृष्टिकोण बनाई अति सूक्ष्मसम्वेदी भई हस्तक्षेप गरी कानून बदर गर्नु संविधानसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मुकुन्द
अधिकारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) ।

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८(ग), दफा ५० ।

आदेश

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र १०७(२) को आधार लिई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा र आदेश यस प्रकार छ :-

भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ जारी गरिएको छ । सोही उद्देश्यको लागि भ्रष्टाचारको नियन्त्रण तथा निगरानी गर्नको लागि यस ऐनको दफा ३७बमोजिम राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको स्थापना गर्ने व्यवस्था गरिएबमोजिम राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र स्थापना भएको छ । ऐनको दफा ३८ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) मा सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम दिइएको सम्पत्ति विवरण र आयको अनुगमन गर्ने भनी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको काम कर्तव्य अधिकार तोकिएकोमा ऐनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि बनेको राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १०(१) को खण्ड (क) मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले नियमितरूपमा सम्पत्ति विवरण पेश गरे वा नगरेको, खण्ड (ख) मा खण्ड (क)बमोजिम पेश भएको सम्पत्ति विवरण राख्न तोकिएको सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक संस्था वा निकायले नियमितरूपमा त्यस्तो सम्पत्ति विवरण राखे वा नराखेको भन्ने व्यवस्था गरी मूल ऐनको उद्देश्यलाई रोक लगाउने गरी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० बनेको छ । यसरी खामबन्दीरूपमा सम्पत्ति विवरण राखे नराखेको हेर्नुले मात्र सार्वजनिक पद धारण गरेको कुन व्यक्तिले कानूनी तवरले सम्पत्ति

आर्जन गरेको छ र कसले अस्वभाविकरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको छ सोको पहिचान गर्न राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले सक्दैन । ऐनले अनुगमन गर्ने र सम्पत्ति अस्वभाविक देखिएमा कारवाहीको लागि सिफारिश गर्नेसम्मको अधिकार प्रदान गरेकोमा सम्पत्ति विवरणको बन्द खाम राखे नराखेको जानकारीमात्र लिने गरी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन), नियमावली, २०६५ ले गरेको उक्त व्यवस्थाले मूल ऐनले प्रदान गरेको अधिकारलाई रोक लगाएको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्न स्थापना भएको निकायलाई नै सम्पत्ति गोप्य राखिने हो भने उक्त निकाय स्थापनाको औचित्य नहुँने हुँदा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) बद्रभागी छ ।

अतः राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई कानूनी कर्तव्य पूरा गर्दा खामबन्दी रहेको सम्पत्ति विवरण आफूलाई चाहेअनुसार अनुगमन गर्नेसम्मको अधिकार रहेकोमा सोही ऐनको उद्देश्यलाई सीमित गरेको हुँदा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० को खण्ड (१) (क) र (ख) भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को प्रस्तावना तथा ऐनको दफा ३८(ग)समेतसँग बाझिएको हुँदा बाझिएको हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बद्र गरिपाउँ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को प्रस्तावना र दफा ३८ (ग) सँग सापेक्ष हुने गरी नियमावलीको उल्लिखित प्रावधान संशोधन गर्नु गराउनु भनी परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा यस अदालतबाट मिति २०७०।४।३१ मा विपक्षीहरूको नाममा जारी भएको कारण देखाउ आदेश ।

राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन)

नियमावली, २०६५ बमोजिम भ्रष्टाचार तथा अनियमितताको रोकथामको लागि निरोधात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्य केन्द्रबाट हुँदै आएको छ । ऐनको दफा ३८ को खण्ड (ग) मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम दिएको सम्पत्ति विवरण र आयको अनुगमन गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको र सो सम्बन्धमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० को उपनियम (१) को खण्ड (क) मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले नियमितरूपमा सम्पत्ति विवरण पेश गरे वा नगरेको, खण्ड (ख) मा खण्ड (क) बमोजिम पेश भएको सम्पत्ति विवरण तोकिएको सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक संस्था वा निकायले नियमितरूपमा त्यस्तो सम्पत्ति विवरण राखे वा नराखेको अनुगमन गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको र ऐ. उपनियम (२) मा सम्पत्ति विवरण नबुझाउने सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिको विवरण भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगमा लेखी पठाउन सक्नेछ भन्नेसमेतको व्यवस्था रहेको छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम दिएको सम्पत्ति विवरण र आयको अनुगमन गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले कार्य सम्पादन गरिआएको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को उपदफा (१) बमोजिम प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिब कारणबिना अमिल्दो र अस्वभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित

भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुराको निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको हुँदा सो कसूरमा स्वतन्त्र संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान तहकीकात गरी अदालतमा मुद्दा चलाउन सक्ने नै हुँदा सो कार्य राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट नभएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखितजवाफ ।

सम्बन्धित निकायले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० बमोजिम निर्धारित समयभित्र सार्वजनिक पद धारणा गरेको व्यक्तिको सम्पत्ति विवरण केन्द्रमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ९ को उपनियम (३) ले गरेको र नियम १० को उपनियम (१) ले त्यसरी सम्पत्ति विवरण प्राप्त भएपछि सार्वजनिक पद धारण गरेका सबै व्यक्तिले नियमितरूपमा सम्पत्ति विवरण पेश गरे वा नगरेको र त्यस्तो सम्पत्ति विवरण तोकिएको सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक संस्था वा निकायले नियमितरूपमा राखे वा नराखेको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिहरूमध्ये के कति व्यक्तिको सम्पत्ति विवरण प्राप्त भएको छ र त्यस्तो विवरण नियमितरूपले प्राप्त भएको छैन सो सम्बन्धमा नियमित गर्न उक्त व्यवस्था गरिएको हो । सो व्यवस्थाले ऐनको दफा ३८ को खण्ड (ग) मा रहेको सार्वजनिक पद धारणा गरेको व्यक्तिबाट पेश भएको सम्पत्ति विवरण र आयलाई अनुगमन गर्न पाउने केन्द्रको अधिकारलाई नियमावलीको उक्त व्यवस्थाले अङ्कुश लगाएको छैन । त्यस्तो सम्पत्तिको विवरण र आय केन्द्रले जहिलेसुकै

अनुगमन गर्न सक्ने नै हुँदा नियमावलीको नियम १० को उपनियम (१) को खण्ड (क) र (ख) को व्यवस्था ऐनसँग नबाँझिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई प्रभावकारीरूपमा नियन्त्रण गर्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ ले प्रदान गरेको काम, कर्तव्य र अधिकार एवम् राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ ले तोकिएको अधिकारबमोजिम यस केन्द्रबाट निरोधात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्य गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० को उपनियम (१) को खण्ड (क) र (ख) ले तोकिएको जिम्मेवारी गर्दै आइरहेको र कानूनले दिएको जिम्मेवारीलाई के कसरी प्रभावकारीरूपमा सम्पादन गर्न सकिन्छ भनी यस केन्द्र आफैँमा क्रियाशील छ । निवेदकले दावी गरेका उक्त नियमावलीका प्रावधान भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सँग बाझिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री मुकुन्द अधिकारी र विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले दावी गरेबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ६४ बमोजिम प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी राष्ट्रिय सतर्कता

केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ तर्जुमा गर्दा उक्त नियमावलीको नियम १०(१) को खण्ड (क) र (ख) मा गरेको व्यवस्थाले सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका व्यक्तिको सम्पत्ति अनुगमन गर्ने विषयमा मूल ऐन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८(ग) सँग बाझिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ (ग) सँग सापेक्ष हुने गरी नियमावलीका उल्लिखित प्रावधान संशोधन गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र १०७(२) दुबै अधिकार क्षेत्रबाट उपचारको माग गरी प्रस्तुत निवेदन परेको देखिन्छ ।

३. विपक्षीहरूबाट पेश भएको लिखित जवाफमा सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिको सम्पत्ति विवरण सम्बन्धमा अनुगमन गर्न र सो कार्यलाई नियमित गर्न नै राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) बनेको र सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका व्यक्तिको त्यस्तो सम्पत्तिको विवरण र आयउपर केन्द्रले जुनसुकै अवस्थामा अनुगमन गर्न सक्ने नै हुँदा नियमावलीका उक्त प्रावधान भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ (ग) सँग बाझिएको छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो ।

४. राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ (ग) सँग बाझिएको छैन सो तर्फ हेर्दा भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई प्रभावकारीरूपमा नियन्त्रण गर्न तथा भ्रष्टाचार विरुद्ध जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यकासाथ राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको स्थापना भई सो उद्देश्य पूरा गर्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ ले सो केन्द्रको काम कर्तव्य र अधिकारसमेत

तोकेको देखिन्छ । यस उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नको लागि उक्त ऐनको दफा ६४ ले अधिकार प्रत्यायोजन गरेबमोजिम राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ तर्जुमा भई सोही नियमावलीले तय गरेका कानूनी प्रावधानका आधारमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले आफ्नो कार्य गरिआएको छ ।

५. अब, उक्त नियमावलीको नियम १० को नियम (१) को खण्ड (क) र (ख) मूल ऐन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८(ग) को प्रतिकूल छैन स्रोतर्फ हेर्दा, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ मा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई तोकिएको काम कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गतमध्ये दफा ३८ (ग) मा देहायको व्यवस्था रहेको देखिन्छ :-

३८(ग) सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम दिएको सम्पत्ति विवरण र आयको अनुगमन गर्न सक्ने,

राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० मा देहायको कानूनी व्यवस्था रहेको छ :

१०. आयको अनुगमन गर्ने : (१) नियम ९ बमोजिम प्राप्त हुन आएको विवरणको सम्बन्धमा केन्द्रले देहायबमोजिम अनुगमन गर्नेछ :-

(क) सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले नियमितरूपमा सम्पत्ति विवरण पेश गरे वा नगरेको,

(ख) खण्ड (क) बमोजिम पेश भएको सम्पत्ति विवरण राख्न तोकिएको सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक संस्था वा निकायले नियमितरूपमा त्यस्तो सम्पत्ति विवरण राखे वा नराखेको ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम अनुगमन गर्दा

सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले सम्पत्ति विवरण पेश गरेको नदेखिएमा केन्द्रले त्यस्तो व्यक्तिउपर ऐनको दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिमको कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्नेछ ।

६. उक्त ऐन र नियमावलीमा भएको व्यवस्था हेर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८(ग) ले राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई सार्वजनिक पदमा बहाल रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति विवरण र आयको अनुगमन गर्न सक्ने र उक्त नियमावलीको नियम १०(१) को खण्ड (क) र (ख) लेसमेत सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले नियमितरूपमा सम्पत्ति विवरण पेश गरे वा नगरेको र त्यस्तो सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका व्यक्तिबाट पेश भएको सम्पत्ति विवरण राख्न तोकिएको सरकारी कार्यालय, सार्वजनिक संस्था वा निकायले नियमितरूपमा त्यस्तो सम्पत्ति विवरण राखे नराखेको सम्बन्धमा अनुगमन गर्न सक्ने गरी सोहीबमोजिमको अधिकार राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई प्रदान गरेको देखिएको छ । यसरी अनुगमन गर्दा सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले सम्पत्ति विवरण पेश गरेको नदेखिएमा सोही नियमावलीको नियम १०(२) बमोजिम केन्द्रले त्यस्तो व्यक्तिउपर ऐनको दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिमको कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्ने गरी अधिकारसमेत प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ ।

७. सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिबाट पेश भएको सम्पत्ति विवरण र आयउपर केन्द्रले जुनसुकै अवस्थामा अनुगमन

गर्न सक्ने नै हुँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३८ को खण्ड (ग) मा रहेको सतर्कता केन्द्रको अधिकारलाई राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) को कानूनी व्यवस्थाले अङ्कुश लगाएको देखिएन ।

८. राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) बमोजिम अनुगमन गर्दा सार्वजनिक पद धारण गरेको कुनै व्यक्तिले सम्पत्ति विवरण पेश गरेको नदेखिएमा केन्द्रले त्यस्तो व्यक्तिउपर ऐनको दफा ५० को उपदफा (३) बमोजिम कारवाही गर्नको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्ने गरी सोही नियमावलीको नियम १०(२) मा व्यवस्था भएबाट नियमावलीका उपरोक्त प्रावधानले राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको अधिकारमाथि कुनै बन्देज लगाएको नदेखिँदा कानून बाझिएको भनी गरिएका त्यस्ता अपरिपक्व दावीका आधारमा अदालतले आफ्नो खास दृष्टिकोण बनाई अति सूक्ष्मसम्वेदी भई हस्तक्षेप गरी कानून बदर गर्नु संविधानसम्मत हुँदैन । अतएव: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को अवस्था प्रस्तुत विवादमा विद्यमान नरहेकोले मागबमोजिम राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र (कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १० (१) को खण्ड (क) र (ख) बदर गरिरहनु परेन ।

९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) समेतको हकमा मागदावी लिएको देखिएकोले सो सम्बन्धमा सुनुवाइको लागि नियमबमोजिम सम्बन्धित इजलासमा पेश गर्नुपर्ने देखियो । तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदनको विशेष इजलासको तर्फको लगत कट्टा गरी निवेदकले माग दावी गरेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को विषयमा

सुनुवाइका लागि सम्बन्धित इजलासमा पेश गर्नु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।
न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
न्या. भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल पुस २५ गते रोज ५ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. ११२२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।१२।१३।५
०६९-NF-०००६

मुद्दा: अंशचलन

पुनरावेदक/प्रतिवादी : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर
नगरपालिका वडा नं. १६ तेखाचो बस्ने
दानबहादुर श्रेष्ठ

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर
नगरपालिका वडा नं. १६ तेखाचो बस्ने
कृष्णबहादुर श्रेष्ठ

■ लिखत बदर मुद्दाहरूसमेत अन्तिम
भएर बसेको अवस्थामा हाल आएर यस
अदालतले अन्य अंशियारमा बन्दा लाग्ने
भनी अन्यथा व्याख्या र अर्थ गर्न मिल्ने
अवस्था देखिँदैन । अंश जस्तो कुरामा
व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हुने ।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने
प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
बाबुराजा जोशी र हरिहर दाहाल
अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री सुष्मलता माथेमा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री तपबहादुर मगर

मा.न्या.श्री कमलनारायण दास

फैसला

न्या.सुशीला कार्की : सर्वोच्च अदालत
संयुक्त इजलासको मिति २०६७।१२।२१
गतेको फैसलाउपर पुनरावलोकनको निवेदन परी
मिति २०६९।७।२४ मा न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को
खण्ड(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा
भएर पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त
तथ्य एवम् ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

पिता कुलबहादुर तथा माता विष्णुको
३ छोरोमा जेठा आशामरू, माहिला विपक्षी
दानबहादुर र कान्छा म फिरादी कृष्णबहादुरमध्ये

जेठा आशामरूको मिति २०४६।१२।२९ मा परलोक भएको छ । आशामरूले निजको सम्पत्ति छोरा कृष्णहरिलाई शेषपछिको बकसपत्र पारीत गरिदिएको हुँदा हामी तीन अंशियार छौं । हामी सगोलमा बसी आएकोमा बन्डा गर्नुपर्ने सगोलको सम्पत्ति विपक्षी भाउजू भतिजा भतिजाबुहारीका नाउँमा रहेको छ । मिति २०३१।१२।९ मा मानो छुट्टिई भिन्न भएको हो । सोही अवस्थामा भक्तपुर जिल्ला, कटुन्जे गाउँ विकास समिति वडा नं. १(ख) कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा हामी दुई अंशियारलाई र सो जग्गादेखि पश्चिमतर्फको कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुरले पाउने भनी भाग छुट्ट्याई घर बनाई बसोबास गरी आएका छौं । मानो छुट्टिएको मिति २०३१।१२।९ गते सम्मको पैतृक सम्पत्ति र सो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्तिमा तीन अंश हुने र म फिरादीको तीन भागको एकभाग अंश हकमा विवाद छैन । म फिरादी र विपक्षी दानबहादुरसमेतका अंशियारको बीचमा मिति २०३१।१२।९ मा मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ । विपक्षीको मन्जुरीबाट मेरो नाममा मिति २०४३।११।२४ मा नक्सपास पूर्जिबमोजिम बनेको घर अंश लाग्ने होइन । दानबहादुर निजको र श्रीमतीको नाउँमा रहेको, विपक्ष भतिजा र बुहारीहरूको नाउँमा सगोलकै सम्पत्तिबाट बारा जिल्ला निजगढमा पनि पैत्रिक सम्पत्तिबाट बढे बढाएको अंश गर्नुपर्ने सम्पत्ति निजहरूकै नाउँमा रहेकाले विपक्षहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई तीनभागको एकभाग फिरादीको अंश छुट्ट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने फिरादपत्र ।

रजिस्ट्रेसनको १ नं.बमोजिम पारीत लिखतको अभावमा वादीले देखाएको मानो छुट्टिएको मिति कायम हुन सक्तैन । कृष्णहरि वादी भएको मुद्दामा उल्लिखित मानो छुट्टिएको

मितिलाई मैले स्वीकार गरेको अवस्था छैन । जो भएको पैतृक सम्पत्तिबाट जीवित अंशियार विपक्षी र म दानबहादुरको बराबर अंश हक लाग्ने हुँदा सोहीबमोजिम फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी पाउँ । सम्पत्तिको किटान नभएको शेषपछिको बकसपत्रका आधारमा निधन भै सकेका आशामरूको अंश हक कृष्णहरिलाई छुट्ट्याई दिनुपर्ने अवस्था छैन । मोहियानी हकको सम्पत्ति विपक्षीलाई म दानबहादुरले मन्जुरी गरिदिएको छैन । मैले मन्जुरी दिँदैमा विपक्षीलाई मोहियानी हक प्राप्त हुँदैन । कि.नं. १३८० को घर जग्गामा दानबहादुरको हक नपुग्ने भन्नु प्रतिपादित सिद्धान्तको विपरीत छ । पैत्रिक सम्पत्ति फिरादपत्रमा लेखिएबमोजिम गणेशमाया, रामजी, छलमाया, रामशरण, भक्तिमायाका नाउँमा राखिएको छैन । अंश हक छुट्ट्याउन हामी प्रतिवादीले इन्कार गरेको होइन । विपक्षी वादीले नै इन्कार गरेका हुन् । दुई भाग अंश लगाई सम्पूर्णमा एक-एकभाग अंश छुट्ट्याई लिन हामी सदा तत्पर नै छौं । मेरो मोहियानी हकको सम्पत्तिमा दावी गर्ने अधिकार विपक्षीलाई रहँदैन । सम्पत्तिको विवरण उल्लेख नभएको शेषपछिको बकसपत्रको आधारमा कृष्णहरिलाई आशामरूको अंश हक जान सक्दैन । मुख्य अंशियारको बीचमा अंशबन्डा भै नसकेको अवस्थामा गरिएको बकसपत्र कार्यान्वयनमा दानबकसको ५ नं. तथा अपुतालीको २० नं.बमोजिमको हदम्यादभित्रको दावी बेगर दावी पुग्न सक्दैन । फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी दुईभागको एक भाग अंश विपक्षीलाई छुट्ट्याई दिएमा हाम्रो मन्जुरै छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठ, गणेशमाया श्रेष्ठ, रामजी श्रेष्ठ, छलमाया श्रेष्ठको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादी कृष्णबहादुरले आफ्नो दाजुहरूमध्ये स्व. आशामरू र प्रतिवादीमध्येका दानबहादुरबाट तीनखण्डको एकखण्ड अंश पाउने हो । म मिति २०५२।१०।१२ देखि पितासँग मानो छुट्टी बसेको हो । जेठा बाबु आशामरूका पत्नीका सन्तान कोही नहुँदा मलाई निजको अंश हक जति मलाई मिति २०४६।११।१४ मा शेषपछिको बकसपत्र पारीत गरीदिनु भएको हो । निज दाता मिति २०४६।१२।२९ मा परलोक भएको हो । पिताहरू मिति २०३१।१२।१९ देखि मानो छुट्टी आउनु भएको हो । जेठा आशामरू परलोक भै सकेकोले निजको बकसपत्रबाट हक खाने मलाईसमेत प्रतिवादी बनाउनु भएको हो । आशामरूको हक म कृष्णहरिले पाउनुपर्ने भएको र सोहीबमोजिम बराबरीका हिसाबले अंश पाउनुपर्ने हो । मेरो बकसपत्रको सम्पत्तिमा विपक्षको दावी पुग्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णहरि श्रेष्ठको प्रतिउत्तर जिकीर ।

बुबा दानबहादुर र परिवारसँग २०४० सालदेखि मानो छुट्टी बसेका छौं । हामी विपक्षी वादीको अंशियार होइनौं । कुलबहादुरका ३ छोरोमा जेठा आशामरूको परलोक भै सकेपछि अब मूल अंशियार २ जनामात्र भएकोले पैत्रिक सम्पत्तिलाई २ भाग लाग्छ । प्रतिवादीमध्ये म रामशरण श्रेष्ठ २०३१ सालमा प्रहरी सेवामा प्रवेश भै हाल प्रहरी नायब निरीक्षक पदमा नोकरी गरी आएको छु । बारा जिल्ला, निजगढ गा.वि.स. वडानं. ७ कि.नं. ९० को क्षे.फ.०-९-० को जग्गा म भक्तिमायाले हालैदेखिको बकसपत्र गरी पाएको छु । ऐ. कि.नं. १२८ र कि.नं. १७४ जग्गा स्वआर्जनको सम्पत्तिबाट राजीनामा पारीत गरी कि.नं. १२८ मा सानो भूइँतले घर बनाई बसी आएको छु । म प्रतिवादीमध्ये भक्तिमायाको नाउँमा रहेको उक्त जग्गा बकसपत्रबाट पाएको र राजीनामा गरी लिएको जग्गा पनि

मेरो श्रीमानको नोकरी तलब, भत्ता, सञ्चयकोष, दाइजो र साथी भाइबाट ऋणसमेत लिई दुःख गरी कमाएको सम्पत्ति स्वआर्जन हुँदा अंशभाग लाग्ने होइन । अंशबन्डाको १८ नं. र स्त्रीको धन भएको हुँदा स्वआर्जनको सम्पत्ति बन्डा लाग्दैन । हामी प्रतिवादीले पुर्ख्यौली सम्पत्ति केही लिएको पाएको छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी रामशरण श्रेष्ठ र भक्तिमाया श्रेष्ठको प्रतिउत्तर जिकीर ।

फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो भन्दा अधिल्लो दिनसम्मको वादी प्रतिवादीको आ-आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी माग गर्नुपर्ने भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु जिल्ला अदालतको मिति २०५७।२।१० को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीबाट पेश भएको तायदाती फाँटवारी सुरु मिसिल सामेल रहेको ।

वादी प्रतिवादीहरूबीच नातामा विवाद देखिएन, रीतपूर्वक अंशबन्डा भइसकेको नदेखिएको हुनाले निजहरूका नाउँमा दर्ता प्रमाणित भएबमोजिम वादीले तीनभागको एकभाग अंश छुट्ट्याई लिन पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी रामशरण र भक्तिमायाले निजी आर्जन भनी उल्लेख गरेको सम्पत्ति पनि सगोलको सम्पत्ति भन्ने दावी भएकोमा प्रतिवादी रामशरण प्रहरी सेवामा कार्यरत् भई निरन्तर जिल्लामा बसी आएको भन्ने देखिएको र श्रीमतीका नाममा खरिद गर्नु स्वभाविक नै देखिएकोले सो सम्पत्ति बन्डा लाग्दैन भन्ने भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।१२।२० मा भएको फैसला ।

सुरु फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदकका छोरा शिवहरि, किरणहरिले हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेका कि.नं. १३३४ र १३३५ को जग्गा बन्डा गर्ने र कि.नं. २३३३ को सगोलको जग्गा बन्डा नगर्ने

गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसै लगाउको दे.पु.नं. १९७९ को अंश मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थीलाई झिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठको नाममा रहेको कि.नं. १३८१ को ०-६-० को घर जग्गा निजकै नाममा कायम हुने र कि.नं. १३३४, १३३५ र २३२३ का जग्गाहरू प्रतिवादी कृष्णहरि श्रेष्ठले शिवहरि श्रेष्ठ, किरणहरि श्रेष्ठलाई बकसपत्र दिन पाउने नै हुँदा सो हदसम्म बन्डा नलाग्ने र प्रतिवादीमध्ये भक्तिमाया श्रेष्ठका नाउँमा दर्ता भएको कि.नं. १२८ र कि.नं. १७४ को जग्गा सगोलमा खरिद गरेको देखिँदा सो अंशबन्डा लाग्ने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म सुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१२।२० को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।७ को फैसला ।

कि.नं. १३८१ बन्डा गर्ने गरेको इन्साफमा वादी प्रतिवादी कसैको पनि पुनरावेदन नपरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, पाटनले सो कि.नं. १३८१ घर जग्गा बन्डा नहुने भनी सुरू इन्साफ उल्टी हुने गरी फैसला गर्न मिल्ने होइन । दानबहादुरका नाउँमा कायम भएको भक्तपुर जिल्ला, कटुन्जे गाउँ विकास समिति वडा नं. १(ख), कि.नं. २३३३ को जग्गा हामी वादी प्रतिवादीबीच मानो छुट्टिनुभन्दा अगावै साविक कि.नं. ७२२ बाट जग्गाधनी र मोहीबीच जोतपोत छुट्ट्याउँदा कि.नं. २३३३ को जग्गा जग्गाधनीले मूल्य खुलाई सो मूल्यबापत जग्गाधनीले विपक्षीलाई छोडपत्र गरी दिएको हुँदा

उक्त जग्गा सगोलको सम्पत्ति हुँदा अंशियारको बीचमा अंश बन्डा हुनुपर्ने सम्पत्तिलाई बन्डा नगर्ने ठहर्याएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।७।३ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठका तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

म पुनरावेदक रामशरण नेपाल प्रहरीमा प्रहरी नायब निरीक्षक पदमा कार्यरत् रहँदा मिति २०४८।२।३० गते रु. २०००।- मा बारा जिल्ला, निजगढ गाउँ विकास समिति, वडा नं. ७ कि.नं. १७४ को ०-०-८१/३ जग्गा राजीनामा पारीत गरी पुनरावेदिका भक्तिमाया श्रेष्ठको नाउँमा नोकरीको पैसाबाट खरिद गरिएको हो । मिति २०४७।१।९ गते रु. १,००,०००।- (एक लाख) मा बारा जिल्ला, निजगढ गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ कि.नं. १२८ को ०-२-१० जग्गा मिति २०४६।१२।३० गते रामगोपाल श्रेष्ठसँग रु. २,००,०००।- (दुई लाख) ऋण लिई खरिद गरेको जग्गा हो । रामशरणले सञ्चयकोषबाट रकम निकाली ऋण तिरेको हो । अझ ऋण तिर्न बाँकी नै छ । त्यस्तो सम्पत्ति अंशभाग नलाग्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०५८, अंक ३/४, पृष्ठ १७८, नि.नं. ६९९१ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । उक्त कि.नं. १७४ र १२८ को स्वआर्जनबाट खरिद गरेको दुई कित्ता जग्गा बन्डा लाग्ने ठहर्याएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।७ को त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सुरू जिल्ला अदालतको फैसला अनुसार गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामशरण श्रेष्ठ भुजुसमेतको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा दानबहादुर श्रेष्ठको कि.नं. १३८१ को जग्गा बन्डा लाग्ने ठहरी सुरू

जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा सोउपर दानबहादुरको पुनरावेदन नपरेको अवस्थामा कि.नं. १३८१ को जग्गा बन्डा नहुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।७ को फैसला फरक पर्ने भएबाट अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउनु । साथै मुद्दा छलफल हुँदा प्रस्तुत मुद्दा मेलमिलाप केन्द्रमार्फत मिलापत्रको कार्य अगाडि बढाउन उपयुक्त भन्ने हुँदा विपक्षी उपस्थित भएपछि मिलापत्रको कार्य अगाडि बढाउन मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१।२४ को आदेश ।

यसमा प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादी भक्तिमाया श्रेष्ठसमेतले दानबहादुर श्रेष्ठसमेत वादी भई चलेको अंश मुद्दाहरूको फैसलाउपर भक्तपुर जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।१२।९ मा दे.मि.नं. १०८५ र १०८६ बाट अंश मुद्दाहरूको फैसला बदर मुद्दा दर्ता गरी कारवाही भइरहेको देखिएकोले ती फैसला बदर मुद्दाका मिसिलहरू पेशीका दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लैजाने गरी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।३।३१ को आदेश ।

सुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट कि.नं. १३८१ को जग्गा बन्डा लाग्ने ठहराएको फैसलाउपर पुनरावेदन नपरेकोमा लगाउको मुद्दामा उक्त जग्गा बन्डा लाग्ने फैसला भैसकेको छ । कि.नं. १७४ र कि.नं. १२८ का जग्गाहरू सगोल आर्जनकै भन्ने देखिँदा सगोलका अंशियारहरूबीच बन्डा लाग्ने देखिन आयो । अतः विवेचित आधारबाट कि.नं. २३३३ को जग्गा बन्डा नलाग्ने र कि.नं. १३८१, १२८, १७४ को जग्गा वादी दावीबमोजिम बन्डा लाग्ने देखिँदा भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१२।२० को फैसला केही उल्टी गरी कि.नं. १३८१ को जग्गा बन्डा नलाग्ने ठहराएको

हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।७ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला केही उल्टी भै सो जग्गासमेत सुरू फैसला अनुसार बन्डा लाग्ने ठहर्छ । कि.नं. १३८१ को जग्गाको हकमा समेत सुरू फैसलाबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६७।१२।२१ गतेमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट गरेको फैसला ।

संयुक्त इजलासले सा.कि.नं. ६५ बाट हाल कायम कि.नं. १३८१ को घर जग्गा बन्डा लाग्ने ठहराएको त्रुटिपूर्ण छ । कि.नं. ६५ को क्षेत्रफल १-२-० जग्गा २०३१।५।५ मा खरिद गरिएको र पछि व्यवहार प्रमाणबाट भागबन्डा हुँदा कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा म दानबहादुरका नाममा र कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा आशामरू र कृष्णबहादुरका भागमा परेको हो । यसरी कि.नं. ६५ को १८ आना जग्गामा ३ अंशियारलाई ६/६ आना भागबन्डा भएको हो । कि.नं. १३८१ को जग्गाको मोही महलमा म निवेदकको नाम छ । मोही हक स्रोतको सम्पत्ति बन्डा नलाग्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । कि.नं. १३८० र १३८१ मा घर निर्माण भइसकेको छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला अन्तिम भएर बसेको छ । संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरी पाउँ भन्ने व्यहोराको दानबहादुर श्रेष्ठले यस अदालतसमक्ष गरेको निवेदनपत्र ।

यसमा साविक कि.नं. ६५ को क्षेत्रफल १-२-० को जग्गा कित्ताकाट गरी कि.नं. १३८१ को ०-६-० जग्गा प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठले लिएको र बाँकी कि.नं. १३८० को जग्गा कित्ताकाट गरी आशामरू र कृष्णबहादुरले बन्डा गरी आशामरूको भागको कि.नं. २३६६

कृष्णबहादुरको छोरा कृष्णहरिलाई शेषपछिको बकसपत्र गरेको र कि.नं. २३६७ कृष्णबहादुरले भोग चलन गरी आपसमा बन्डा गरी तीनै दाजु भाइले नक्सा पारीत गरी घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएको र पछि सो जग्गा विभिन्न व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिन्छ । सोउपर यी अंशियारहरूबीच चारथान लिखतबदर मुद्दा चलेकोमा कि.नं. १३८१ को घर जग्गा दानबहादुर श्रेष्ठको एकलौटी कायम हुने भन्ने फैसला अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा उक्त घर जग्गा बन्डा लाग्ने भनी गरेको यस अदालतको मिति २०६७।१२।२१ को फैसला एक पटक अन्तिम भैराखेको फैसला र न्यायिक परिपाटी सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी फैसला गर्न नमिल्ने भन्नेसमेत उदयबहादुर क्षेत्री विरूद्ध बिरबहादुर मास्केको मुद्दामा निर्णय भै प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प. २०३०, नि.नं. ७८५, पृष्ठ ३०३) प्रतिकूल हुने गरी पुनः सोही विषयविपरीत निर्णय भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६९।७।२४ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपानेले सा.कि.नं. ६५ बाट कित्ताकाट भै आएका कि.नं. १३८० र १३८१ जग्गा हुन् । सा.कि.नं. ६५ मा क्षे.फ.१-२-० जग्गा रहेको थियो । आशामरूको जीवनकालमै कि.नं. १३८० को क्षे.फ.०-१२-० जग्गा आशामरू र कृष्णबहादुर श्रेष्ठको भागमा र कि.नं. १३८१ को क्षे.फ.०-६-० जग्गा प्रतिवादी दानबहादुर

श्रेष्ठको भागमा पर्ने गरी भागबन्डा गरेको हो । अंशियारहरूको मन्जुरीले जग्गा भागबन्डा गरिएको हो । ती जग्गामध्ये आशामरूले आफ्नो अंशभाग जति कृष्णहरिलाई शेषपछिको बकसपत्र दिँदा प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठको मन्जुरी लिएको छैन । दर्तावालाले कि.नं. १३८० र १३८१ का जग्गामा घर बनाइ बसोबास गरिआएका छन् । लगाउका लिखत बदर मुद्दाबाट कि.नं. १३८१ को क्षे.फ. ०-६-० जग्गा दानबहादुरको एकलौटी हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन नपरी अन्तिम भएर बसेको छ । हाल आएर सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासबाट कि.नं. १३८१ को घर जग्गा अंशबन्डा लाग्ने भनी गरिएको फैसला न्यायोचित छैन । उक्त संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला बदरभागी रहेको छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीका तर्फबाट वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बाबुराजा जोशी र हरिहर दाहालले सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासबाट अन्तिम भएर बसेको फैसला उल्टाउने उचित र पर्याप्त आधार कारण हुनुपर्दछ । पुनरावेदक दानबहादुर श्रेष्ठले भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट कि.नं. १३८१ को क्षे.फ.०-६-० जग्गा अंशबन्डा लाग्ने ठहराएको फैसलामा चित्त बुझाई बसेका छन् । हाल सर्वोच्च अदालतमा पुनरावलोकनको निवेदन दिँदा निजको एकलौटी हुने होइन । भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला उपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन नै नगरेका दानबहादुर श्रेष्ठको हकमा कि.नं. १३८१ जग्गा एकलौटी हुने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासबाट गरेको फैसला मिलेको छ र कानूनबमोजिम भएको छ । सो फैसला कायम राखी पाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. उपरोक्तबमोजिम पक्ष विपक्षको बहस जिकीर सुनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट

भएको फैसला मिले नमिलेको र पुनरावलोकनको निवेदन मागबमोजिम हुने नहुने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो । निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावलोकनकर्ता निवेदकले मुख्यरूपमा कि.नं. १३८१ को ०-६-० जग्गा निजको अंश भाग भई अन्य अंशियारमा बन्डा नलाग्ने जग्गा हो भनी निवेदनपत्रमा दावी लिएको देखिँदा तत् सम्बन्धमा न्यायको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. सर्वप्रथम प्रत्यर्था/वादीको सुरु फिराद दावी हेर्दा मूल पुरुष पिता कुलबहादुर तथा माता विष्णुको ३ छोराहरूमा जेठा आशामरू, माहिला दानबहादुर र कान्छा फिरादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठ भई पिता माताको परलोकपश्चात् तीन भाइहरूबीच मिति २०३१।१२।९ मा मानो छुट्टी भिन्न हुँदाको अवस्थामा भक्तपुर जिल्ला, कटुन्जे गाउँ विकास समिति वडा नं. १ (ख) कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा दाजु आशामरू र फिरादीलाई तथा ऐ. कि.नं. १३८१ को ०-६-० को जग्गा दानबहादुरलाई कायम गर्ने गरी भागबन्डा मिलाई जग्गामा घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएका छौं । आशामरूको अंश हक कृष्णहरिले शेषपछिको बकस पाएका छन् । तसर्थ अंशबन्डा गर्नुपर्ने सगोलको सम्पत्तिबाट ३ भागको १ भाग अंश छुट्ट्याई चलन चलाई पाउँ भन्ने फिरादपत्र व्यहोरा रहेको देखिन्छ ।

४. प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठसमेतले संयुक्तरूपमा गरेको प्रतिउत्तर जिकीर हेर्दा मूल अंशियार तीन दाजु भाइमध्ये जेठा आशामरूको परलोक भएको हुनाले जीवित मूल दुई अंशियारका बीचमा अंशबन्डा हुने हो । कृष्णहरि मूल अंशियार होइनन् । आशामरूले कृष्णहरिलाई दिएको शेषपछिको बकस कायम रहन सक्दैन । सगोलको जग्गा सम्पत्तिमा वादीलाई हकदावी छोडिदिएको छैन । दुई भागको एक भाग अंश वादीलाई छुट्ट्याइदिएको खण्डमा मन्जुरी

छ भनी प्रतिवाद गरेको देखिन्छ ।

५. भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा प्र. रामशरण र भक्तिमायाले निजी आर्जन गरेको जग्गामा बन्डा नलाग्ने र कि.नं. १३८१ लगायतका जग्गामध्येबाट तीन भागको एक भाग बन्डा पाउने ठहराएको फैसलाउपर पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट कि.नं. १३८१ दानबहादुरकै नाममा यथावत कायम रहने र सगोल आर्जनको कि.नं. १२८ कि.नं. १७४ जग्गा बन्डा लाग्ने भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६२।३।७ मा फैसला भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनको उक्त फैसलाउपर यस अदालतसमक्ष प्रतिवादी भक्तिमाया भुजु र वादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठको पुनरावेदन पर्दा कि.नं. २३३३ बन्डा नलाग्ने र कि.नं. १३८१, १२४, १७४ मा बन्डा लाग्ने भनी संयुक्त इजलासबाट फैसला भएको देखिन्छ ।

६. अब प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठको निवेदन दावीतर्फ हेर्दा निजले मुख्यतः कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा बन्डा लाग्ने होइन भनी दावी लिएको पाइन्छ । सो अनुसार कि.नं. १३८१ बाहेक अन्य कित्ताका हकमा विचार गरिरहनु परेन । कि.नं. १३८१ दानबहादुर श्रेष्ठले एकलौटी पाउने हो वा अंशियारहरूबीच बन्डा लाग्ने हो भनी हेर्दा यसै मुद्दामा वादी कृष्णबहादुरको फिराद लेखको प्रकरण नं. ३ मा मिति २०३१।१२।९ मा मानो छुट्टिई भिन्न हुँदाको अवस्थामा कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा आशामरू र कृष्णबहादुर दुई जनालाई र सोदेखि पश्चिमतर्फको कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुरलाई अंश भागमा परेको भनी स्वयम्वादीले स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

७. त्यसै गरी पुनरावेदक कृष्णबहादुर

श्रेष्ठसमेत प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठ भएको दे.पुं. १०२०/१९६६ को लिखत बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनसमक्ष कृष्णबहादुर श्रेष्ठले पेश गरेको पुनरावेदनपत्रको प्रकरण नं. ३(क) मा साविक कि.नं. ६५ को क्षेत्रफल १-२-० मध्ये क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुर श्रेष्ठलाई दिँदा विपक्षीको कि.नं. १३८१ र कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा कृष्णबहादुर र दाजु आशामरूको नाउँमा कायम भएको हो भनी निजै कृष्णबहादुर श्रेष्ठले स्वीकारेको प्रमाण मिसिलबाट देखिन्छ ।

८. त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादी कृष्णबहादुर श्रेष्ठ विरूद्ध दानबहादुर श्रेष्ठ भएको २०६० सालको दे.पु.नं. १०२२/१९६८ को लिखत दर्ता बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनसमक्ष पुनरावेदकले पेश गरेको पुनरावेदन पत्रको प्रकरण नं. ३(क) मा कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुरलाई दिई बाँकी कि.नं. १३८० को क्षेत्रफल ०-१२-० जग्गा निज कृष्णबहादुर र आशामरूका नाउँमा बाँकी रहेको भनी पुनरावेदकले स्वीकारेको देखिन्छ । उल्लिखित तथ्यहरूबाट कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुरको भागमा परेको भनी अंशियारमध्येका एक मूल अंशियारले पटकपटक उक्त तथ्यलाई स्वीकार गरेको कुरालाई यस अदालतले अनदेखा गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

९. साथै साविक कि.नं. ६५ को क्षेत्रफल १-२-० को जग्गा कित्ताकाट गरी कि.नं. १३८१ को ०-६-० जग्गा प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठले लिएको र बाँकी कि.नं. १३८० को जग्गा कित्ताकाट गरी आशामरू र कृष्णबहादुरले बन्डा गरी आशामरूको भागको कि.नं. २३६६ कृष्णबहादुरको छोरा कृष्णहरिलाई शेषपछिको बकसपत्र गरेको र कि.नं. २३६७ कृष्णबहादुरले

भोग चलन गरी आपसमा बन्डा गरी तीनै दाजु भाइले नक्सा पारीत गरी आ-आफ्नो भागको जग्गामा घर निर्माण गरी बसोबास गरी आएको र पछि सो जग्गा विभिन्न व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिन्छ । सोउपर यी अंशियारहरू बीच चारथान लिखतबदर मुद्दा चलेकोमा कि.नं. १३८१ को घर जग्गा दानबहादुर श्रेष्ठको एकलौटी कायम हुने भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट गरेको फैसला अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा उक्त घर जग्गा बन्डा लाग्ने भनी गरेको यस अदालतको मिति २०६७।१२।२१ को फैसला एक पटक अन्तिम भैराखेको फैसला र न्यायिक परिपाटी सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी फैसला गर्न नमिल्ने भन्नेसमेत उदयबहादुर क्षेत्री विरूद्ध विरबहादुर मास्केको मुद्दामा निर्णय भै प्रतिपादित सिद्धान्त (ने.का.प.२०३०, नि.नं. ७८५, पृष्ठ ३०३) प्रतिकूल रहेको देखिन्छ ।

१०. यसरी मूल अंशियारले कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुरको भागमा परेको भनी विभिन्न लिखत दर्ता बदर मुद्दामा लिखितरूपमा व्यक्त गरेको र कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल ०-६-० जग्गा दानबहादुर श्रेष्ठको हुने ठहरी लिखत बदर मुद्दाहरूसमेत अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा हाल आएर यस अदालतले अन्य अंशियारमा बन्डा लाग्ने भनी अन्यथा व्याख्या र अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । अंश जस्तो कुरामा व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हुने हुँदा र साविक कि.नं. ६५ को ज.वि. १-२-० जग्गामा यी प्रतिवादी दानबहादुर श्रेष्ठको ३ भागमा १ भाग अंश भाग पाउने देखिएको हुँदा उक्त जग्गाबाट निजको भाग पाएको देखिँदैन । जुन अंश भाग कानूनन् निजले पाउनुपर्ने हो ।

११. तसर्थ लिखत बदर मुद्दाको अन्तिम फैसला र मुद्दाका पक्ष कृष्णबहादुर श्रेष्ठ स्वयम्ले स्वीकार गरेबमोजिम कि.नं. १३८१ को क्षेत्रफल

०-६-० जग्गा दानबहादुर श्रेष्ठको एकलौटी कायम हुने र अन्य अंशियारमा बन्डा नलाग्ने ठहर्छ । सो नगरेको हदसम्म यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।१२।२१।२ मा गरेको फैसला केही उल्टी हुन्छ । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

- (१) उपरोक्त ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम भ.पु.जि., कटुन्जे गा.वि.स. वडा नं. १ ख कि.नं. दानबहादुर श्रेष्ठको नाउँको कि.नं. १३८१ को ०-६-० घर जग्गा निजका नाउँमा एकलौटी कायम गर्नु र सो कि.नं. १३८१ को ०-६-० जग्गा अन्य अंशियारमा बन्डा नगर्नु भनी सुरुमा लेखी पठाई दिनु ।
- (२) दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल चैत १३ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : महेन्द्रप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं.११२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्र.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
फैसला मिति : २०७०।१।१४।१
०६९-CR-०२७२

मुद्दा : कीर्ते ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं म.न.पा. वडा नं. ३३ बस्ने
राधादेवी सुनुवार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : काठमाडौं जिल्ला, गोठाटार
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने भगवती
पुडासैनीसमेत

- कीर्ते कागजको २ नं. मा भएको व्यवस्था भनेको कुनै पनि वैधानिक लिखतको सम्पूर्ण व्यहोरा कीर्ते गरिएको कार्यसँग सम्बन्धित नभई त्यस्तो लिखतमा उल्लेख भएका कुराहरू आंशिकरूपमा कीर्ते गरिएको कार्यसँग सम्बन्धित भएको देखिने ।
- सो नं. मा प्रयुक्त, “समुच्चा लिखत भने कीर्ते नगरेको” भन्ने शब्दावलीको स्वभाविक अर्थ पनि त्यही हुन्छ । त्यस्ता लिखतमा जनिएका कुनै कुरा कीर्ते गर्ने मनसायले सच्याएको वा व्यहोरा फरक पारिएको र त्यस्तो कार्यबाट कसैको जीउ

धन वा हक जाने, नोक्सान हुने वा सो कार्य गर्ने मानिस आफूलाई वा अरू कसैलाई फाइदा हुने कार्य भएको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- छलकपटलाई प्रश्रय दिनको लागि कानून र न्याय साधन बन्नु हुँदैन । छलकपट र थिचोमिचो जस्ता विकृति विरुद्ध संरक्षण गर्न नै कानूनको जन्म भएको हो । छिद्रान्वेषण गरी कसैलाई अनुचित लाभ दिन न्यायको प्रादुर्भाव भएको होइन । रौचिरा तर्कलाई अघि सारेर न्यायको मान मर्दन गर्न मिल्दैन । मुद्दाका सम्पूर्ण वस्तुस्थिति र प्रमाणको अध्ययन नगरी कानूनको उपेक्षा गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ११)

- न्याय भन्ने शब्दले अन्याय, अत्याचार र छलकपट जस्ता विकृति विरुद्ध रक्षाकवचको अभिव्यक्ति दिन्छ । न्याय निर्धारको सारथि हो, न्याय अन्यायको परिरक्षक हो । समग्रमा न्याय न्यायकै लागि हो । न्याय यान्त्रिक हुन सक्दैन । न्यायमा यान्त्रिकतालाई कुनै स्थान हुन नहुने ।

(प्रकरण नं. १२)

- अधिकृत वारेसनामा सरकारी कार्यालयमा सुरक्षित रहने लिखत होइन । यस्तो लिखत भनेको व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । व्यक्तिले आफ्नो विशेष प्रयोजनअन्तर्गत कुनै मुद्दा मामिलाको सन्दर्भमा र अचल सम्पत्तिको आफ्नो स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा आफ्नो सट्टामा अरू कसैलाई प्रतिनिधिको रूपमा नियुक्त गरिने लिखत नै अधिकृत वारेसनामाको लिखत

हो । यो लिखतको स्वरूप र प्रकृतिको आधारमा पनि व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । तर, व्यक्तिको साथमा रहने भए पनि यस्तो लिखतमा सरकारी छाप र दस्तखत भई अख्तियारप्राप्त अधिकारीद्वारा प्रमाणितसमेत गरिने हुँदा अधिकृत वारेसनामाको लिखत सरकारी लिखत नै हुने ।

(प्रकरण नं. १७)

- अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको भन्ने विषय प्रथमदृष्टिमा नै सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची १ भित्र पर्ने भएकाले नेपाल सरकार वादी भई मुद्दा चल्नुपर्ने भन्ने कुरामा विवाद नहुने ।

(प्रकरण नं. १८)

- कुनै कार्य कीर्ते हुन चुनौती दिएको कार्यबाट कसैलाई हानि र कसैलाई लाभ भएको स्थापित हुनुपर्छ । लिखत सच्याइनु वा केही थपघट हुनु नै स्वतः कीर्ते हुने होइन । लाभ र हानि भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रत्यक्ष, परोक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा निर्धारित हुने ।

(प्रकरण नं. २०)

- चित्त नबुझेको कुरामा पुनरावेदन गर्न पाउने पक्षको नैसर्गिक अधिकारलाई कानूनले निर्धारित गरेका अवस्थामा बाहेक बन्देज लगाउनु स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन पुग्ने ।

(प्रकरण नं. २८)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. रामकृष्ण तिमल्सेना,

जयनारायण पौडेल र सुनीलकुमार पोखरेल
प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री शम्भु थापा
अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०७०, साउन नि.नं. ८९९९
पृष्ठ ५७०
- सम्बद्ध कानून :
- मुलुकी ऐन, अ.बं. १९३, १९७, २०५
नं.; कीर्ते कागजको २ नं. ।

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री बेदराम पोखरेल
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :
मा.न्या. श्री मधुसुदनलाल श्रेष्ठ
मा.न्या. श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती : पुनरावेदन अदालत,
पाटनको मिति २०५९।७।२५ को फैसलाउपर
न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग)
बमोजिम प्रतिवादीका तर्फबाट यस अदालतमा
पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य
एवम् ठहर यस प्रकार छ :-

काठमाडौं जिल्ला, सिनामंगल गा.वि.स.
कि.नं. २६२ जग्गा विपक्षीमध्येकी राधादेवी
सुनुवारलाई राजीनामा पारीत गरी दिन हाम्रो
फुर्सद नभएकोले हाम्रो सट्टा विपक्षी सोमप्रसाद
पुडासैनीलाई मुलुकी, ऐन रजिस्ट्रेशनको
११(क) र अ.बं. ७१(ख) नं. बमोजिम जग्गा
बेचबिखन गर्ने विषयको अधिकृत वारेसनामा
मिति २०४४।१०।२१ मा काठमाडौं जिल्ला
अदालतमार्फत् प्रमाणित गरी अ.वा. मुकरर गरी
दिएकोमा विपक्षीहरूको मिलोमतोबाट हाम्रो हक
मान्ने नियतले अधिकृत वारेसनामाका उल्लिखित

कि.नं. कीर्ते गरी सच्याई कि.नं. २६३ कायम
गरी क्षे.फ. ५-०-० जग्गा प्रतिवादी अ.वा.
सोमप्रसाद पुडासैनीले हाम्रो नाउँबाट दिने र
राधादेवी सुनुवार लिने गरी कीर्ते व्यहोराको
आधारमा खडा गरिएको मिति २०४४।१२।७
र.नं. ४६८४(ख) को राजीनामाको लिखत कीर्ते
कागजको २ नं. बमोजिम कीर्ते घोषित गरी
विपक्षीहरूलाई ऐ. को दफा ७ र ९ नं. बमोजिम
सजायसमेत गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष
अनुरोध गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको फिराद
दावी ।

वादी दावी झूटा हो । विवादित कि.नं.
को जग्गामा मैले वादी दावीबमोजिम कि.नं. २६२
सच्याई कि.नं. २६३ पारेको होइन र पार्नुपर्ने कारण
पनि छैन । फिरादीले राधादेवी सुनुवारलाई जग्गा
पास गरी दिनु अरू कुरा हाम्रो मिली सकेको छ
भनी अ.वा. दिएकाले रू. १,००,०००।- थैली
कायम गरी मैले राधादेवीबाट कुनै रकम नलिई
मात्र जग्गा राजीनामा पारीत गरी दिएको छु ।
कुनै कीर्ते काम मैले गरेको छैन । वादी दावी
झूटा हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको
सोमप्रसाद पुडासैनीको प्रतिउत्तरपत्र ।

मिति २०४४।१०।२१ गते सिनामंगल
गा.वि.स. कि.नं. २६२ को जग्गा बेचबिखन
गर्न सोमप्रसादलाई अ.वा. दिएकोमा कि.नं.
२६२ को अङ्क २६३ बनाई कीर्ते गरी मिति
२०४४।१२।७ मा कि.नं. २६३ को जग्गा
राजीनामा गरिएको भन्ने फिराद दावी हदम्यादको
अभाव भएको र अधिकृत वारेसनामा कागजउपर
दावी नभएको प्रश्नलगायतबाट स्वतः खारेजभागी
छु । वादीको झूटा दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई
पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राधादेवी सुनुवारको
प्रतिउत्तर जिकीर ।

विवादित वारेसनामा र सोको अदालतमा

रहेको प्रतिहरू भिडाई कि.नं. २६२ को सट्टा २६३ बनाएको देखिँदा प्रतिवादीहरूले कीर्ते गरेको होइन भन्न सकिएन । तसर्थ, प्रतिवादीहरूले कीर्ते कागजको २ नं.बमोजिम अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले ऐ. ९ नं.बमोजिम निजहरूलाई बिगोको २५ प्रतिशत जरीवानासमेत हुने हुन्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

सुरू फैसलामा चित्त बुझेन । म जग्गा खरिद गर्ने व्यक्तिलाई वारेसनामा प्राप्त गर्नेले कीर्ते गरी कित्ता सच्याएको भन्ने कुरा थाहा जानकारी हुँदैन । विवाद परेपछिमात्र थाहा पाएको हुँ । २०४४ सालमा भएको कामलाई ७ वर्षपछिमात्र कीर्ते कागजको १८ नं. बमोजिमको हदम्याद नघाई परेको फिराद खारेज फैसला गर्नुपर्नेमा दावीबमोजिम हुने गरी भएको फैसला न्यायिक मनको अभाव भएकोले बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्ने प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका सोमप्रसाद पुडासैनीले अधिकृत वारेसको हैसियतबाट यी पुनरावेदिकालाई कि.नं. २६३ को जग्गा २०४४।१२।७ मा राजीनामा गरी दिएको लिखतलाई कीर्ते कागजको २ नं.बमोजिम कीर्ते घोषित गरिपाउँ भनी २०५२।३।२७ मा फिराद दायर भएको अवस्था हुँदा कीर्ते कागजको १८ नं. ले निर्दिष्ट गरेको हदम्यादको सम्बन्धमा समेत छलफल गर्न अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत, नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

पुनरावेदिका राधादेवीलाई अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको थाहा हुन सक्ने अवस्था नहुँदा कीर्ते कागजको ९ नं. ले जरीवाना गर्ने

हदसम्मको सुरू फैसला मिलेको नदेखिँदा प्रतिवादी राधादेवीलाई कसूरदार ठहराई जरीवाना गर्ने गरेको हदसम्मको फैसला केही उल्टी भई कि.नं. २६२ को जग्गा हस्तान्तरण गर्न दिएको अधिकृत वारेसनामा सच्याई कि.नं. २६३ को जग्गा मिति २०४४।१२।७ मा राजीनामा गरेको कार्य कीर्ते कागजको २ नं.बमोजिम कीर्ते गरेको ठहराएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५४।८।२४ को फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।७।२५ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला चित्त बुझेन । मिति २०४४।१०।२१ को अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा कित्ता नं. २६२ लाई कित्ता नं. २६३ सच्याउने काम म पुनरावेदिकाले नगरेको र सो कार्य मेरो कुनै संलग्नतामा नभएको अवस्थामा कीर्ते गर्ने प्रतिवादीसरह म पुनरावेदिकाले कीर्ते गरेको ठहर गरेको सुरू फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रस्तुत मुद्दामा हदम्याद नाघी फिराद दायर भएकोमा पनि हदम्याद कायम गरेको सुरू र पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरी मिति २०४४।१२।७ मा पारीत भएको राजीनामा सुरक्षित गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को क्रमसंख्या ११ मा “जो सुकैसँग रहने भए तापनि सरकारी छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको वा सरकारी काममा कुनै कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको कागज कीर्ते गरेको मुद्दा” भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएकोमा अधिकृत वारेसनामा सरकारी छाप दस्तखत भएको व्यक्ति विशेषसँग समेत रहने लिखत भएको र यस्तो लिखत कीर्ते सम्बन्धमा सरकार वादी भै

सरकारी वकीलले दायर गरी मुद्दा चलनुपर्नेमा दुनियाँ वादी भै मुद्दा दायर भै सजायसमेत गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ बमोजिम विपक्षी झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा वादी भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनीले मिति २०४४।१०।२१ मा सोमप्रसाद पुडासैनीलाई गरी दिएको जुन अधिकृत वारेसनामा पेश गरी र.नं. ४६८४ख मिति २०४४।१२।७ को राजीनामा लिखत पारीत भएको छ, सो अधिकृत वारेसनामाको सक्कल प्रति पेशीको दिन इजलाससमक्ष देखाई फिर्ता लाने गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट झिकाउने र अधिकृत वारेसनामा गरी दिने भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनीका नाममा रहेको भनिएको साविक सिनामंगल गा.वि.स. वडा नं. ८क हाल का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. ९क अन्तर्गतको कि.नं. २६२ र कि.नं. २६३ को साविक जग्गाधनी प्रमाणपूजाको स्वेस्ता प्रतिलिपिसमेत सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा वादी भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनीले मिति २०४४।१०।२१ मा सोमप्रसाद पुडासैनीलाई गरी दिएको जिल्ला न्यायाधीशबाट प्रमाणित अधिकृत वारेसनामा र सो साथ निजहरूले पेश गरेको अन्य कागजात भए सोसमेतको सक्कल अधिकृत वारेसनामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट पेशीको दिन इजलासबाट हेरी फिर्ता लाने गरी झिकाउनु । साथै वादी भगवती पुडासैनीसमेत प्रतिवादी राधादेवी र मोतीरत्न भएको दूषित भोग बन्धकी लिखत बदर मुद्दामा मिति २०६१।३।१८ मा पुनरावेदन अदालत,

पाटनबाट फैसला भएको रेकर्ड मिसिल उक्त अदालतबाट र सोही मुद्दामा २०६३ को निवेदन नं. ८१३ को दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६४।८।१२ मा आदेश भएको रेकर्ड मिसिलसमेत झिकाई साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०४४।१०।२१ कि.नं. २६२ को जग्गा हक हस्तान्तरण गर्न अधिकृत वारेसनामा पारीत गराएकोमा कि.नं. २६३ को जग्गा हक हस्तान्तरण भएकोमा सो वारेसनामाबमोजिम मिति २०४४।१२।७ मा भएको र.नं. ४६८४(ख) को राजीनामा लिखत कीर्ते घोषित गरी सजायसमेत गरी पाउँ भन्ने फिराद दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु अदालतबाट प्रतिवादीहरूले कीर्ते गरेको ठहर्याई निजहरूलाई सजायसमेत हुने गरी फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट पुनरावेदक/प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारलाई जरीवाना गर्ने हदसम्मको फैसला उल्टी गरी कीर्ते कागजको २ नं. बमोजिम मिति २०४४।१२।७ को राजीनामा गरेको कार्य कीर्ते गरेको ठहर्याएको सुरुको फैसला खण्ड सदर गरेको पाइन्छ ।

सो फैसलाउपर प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारको यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश हुँदा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को क्रमसंख्या ११ मा “जोसुकैसँग रहने भए तापनि सरकारी छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको वा सरकारी काममा कुनै कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको कागज कीर्ते गरेको मुद्दा” भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएकोमा अधिकृत वारेसनामा सरकारी छाप लागेको भै व्यक्ति विशेषसँग समेत रहने लिखत भएको र त्यस्तो लिखत कीर्ते सम्बन्धमा सरकारी वादी भै सरकारी

वकीलले दायर गरी मुद्दा चलन पर्नेमा दुनियाँवादी भै मुद्दा दायर भै सजायसमेत गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने भन्ने आधार लिएको देखिन्छ ।

यसमा मुलुकी, ऐन अ.बं. ७१(क) बमोजिम अधिकृत वारेसनामा प्रमाणित गरिएकोमा अधिकृत वारेसनामा प्राप्त गर्ने प्रतिवादी सोमनाथ पुडासैनीसँग रहेको वारेसनामाको प्रतिमा कि.नं. २६३ र जिल्ला अदालतमा रहेको वारेसनामाको प्रतिमा कि.नं. २६२ रहेको देखिन्छ । अधिकृत वारेसनामा जिल्ला न्यायाधीशबाट हस्ताक्षर भई एक प्रति अदालतमा तथा अर्को प्रति सम्बन्धित व्यक्तिसँग रहने कागज भएको र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को नं. ११ मा “जो सुकैसँग रहने भएपनि सरकारी छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको वा सरकारी काममा कुनै कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको कागज कीर्ते गरेको मुद्दा” भनी उल्लेख भएबाट सरकारी छाप लागेको लिखत कीर्तेसम्बन्धी मुद्दा सरकार वादी भई चलने देखिन्छ । अतः प्रस्तुत मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को नं. ११ र मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको २ तथा ९ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न समावेश रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ हुनु उपयुक्त देखिनाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत काटी पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको आदेश ।

यसमा मिति २०४४।१०।२१ को विवादित अधिकृत वारेसनामा प्रमाणित गर्ने क्रममा पेश भएका निवेदनपत्र, नागरिकता, प्रमाणपत्र, जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा तथा तिरो तिरेको रसिदसमेतका प्रतिलिपि एवम् सोको अभिलेख

राखिएको रजिस्ट्रर वा फाइलसमेत जे छ, काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको आदेश ।

संयुक्त इजलासबाट भएको आदेशमा अन्य कुराका अतिरिक्त अधिकृत वारेसनामा जिल्ला न्यायाधीशबाट हस्ताक्षर भई एक प्रति अदालतमा तथा अर्को प्रति सम्बन्धित व्यक्तिसँग रहने कागज भएको र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को ११ नं. मा जो सुकैसँग रहने भए पनि सरकारी छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको र वा सरकारी काममा कुनै कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको कागज कीर्ते गरेको मुद्दा भनी उल्लेख भएबाट सरकारी छाप लागेको लिखत कीर्तेसम्बन्धी मुद्दा सरकार वादी भई चलने भन्ने उल्लेख भएकोले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ को नं. ११ र मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको २ नं. तथा ९ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न समावेश रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ हुनु उपयुक्त देखिएको भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ । संयुक्त इजलासको आदेशमा उल्लेख भएको उपरोक्त व्यहोराबाटै कानूनी प्रश्नमा जटिलता रहेको भन्ने नदेखिएको र मुद्दाको तथ्य सम्बन्धमा प्रवेश गरी संयुक्त इजलासबाटै निर्णय हुन उपयुक्त देखिँदा पूर्ण इजलासको लगत कट्टा गरी नियमानुसार संयुक्त इजलासमा पठाई दिनु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको आदेश ।

यसमा अधिकृत वारेसनामा लिने सोमप्रसाद पुडासैनीसमेतलाई रोहवरमा राखी छलफल गर्न मुनासिब हुने भनी छलफलका क्रममा विपक्षी भगवती पुडासैनीतर्फका कानून व्यवसायीले अनुरोध गर्नु भएकोले निजलाई नै अधिकृत वारेसनामा लिने सोमप्रसाद पुडासैनीलाई उपस्थित गराउन सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस

अदालतको संयुक्त इजलासको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू डा. श्री रामकृष्ण तिमल्सेना, श्री जयनारायण पौडेल र श्री सुनीलकुमार पोखरेलले वादीले सोमप्रसाद पुडासैनीलाई निजको जग्गा बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि अधिकृत वारेसनामा गरिदिएको कुरामा वादीको पनि सहमति छ । सोही वारेसनामामा बमोजिम निज सोमप्रसाद पुडासैनीले राधादेवी सुनुवारलाई राजीनामा गरी जग्गा बिक्री गरेको भन्ने कुरामा पनि विवाद छैन । तत्कालीन सिनामंगल गा.पं. वडा नं. ८(क) हाल का.म.न.पा. वडा नं. ९(क) कि.नं. २६२ को जग्गा वादीको नाउँमा दर्ता छैन । वादीको नाउँमा कि.नं. २६२ को जग्गा दर्ता एवम् हकाधिकार नै नरहेको अवस्थामा अधिकृत वारेसले सोही कि.नं. २६३ को जग्गा पारीत गरिदिएको कार्य कीर्ते हुन सक्तैन । अधिकृत वारेसनामाको लिखत सरकारी छाप दस्तखत लागेको लिखत भएकाले सोसम्बन्धी कीर्ते मुद्दा सरकार वादी भई चलनुपर्नेमा दुनियाँवादीअन्तर्गत फिरादै लाग्न नसक्ने हुँदा वादीको फिराद खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नु भई आफ्नो तर्फबाट बहस नोटसमेत पेश गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले यिनै पुनरावेदकले यिनै प्रत्यर्थीसमेतसँगको भोगबन्धकी लिखत बदर मुद्दामा सुरू काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१।३० को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा मिति २०६०।६।५ मा गरेको पुनरावेदनपत्रमा प्रस्तुत वारेसनामा कीर्ते मुद्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति

२०५९।७।२५ मा फैसला भई सकेको भन्ने उल्लेख गरेको अवस्था छ । यी पुनरावेदकले प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।७।२५ मा फैसला भएको भन्ने कुरा २०६०।६।५ मा नै थाहा पाई सकेको देखिएको अवस्थामा मिति २०६३।९।१८ मा यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत पुनरावेदन हदम्याद नाघी दायर भएकाले मुद्दाको अरू तथ्यभिन्न प्रवेश गरी इन्साफ गर्नुपर्ने अवस्था छैन । हदम्यादको अभावमा प्रतिवादीको पुनरावेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस र पेश भएको बहस नोटसमेतलाई अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले गरेको फैसला मिलेको छ वा छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा वादीको फिरादपत्रमा काठमाडौँ जिल्ला सिनामंगल गा.वि.स. कि.नं. २६२ को जग्गा प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारलाई राजीनामा पारीत गरी दिन प्रतिवादी सोमप्रसाद पुडासैनीलाई मिति २०४४।१०।२१ मा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमार्फत् अधिकृत वारेसनामा दिएकोमा प्रतिवादीहरूले सो वारेसनामाको व्यहोरा कीर्ते गरी सच्याई कि.नं. २६२ लाई कि.नं. २६३ बनाई मिति २०४४।१२।७ मा राजीनामा लिनु दिनु गरेकाले उक्त राजीनामाको लिखत कीर्ते कागजको महलको २ नं.बमोजिम कीर्ते घोषित गरी प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ७ र ९ नं.बमोजिम सजायसमेत गरी पाउँ भन्ने दावी रहेको पाइन्छ । सुरू काठमाडौँ जिल्ला

अदालतले प्रतिवादीहरूले कि.नं. २६२ लाई कि.नं. २६३ बनाएको देखिँदा कीर्ते कागजको महलको २ नं.बमोजिम अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको ठहराई बिगोको २५ प्रतिशत जरीवाना हुने फैसला गरेको देखियो । पुनरावेदन अदालत, पाटनले यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको थाहा हुनसक्ने अवस्था नहुँदा निजलाई जरीवाना गरेको हदसम्म सुरु फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी हुने र वारेसनामाको कागज कीर्ते ठहर गरेको सुरु फैसला सदर हुने भनी गरेको फैसलाउपर प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो ।

३. उपर्युक्तानुसारको तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निम्नानुसारका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ :-

- (१) मुद्दाका वस्तुगत तथ्यहरूका परिप्रेक्ष्यमा कीर्ते कागजको २ नं. को अर्थ र प्रयोग के कसरी हुनुपर्ने हो ?
- (२) सरकारी छाप दस्तखत लागेको अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा उल्लेख भएको व्यहोरा कीर्ते गरेको दावी भएको मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ अन्तर्गत सरकारी पक्ष वादी भई दायर हुने मुद्दा हो वा मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलबमोजिम दुनियाँवादी भई दायर हुने मुद्दा हो ?
- (३) मिति २०४४।१०।२१ मा भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनीले सोमप्रसाद पुडासैनीलाई गरिदिएको अधिकृत वारेसनामाको व्यहोरा कीर्ते गरिएको हो होइन ?
- (४) प्रस्तुत पुनरावेदनलाई म्याद नाघी दायर भएको मात्र मिलेको वा मिलेन ?

(५) पुनरावेदन अदालतको प्रस्तुत फैसला मिलेको छ छैन ?

४. सर्वप्रथम उल्लिखित पहिलो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १ नं. र २ नं. को व्यवस्था हेर्न सान्दर्भिक हुन्छ ।

५. कीर्ते कागजको १ नं. मा “हस्ताक्षर वा औंलाको ल्याप्चे सही निशाना र छाप इत्यादि झूट्टा बनाई गरी वा ऐनबमोजिम रीतपूर्वकको सहीछाप भइरहेको अर्कै विषयको सच्चा लिखतमा लेखिएको व्यहोरा कुनै तरकीवसँगै उडाई अर्कै मतलब निस्कने व्यहोरा पारी मिलाई लेखे र एउटा कामलाई भनी सहीछाप गरेको लिफा कागज वा छाप लिए दिएकोमा सो काममा नलगाई अर्कै व्यहोराको लिखतमा लगाई वा अर्कै व्यहोराको लिखत लेखे इत्यादि काम गरेकोबाट अर्काको जीउ धन वा हक जाने नोक्सान हुने वा सो केही नभए पनि झूट्टा काम गर्ने मानिस आफैँलाई वा अरु कसैलाई फाइदा प्रमाण हुने गरी काम गरेका रहेछ भने त्यस्ता झूट्टा कागजबाट काम गरी भइसकेको हवस् वा नहवस् कीर्ते गरेको ठहर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

६. कीर्ते कागजको २ नं. मा “समूचा लिखत भने कीर्ते नगरेको कारणीका जानकारी मन्जुरीले भैरहेको सच्चा लिखतमा अङ्क मिति वा केही व्यहोरा घटी बढी पारी सच्याई बनाएकोसम्म रहेछ भने जे जति कुरा घटी बढी पारी बनाएको छ उति कुराको कीर्ते गर्ने ठहरी वात लाग्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

७. कीर्ते कागजको २ नं. को कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा कुनै पनि प्रकारका वैधानिक लिखतमा उल्लेख भएको अङ्क, मिति वा अन्य कुनै व्यहोरालाई कसैले सच्याएमा वा

त्यस्तो अङ्क, मिति वा कुनै व्यहोरालाई घटी बढी पारिएको अवस्थामा जति हदसम्म उक्त वैधानिक लिखतमा सच्याइएको वा घटी बढी पारिएको छ त्यति हदसम्मको कार्यलाई कीर्ते गरिएको मानिने भन्ने उल्लेख भएको देखिन आउँछ ।

८. वस्तुतः कीर्ते कागजको २ नं. मा उल्लेख भएबमोजिमको कार्य भएको भन्ने दावी लिइएको कुनै पनि विवादको न्यायिक निरूपण गर्नुपर्दा सो विवादको वस्तुगत तथ्यहरूको परिप्रेक्ष्यमा उक्त २ नं. मा भएको व्यवस्थाको अर्थ गर्नुपर्दछ र सोहीबमोजिमको न्यायिक निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ । कीर्ते कागजको २ नं. मा भएको व्यवस्था भनेको कुनै पनि वैधानिक लिखतको सम्पूर्ण व्यहोरा कीर्ते गरिएको कार्यसँग सम्बन्धित नभई त्यस्तो लिखतमा उल्लेख भएका कुराहरू आंशिकरूपमा कीर्ते गरिएको कार्यसँग सम्बन्धित भएको देखिन्छ । सो नं. मा प्रयुक्त, “समुच्चा लिखत भने कीर्ते नगरेको” भन्ने शब्दावलीको स्वभाविक अर्थ पनि त्यही हुन्छ । त्यसका अतिरिक्त त्यस्ता लिखतमा जनिएका कुनै कुरा कीर्ते गर्ने मनसायले सच्याएको वा व्यहोरा फरक पारिएको र त्यस्तो कार्यबाट कसैको जीउ धन वा हक जाने, नोक्सान हुने वा सो कार्य गर्ने मानिस आफूलाई वा अरू कसैलाई फाइदा हुने कार्य भएको हुनुपर्छ ।

९. कीर्ते कागजको २ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा वादीहरूले फिरादपत्रको प्रकरण १ मा “कि. नं. २६२ को जग्गा विपक्षीमध्येकी राधादेवी सुनुवारलाई राजीनामा पारीत गरी दिन हाम्रो काम विशेषले फुर्सत नभएकाले हाम्रो सट्टा विपक्षी सोमप्रसाद पुडासैनीलाई अधिकृत वारेसनामा दिएको” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । वादीको फिराद लेखको प्रारम्भिक व्यहोराबाटै वादीको

नाममा दर्ता रहेको कि.नं. २६२ को जग्गा प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले नै उक्त अधिकृत वारेसनामाको लिखत अस्तित्वमा आएको भन्ने कुरा सहजै अर्थ गर्न सकिन्छ । वादीको जग्गा यिनै प्रतिवादी राधादेवीलाई बिक्री गर्ने प्रयोजनको लागि अधिकृत वारेसनामा दिएको भन्ने वादीको भनाइबाट के कुरा पनि स्पष्ट हुन्छ भने वादी र प्रतिवादीबीच वादीको स्वामित्वको जग्गा प्रतिवादीमध्येकी राधादेवीलाई दिने सम्बन्धमा पूर्वसहमति भई सोही सहमति कार्यान्वयनको लागि अधिकृत वारेसनामा दिइएको हो । जहाँसम्म वादीले आफूले अधिकृत वारेसनामा दिँदा कि.नं. २६२ को जग्गा बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि अख्तियार दिएकोमा प्रतिवादीहरूले कि.नं. २६२ लाई सच्याई कि.नं. २६३ बनाई सोहीबमोजिम कि.नं. २६३ को जग्गा राजीनामा पारीत गरी कीर्ते कागजको २ नं बमोजिमको कार्य गरेको भन्ने दावी लिएको प्रश्न छ वादीले आफ्नो नाउँ दर्ता रहेको भनी दावी लिएको कि.नं. २६२ को जग्गाको अस्तित्व सम्बन्धमा फिरादपत्रमा कहीं कतै बोलिएको छैन । अर्थात् आफ्नो स्वामित्वमा कि.नं. २६२ र कि.नं. २६३ का दुई अलगअलग जग्गा रहेको भई कि.नं. २६२ बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि अधिकृत वारेसनामा दिएको अवस्थामा कि.नं. २६२ लाई सच्याई कि.नं. २६३ कायम गरी आफूले अख्तियारी नै नदिएको कि.नं. २६३ को जग्गा राजीनामा गरी लिनु दिनु गरेको भन्ने वादीको दावी होइन । वादीको दावी भनेको निजको स्वामित्वको कि.नं. २६२ को जग्गा बिक्री गर्न अख्तियारी दिएको लिखत कीर्ते गरिएको भन्ने हो । यो भनाइ कुन अवस्थामा स्वभाविक मात्र सकिन्थ्यो भने कि.नं. २६२ पनि वादीकै रहेको होस् । कि.नं. २६२ बिक्री गर्ने अख्तियारी दिइएकोमा ‘२’

लाई '३' बनाई आंशिक कीर्ते गरी अखितयारी नै नदिइएको कि.नं. २६३ बिक्री गरिएछ भनिएको भए निश्चय नै कीर्ते कागजको २ नं. को कसीमा यस मुद्दालाई हेर्नुपर्ने हुन्थ्यो यस मुद्दाको चुरो कुरा कि.नं. २६२ को जग्गा नै यी वादीको नाउँमा रहे भएको देखिन आउँदैन ।

१०. कि.नं. २६२ को जग्गाको अस्तित्वको सम्बन्धमा यस अदालतको मिति २०६७।१।१४ को आदेशानुसार मालपोत कार्यालय काठमाडौं, डिल्लीबजारको च.नं. ५८२ मिति २०६७।४।२० को पत्रसाथ प्राप्त भएको जग्गाधनी दर्ता सेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपिमा सिनामंगल ९(क) कि.नं. २६२ मा ०-७-० जग्गाको साविक जग्गाधनी रामप्रसाद उपाध्याय भन्ने जनिएको देखिन्छ । सोही प्रतिलिपिमा कि.नं. २६२ को जग्गा भूमिसुधार कार्यालयको च.नं. ३७२१ मिति २०४७।१।२३ को पत्रबाट मोही कट्टा भै जग्गाधनी आफैँ कायम भएको र मिति २०५६।१।२३ को निर्णयले सा.कि. नं. २६२ खारेज भै भिडी हाल ९१ कायम भई गएको भन्ने जनिएको देखिन आउँछ । सोही मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त भएको कि.नं. २६३ को जग्गाको जग्गाधनी दर्ता सेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपिमा सो जग्गा साविकमा भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनीको संयुक्त नाममा दर्ता र क्षेत्रफलसमेत पाँच रोपनी भएको देखियो ।

११. वादीले प्रतिवादी राधादेवीलाई काठमाडौं सिनामंगल ९(क) को पाँच रोपनी जग्गा बेच्ने प्रतिबद्धता प्रकट गरेको कुरामा कुनै विवाद छैन । वादीले कि.नं. २६३ बिक्री गर्न अधिकृत वारेसनामा नदिएको भए सिनामंगल ९(क) को कुन पाँच रोपनीको कित्ता बेच्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको हो यो कुरा देखाउने दायित्व वादीकै हो । लाभसँगै दायित्व पनि जन्मन्छ । पाँच

रोपनी बिक्री गरेबापत प्रतिवादीसँग मूल्य लिने तर फिरादमा झिनो त्रुटि औल्याएर दायित्वबाट उन्मुक्ति लिन खोज्ने आचरण न्यायिक हुन सक्दैन । छलकपटलाई प्रश्रय दिनको लागि कानून र न्याय साधन बन्नु हुँदैन । छलकपट र थिचोमिचो जस्ता विकृति विरुद्ध संरक्षण गर्न नै कानूनको जन्म भएको हो । छिद्रान्वेषण गरी कसैलाई अनुचित लाभ दिन न्यायको प्रादुर्भाव भएको होइन । रौचिरा तर्कलाई अधि सारेर न्यायको मान मर्दन गर्न मिल्दैन । मुद्दाका सम्पूर्ण वस्तुस्थिति र प्रमाणको अध्ययन नगरी कानूनको उपेक्षा गर्न सकिँदैन ।

१२. न्याय भन्ने शब्दले अन्याय, अत्याचार र छलकपट जस्ता विकृति विरुद्ध रक्षाकवचको अभिव्यक्ति दिन्छ । न्याय निर्धाको सारथि हो, न्याय अन्यायको परिरक्षक हो । समग्रमा न्याय न्यायकै लागि हो । न्याय यान्त्रिक हुन सक्दैन । न्यायमा यान्त्रिकतालाई कुनै स्थान हुनुहुँदैन । २६२ कि २६३ अर्थात् '२' कि '३' छुट्याउन मानिस भन्दा यन्त्र सक्षम हुन्छ । सक्षमता रहँदारहँदै पनि यन्त्रमा विवेक हुँदैन । विवेक मानिसमा मात्र हुन्छ । त्यसैले न्यायाधीश वा निर्णयकर्ता मानिस नै चाहिन्छ । २ को अङ्गमाथि अदालतमा रहेको अधिकृत वारेसनामामा रेफ लगाउन छुटेको हो कि, पक्षसँग रहेको प्रतिमा रेफ राखे पनि सही गर्न छुट्यो कि भन्ने सम्भावनामा पनि न्यायकर्ताले सोचनैपर्दछ । निर्णयमा टुङ्गोमा पुग्नुअगाडि सकारात्मक र नकारात्मकसमेतका हर सम्भावनामा न्यायकर्ताको ध्यान केन्द्रित हुनुपर्दछ । कानूनको परिधिमा रही मानवीय विवेकका साथ गरिने चिन्तन मननबाट निस्कने निष्कर्ष नै न्यायको प्रारूप हो । त्यसैले न्याय यान्त्रिकतामा होइन मानवीय विवेक प्रयोगमा मौलाउँछ ।

१३. यस मुद्दामा उठेको प्रश्न यस अदालतका लागि नौलो होइन । यसअघि पनि यस अदालतले यान्त्रिकतामा नरूमल्लिई विवेकपरक न्याय गरेको छ ।

१४. नेपाल कानून पत्रिका २०६७ असार, नि.नं. ८३२८, पृष्ठ ३७२ मा प्रकाशित पुनरावेदक लीला श्रेष्ठ प्रत्यर्थी चीजकुमार श्रेष्ठसमेत भएको हकसफा मुद्दामा “वादीले फिरादपत्रमा दावी गरिएको राजीनामाको लिखत देख्न नपाएको भन्नेसमेत जिकीर गर्दै फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको कित्ता नं. लिखतभन्दा फरक परे पनि लिखतमा लेखिएको कित्ता नम्बरकै जग्गाको हकमा दावी गरिएको मान्नुपर्छ । यस्तो अवस्थामा फिरादपत्रमा लेखिएको र लिखतमा लेखिएका जग्गाको कित्ता नम्बर फरकफरक देखिएको अवस्थामा अड्डाको आदेशले कागज गरी दावी गरिएको कित्ता नम्बरसम्मलाई प्रष्ट पारेको अवस्थालाई दावी परिवर्तन गरेको भन्न मिल्ने हुँदैन ... जग्गाको चार किल्ला, क्षेत्रफल, रजिस्ट्रेशन नम्बर र लिखत पारीत मिति मिले भिडेको अवस्थामा दावी गरेको जग्गा कि.नं. ३७ को जग्गा नै प्रतिवादीहरूबीच एकआपसमा खरिद बिक्री भएको देखिएकाले सोही कित्ता नम्बरको हकमा प्रस्तुत फिराद परेको भन्ने देखिन्छ” भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।९।१६ मा फैसला भएको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा फिरादपत्रमा कि.नं. ३० को दावी भएको थियो तर सो कि.नं. ३७ हुनुपर्ने थियो । पूर्ण इजलासले कि.नं. ३७ लाई नै विवादको विषय मान्यो । यसैगरी यसै अदालतको संयुक्त इजलासले २०४७ सालको रि.नं. ८८५ रमेश गोर्खाली वि. भक्तबहादुर भएको मुद्दामा लिखत र फिरादमा कित्ता नम्बर फरक भई सोही अनुसार फैसला भए पनि लिखतमा लेखिएका कित्ता नम्बरकै आधारमा फैसला कार्यान्वयन भएको

क्रियालाई २०५१।४।१२ मा न्यायोचित नै मान्यो ।

१५. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा वादीले फिरादपत्रमा कि.नं. २६२ को जग्गा राधादेवीलाई बिक्री गर्न भनी सोमप्रसाद पुडासैनीलाई अधिकृत वारेसनामा दिएको भनी दावी लिए पनि कि.नं. २६२ को जग्गाको जग्गाधनी दर्ता स्वेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट समेत उक्त जग्गा कहिल्यै पनि वादीको नाममा दर्ता रहेको देखिन आउँदैन । त्यस्तै कि.नं. २६२ को जग्गाको क्षेत्रफल पाँच रोपनी भनी वादीले उक्त अधिकृत वारेसनामामा उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर कि.नं. २६२ को जग्गाधनी दर्ता स्वेस्तामा सो जग्गाको क्षेत्रफल ०-७-० रहेको भन्ने देखिन आउँछ । अर्कातर्फ कि.नं. २६३ को जग्गाको क्षेत्रफल भने पाँच रोपनी नै भन्ने देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त कि.नं. २६३ को साविक जग्गाधनी यिनै वादी भएको भन्ने देखिएको र कि.नं. २६२ को जग्गाधनी यी वादी भएको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा उल्लिखित नजीरसमेतको आधारमा यी वादीले कि.नं. २६३ को जग्गा नै राधादेवीलाई राजीनामा गरिदिने प्रयोजनको लागि सोमप्रसाद पुडासैनीलाई अधिकृत वारेसनामा दिएको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आउँछ । यति मात्र नभई यस अदालतको आदेशानुसार पेशीका दिन इजलाससमक्ष अवलोकनार्थ मालपोत कार्यालयबाट झिकाइएको विवादित लिखतसमेतको सक्कल ढड्डा हेर्दा यो लिखत पारीत गर्न डोर बोलाउन दिइएको निवेदनमा स्पष्ट शब्दमा कि.नं. २६३ बिक्री गर्ने खरिद गर्ने भन्ने कुरा लेखिएको निवेदन यही लिखतको पछाडि नत्थी रहेको देखियो । यस अवस्थामा उल्लिखित आधारहरूबाट समेत वारेसनामा लिखत कीर्ते देखिएन सद्दे नै देखियो ।

१६. माथि उल्लिखित दोस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा अधिकृत वारेसनामा कस्तो

प्रकारको लिखत हो भन्ने सम्बन्धमा सोसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ६५, ६६, ६७, ६८, ६९, ७०, ७१, ७१क, ७१ख, ७१ग नं. मा कुनै व्यक्तिले अर्को कुनै व्यक्तिलाई वारेस मुकरर गर्नुपर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रिया, वारेस दिन पाउने र वारेस हुन पाउने व्यक्तिको कानूनी हैसियत र सीमा एवम् वारेसनामामार्फत् दिइएको अख्तियारनामा बदर गर्न सकिने अवस्था र प्रक्रियाका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था पाइन्छ । यसअन्तर्गत अधिकृत वारेसनामा सम्बन्धमा अ.बं. ७१क, ७१ख, र ७१ग मा व्यवस्था भएको देखिन्छ । अ.बं. ७१क मा वारेस दिन हुने मुद्दामा कुनै व्यक्तिले चाहेमा ऐनले वारेस दिन हुने जुनसुकै मानिसलाई आफ्नोतर्फबाट मुद्दा दायर गर्न प्रतिवाद गर्न र त्यससम्बन्धी अन्य कानूनी कारवाही गर्न सक्ने गरी अख्तियारनामा लेखी अधिकृत वारेस मुकरर गर्न हुन्छ भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै अ.बं. ७१ख नं. मा कुनै मुद्दा किटान नगरी सामान्य रूपको अख्तियारनामा दिई अधिकृत वारेस मुकरर गर्दा सो अख्तियारनामा नेपालभित्र भए कुनै जिल्ला न्यायाधीश र विदेशमा भए नेपाली राजदूत वा वाणिज्यदूतको रोहवरमा लेखी निजद्वारा प्रमाणित गराउनुपर्छ र त्यसरी प्रमाणित गराउन आएमा जिल्ला न्यायाधीश वा नेपाली राजदूत वा वाणिज्यदूतले पनि प्रमाणित गरी दिनुपर्छ । त्यसरी प्रमाणित नभएको अख्तियारनामाको कानूनी मान्यता हुने छैन भन्ने उल्लेख भएको देखियो ।

१७. अ.बं. ७१ख नं. मा उल्लेख भएको व्यवस्थाका आधारमा अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा नेपालभित्र भए जिल्ला न्यायाधीश र विदेशमा भए नेपाली राजदूत वा वाणिज्यदूतद्वारा प्रमाणित हुनुपर्ने अन्यथा त्यस्तो लिखतले कानूनी

मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भन्ने व्यवस्थाले अधिकृत वारेसनामा सरकारी छाप दस्तखत भएको सरकारी लिखत हो भन्ने कुरा सामान्य अर्थमा बुझ्न सकिन्छ । अधिकृत वारेसनामा सरकारी कार्यालयमा सुरक्षित रहने लिखत होइन । यस्तो लिखत भनेको व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । व्यक्तिले आफ्नो विशेष प्रयोजनअन्तर्गत कुनै मुद्दा मामिलाको सन्दर्भमा र अचल सम्पत्तिको आफ्नो स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा आफ्नो सट्टामा अरू कसैलाई प्रतिनिधिको रूपमा नियुक्त गरिने लिखत नै अधिकृत वारेसनामाको लिखत हो । यो लिखतको स्वरूप र प्रकृतिको आधारमा पनि व्यक्तिको साथमा रहने लिखत हो । तर, व्यक्तिको साथमा रहने भए पनि यस्तो लिखतमा सरकारी छाप र दस्तखत भई अख्तियारप्राप्त अधिकारीद्वारा प्रमाणितसमेत गरिने हुँदा अधिकृत वारेसनामाको लिखत सरकारी लिखत नै हुन्छ । सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २३ मा सो ऐनको अनुसूची १ वा २ मा लेखिएका मुद्दा नेपाल सरकारवादी भई चल्नेछन् र त्यस्तो मुद्दासम्बन्धी सूचना दिने व्यक्ति वादी पक्षको गवाह मानिनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो ऐनको अनुसूची १ को दफा ११ मा, “जो सुकैसँगै रहने भएपनि सरकारी छाप दस्तखत वा सो छाप दस्तखत भएको वा सरकारी काममा कुनै कर्मचारीको छाप दस्तखत भएको कागज कीर्ते गरेको मुद्दा सरकारवादी हुने” भन्ने कुरा उल्लेख छ ।

१८. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा अधिकृत वारेसनामा कीर्ते गरेको भन्ने विषय प्रथमदृष्टिमा नै सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची १ भित्र पर्ने भएकाले नेपाल सरकार वादी भई मुद्दा चलनुपर्ने भन्ने कुरामा विवाद छैन । प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०४४।१०।२१

मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको अधिकृत वारेसनामाको लिखतको व्यहोरा सच्याई कीर्ते गरेको भन्ने नै विवादको मुख्य विषयवस्तु हो । यो मुद्दा पनि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको उक्त व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकार वादी भई चलनुपर्नेमा वारेसनामा दिने भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनी वादी भै मिति २०५२।३।२७ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दायर गरी मुद्दा चलाएको देखिँदा यो मुद्दामा आधारभूतरूपमा कार्यविधिगत त्रुटि रहेको देखिन आयो । मूलतः वादीले दावी लिएको लिखत कुनै पनि रूपमा कीर्ते नहुँदा यो मुद्दा कुन बाटोबाट अदालतमा प्रवेश गर्नुपर्दथ्यो भन्ने कुराले तात्त्विक महत्त्व राख्दैन । साथै हदम्यादको प्रश्न पनि गौण हुन पुगेको छ ।

१९. अब माथि उल्लिखित तेस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा वादी भगवती पुडासैनीसमेतले मिति २०४४।१०।२१ मा सोमप्रसाद पुडासैनीलाई दिएको अधिकृत वारेसनामाको व्यहोरा कीर्ते गरेको भन्न नमिल्ने भनी प्रश्न नं. १ सम्बन्धमा विवेचना हुँदा विस्तृत व्याख्या भइसकेको छ । वादीले आफूले कि.नं. २६२ को जग्गा बिक्री गर्न अधिकृत वारेसनामा दिएको भने पनि कि.नं. २६२ को जग्गा वादीको नाममा दर्ता नै नरहेको अवस्था र वारेसनामामा जनिएको कित्ताको क्षेत्रफल एवम् कि.नं. २६३ को जग्गाको क्षेत्रफलसमेत मिली भिडी कि.नं. २६३ को जग्गाको साविक जग्गाधनीसमेत यिनै वादी भगवती पुडासैनी र विकास पुडासैनी रहेको तथ्यगत स्थितिसमेतका आधारमा मिति २०४४।१०।२१ को अधिकृत वारेसनामाको लिखत कीर्ते गरेको भन्न मिल्ने हुँदैन ।

२०. कीर्ते कागजको १ नं. मा कीर्ते कार्य हुनको लागि अर्काको जीउ धन वा हक

जाने नोक्सान हुने वा सो केही नभए पनि झूठा काम गर्ने मानिस आफैँलाई वा अरू कसैलाई फाइदा प्रमाण हुने कामलाई कीर्ते भनी परिभाषित गरिएको माथि उल्लेख भई सकेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा वादीले कि.नं. २६३ को जग्गा नै बिक्री गर्ने प्रयोजनले अधिकृत वारेसनामा दिएको र सोहीबमोजिम अधिकृत वारेसनामा प्राप्त गरेको व्यक्तिले मूल्य लिई मिति २०४४।१२।१ मा यी पुनरावेदक राधादेवी सुनुवारलाई अधिकृत वारेसमार्फत् राजीनामा गरेको देखिन्छ । अधिकृत वारेसनामा दिएकै होइन भन्ने वादीको कथन छैन । सिनामंगल ९(क) को पाँच रोपनी जग्गा बिक्री गर्न अधिकृत वारेसनामा दिएको होइन भन्ने पनि निजको कथन छैन । निजले कि.नं. २६३ नभए कुन जग्गा बिक्री गर्न अधिकृत वारेसनामा दिएको हो भन्ने पनि देखाउन सकेको अवस्था छैन । पारीत राजीनामासाथ रहेको अधिकृत वारेसनामामा कि.नं. २६३ उल्लेख छ । केवल अदालतमा रहेको अधिकृत वारेसनामाको प्रतिमा कि.नं. २६२ उल्लेख छ भन्ने मात्र फिराद कथनबाट कीर्ते कागजको १ नं. मा वर्णित फिरादीको जीउ धन हक जाने वा नोक्सान हुने अवस्था देखिएन । कुनै कार्य कीर्ते हुन चुनौती दिएको कार्यबाट कसैलाई हानि र कसैलाई लाभ भएको स्थापित हुनुपर्छ । लिखत सच्याइनु वा केही थपघट हुनु नै स्वतः कीर्ते हुने होइन । लाभ र हानि भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रत्यक्ष, परोक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा निर्धारित हुने विषय हुन् । प्रस्तुत विवादमा उल्लिखित कार्यबाट वादीको कुनै हक अधिकार नोक्सान भएको, हक मेटिएको वा सो कार्यबाट प्रतिवादीहरूलाई कुनै गैरकानूनी फाइदा पुगेको भन्ने नदेखिँदा उपरोक्त कार्यलाई कीर्ते गरेको भन्न मिल्ने देखिन आएन । मिति २०४४।१०।२१ को अधिकृत

वारेसनामाबमोजिम भएको राजीनामालगायतको व्यवहार कानूनबमोजिम नै भएको भन्ने देखिन आयो ।

२१. प्रस्तुत पुनरावेदनलाई म्याद नाघी दायर भएको मात्र मिलने नमिल्ने के हो भन्ने चौथो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रत्यर्थी वादी भगवती पुडासैनीसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताले यी पुनरावेदक राधादेवी सुनुवारले यिनै प्रत्यर्थी भगवती पुडासैनीसमेतसँगको भोगबन्धकी लिखत बदर मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१।३० को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा मिति २०६०।६।५ मा दायर गरेको पुनरावेदनपत्रमा नै यो वारेसनामा कीर्ते मुद्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।७।२५ मा फैसला भएको भन्ने उल्लेख गरेकाले यो कीर्ते मुद्दाको फैसला भएको भन्ने कुरा मिति २०६०।६।५ मा नै थाहा पाएका मानिने हुँदा उक्त मितिबाट ३५ दिनभित्र यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्नुपर्नेमा मिति २०६३।९।१८ मा मात्र यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भएकाले हदम्याद नाघी दायर भएको पुनरावेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने जिकीर लिनु भएको पाइन्छ ।

२२. यस सम्बन्धमा हेर्दा, मुलुकी ऐन अ.बं. १९३ नं. मा “अड्डाबाट मुद्दा फैसला गरेपछि हाजीर रहेको झगडियालाई सो फैसला बाँची सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नामसमेत बताई निजबाट सुनी पाएको व्यहोराको कागज गराई राख्नुपर्छ । झगडिया हाजीर नरहेकोमा सो फैसला भएको तीन दिनभित्र यो मुद्दामा यो कुरा ठहरेको हुनाले तिमीलाई यो यति सजाय भएको छ भन्ने र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन लाग्ने अड्डाको नामसमेत खुलाई सो झगडियाको नाममा म्याद जारी गर्नुपर्छ ।

पुनरावेदन लाग्ने मुद्दामा झगडिया रोहवरमा भै फैसला सुनेकोमा सो सुनेको मितिले र झगडिया रोहवरमा नभै म्याद जारी भएकोमा सो म्याद तामेल भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र झगडियाले चित्त नबुझेको कुरामा सो फैसलाउपर पुनरावेदन दिन पाउँछ, सो म्याद नाघेपछि पुनरावेदन लाग्न सक्तैन” भन्ने उल्लेख छ ।

२३. अ.बं. १९३ को कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा कुनै अड्डाबाट मुद्दा फैसला भएपछि पक्षहरूको पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकारका सम्बन्धमा निम्न व्यवस्था भएको पाइयो:-

- (१) कुनै अड्डा अदालतबाट फैसला गरेपछि हाजीर रहेका पक्षहरूलाई सो फैसलाको व्यहोरा सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नामसमेत बताई निजबाट सुनी पाएको व्यहोराको कागज गराउनु पर्ने,
- (२) मुद्दाको पक्षहरू हाजीर नरहेकोमा पुनरावेदन लाग्ने अड्डाको नामसमेत खुलाई निजहरूका नाममा म्याद जारी गर्नुपर्ने,
- (३) उपर्युक्तबमोजिम फैसला सुनी पाएको कागज गरेको भए सो मितिले र म्याद जारी भएकोमा तामेल भएको मितिले ३५ दिनभित्र पुनरावेदन गर्न पाउने ।

२४. त्यस्तै: पुनरावेदन गर्ने हदम्याद कायम गर्ने सम्बन्धमा अ.बं. १९७ को व्यवस्थालाई हेर्नु पनि यहाँ सान्दर्भिक हुन्छ । सो नं. मा, “अ.बं. १९३ नं.बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिन पर्नेमा अड्डाबाट त्यस्तो म्याद जारी नै भएको रहेनछ भने मुद्दाका पक्षहरूले आफूलाई लागेको दण्ड सजाय तिरेको वा फैसलाको नक्कल लिएकोमा सोमध्ये जुन काम अधिल्लो मितिमा भए गरेको छ सोही मितिले पुनरावेदन दिने म्याद

कायम गर्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२५. वस्तुतः अ.बं. १९३ नं. र १९७ नं. मा उल्लेख भएका पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्थाहरू कार्यविधि कानूनअन्तर्गतका विषयहरू भएको मानिन्छ । तर, मुद्दाका पक्षहरूको पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी अधिकारलाई पनि सोही कानूनी व्यवस्थाले प्रत्याभूत गरेको सन्दर्भमा उल्लिखित व्यवस्था सारवान् कानूनका विषयभित्र पनि पर्न आउने देखिन्छ । यी कानूनी व्यवस्थाले पुनरावेदन गर्न पाउने पक्षहरूको हकको सुनिश्चितताको प्रत्याभूति गर्नुका अतिरिक्त सोसम्बन्धी कार्यविधिसमेतको व्यवस्था गरेकाले उक्त व्यवस्था कार्यविधि कानून र सारवान् कानून दुवैको क्षेत्रभित्र पर्ने विषय हुन्छ । पुनरावेदन गर्न पाउने हकको सुनिश्चितता एवम् प्रत्याभूतिसमेत भएको उक्त कानूनी व्यवस्थाको परिपालन सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नै हुनुपर्ने भन्ने विधायिकी मनसाय स्पष्ट छ । प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थीतर्फका कानून व्यवसायीले यी पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५९।७।२५ मा फैसला भएको प्रस्तुत कीर्ते मुद्दामा मुलुकी ऐन, अ.बं. १९३ नं. र १९७ नं. को कानूनी व्यवस्थाबमोजिमको कार्यविधिहरू पूरा भएको भनी देखाउन सक्नुभएको छैन । अ.बं. १९३ नं. र १९७ नं. मा व्यवस्था भएबमोजिमको यी पुनरावेदकलाई २०५९।७।२५ मा भएको फैसलाको जानकारी मिति २०६०।६।५ मा नै भएको भन्ने देखिन आएन । पुनरावेदकले भोगबन्धकी मुद्दामा गरेको पुनरावेदनमा यो कीर्ते मुद्दाको फैसला भएको थाहा पाएको भन्ने कुराको उल्लेखन हुनुले मात्र निजलाई अ.बं. १९३ र १९७ नं. बमोजिम प्राप्त भएको पुनरावेदकीय अधिकार समाप्त भएको भनी अर्थ गर्न

मिल्दैन । न त सोही आधारमा यी पुनरावेदकलाई अ.बं. १९३ र १९७ को द्वारा प्रत्याभूत पुनरावेदनको अधिकारमा सङ्कुचन गराउन मिल्छ ।

२६. नेपाल कानून पत्रिका २०५८, वैशाख/जेठ, नि.नं. ६९७४, पृष्ठ ५४ मा प्रकाशित पुनरावेदक भीमबहादुर कार्की विरुद्ध प्रत्यर्थी कमलबहादुर कार्की भएको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा “हदम्यादसम्बन्धी जिकीरको सम्बन्धमा थाहा पाउने कारण र अवस्था यद्यपि मुद्दाको प्रकृतिअनुसार भिन्नभिन्न हुन सक्तछ । तर, नक्कल सारेर नालिस उजूर गर्नलाई चाहिने जति सम्पूर्ण तथ्य थाहा पाउनुपर्ने नै अवस्थामा तद्अनुकूल लिखतको मिति, लिखतका साहू आसामी, थैलीबापत बिक्री भएको जग्गाको कित्ता, क्षेत्रफल, लिखत साक्षी, लेखक, लिखत पारीत मिति इत्यादि आवश्यक तथ्यगत कुराको जानकारी भएपछि मात्र नालिस उजूर गर्नुपर्ने कारण छ छैन र कस्तो प्रकृतिको मुद्दा चलाउन पर्दछ भन्ने थाहा हुने हुँदा अरू किसिमले थाहा पाउनु र लिखतको नक्कल सारी थाहा पाउनु समान प्रकृतिको मात्र मिल्ने देखिँदैन” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

२७. त्यस्तै नेपाल कानून पत्रिका २०६१ असार, नि.नं. ७३४५, पृष्ठ २९१ मा प्रकाशित पुनरावेदक छली लमिनी विरुद्ध प्रत्यर्थी अष्टबहादुर तामाङसमेत भएको निर्णय बदर मुद्दामा “अड्डा अदालतमा रहेका कुनै पनि कागज प्रमाणको सरोकारवाला पक्षले निवेदन दिँदैमा सोही मितिमा निजले विधिवतरूपमा सो निर्णयको जानकारी पाएको मात्र मिल्ने हुँदैन । जबसम्म सम्बन्धित पक्षले नक्कल पाउँ भनी दिएको निवेदन मुताबिक कार्यालयले कानूनको रीत पुर्याई सम्बन्धित पक्षलाई नक्कल दिँदैन

तबसम्म विधिवत् रूपले सो विषयमा जानकारी पाएको भन्न मिल्दैन” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

२८. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा यी पुनरावेदक राधादेवी सुनुवारले भोगबन्धकी लिखत बदर मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।१।३० को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा मिति २०६०।६।५ मा गरेको २०६० सालको दे.पु.नं. १९७५ को पुनरावेदनपत्रको प्रकरण ३(क) मा “... पुनरावेदन अदालत, पाटनले समेत यसै जग्गाको कीर्ते मुद्दामा म पुनरावेदकले कीर्ते गरेको नठहर्ने भनी मिति २०५९।७।२५ मा मेरो हकमा सजाय नहुने भनी फैसला गरिसकेको ...” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । पुनरावेदकीय अधिकारलाई अत्यन्त साँघुरो अर्थमा ग्रहण गर्न हुँदैन । के आधारमा के कसरी मुद्दा हारियो भन्ने कुराको यथार्थ जानकारी पक्षले पाउनुपर्ने हुन्छ । जुन मुद्दामा सजायसम्मबाट उन्मुक्ति दिइएको छ त्यसमा कीर्ते नठहर्ने गरी जिती पाएको लेखाइले नै यी पुनरावेदिकाको उक्त फैसलाप्रति अनभिज्ञता देखाउँछ । चित्त नबुझेको कुरामा पुनरावेदन गर्न पाउने पक्षको नैसर्गिक अधिकारलाई कानूनले निर्धारित गरेका अवस्थामा बाहेक बन्देज लगाउनु स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन पुग्दछ । यी पुनरावेदिकाले उक्त भोगबन्धकी लिखत बदर मुद्दाको पुनरावेदनपत्रमा उल्लेख गरेको सोही व्यहोराको आधारमा मात्र निजको हकमा कीर्ते मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने प्रयोजनको लागि अ.बं. १९३ र १९७ नं. बमोजिमको हदम्याद प्रारम्भ भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । यी पुनरावेदकले प्रस्तुत कीर्ते मुद्दामा यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।७।२५ को फैसला

वारेसमार्फत् मिति २०६३।७।३० मा नक्कल सारी अ.बं. ५९ नं. बमोजिम गुज्रेको म्याद थामी मिति २०६३।९।१८ मा पुनरावेदन दायर गरेको भन्ने देखिन्छ । पुनरावेदक राधादेवी सुनुवारको वारेसले मिति २०६३।७।३० मा नै फैसलाको नक्कल लिएको कुरा पुनरावेदन अदालतको रेकर्ड मिसिलबाट समेत देखिन्छ । यस अवस्थामा अ.बं. १९३ नं. र १९७ नं. को उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसमेतको आधारमा प्रस्तुत पुनरावेदन हदम्याद नाघी दायर भएको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

२९. अब माथि उल्लिखित पाँचौं तथा अन्तिम प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा माथिका प्रकरणहरूमा विवेचित आधार र कारणबाट वादी भगवती पुडासैनीसमेतले प्रतिवादीमध्येका सोमप्रसाद पुडासैनीलाई मिति २०४४।१०।२१ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमार्फत् प्रमाणित गरी दिएको अधिकृत वारेसनामाको लिखत सच्याई कीर्ते कागजको २ नं. बमोजिमको कार्य गरेको भन्ने नदेखिई उक्त लिखत कानूनबमोजिमको भएको देखिएको र सोही वारेसनामाको लिखतको आधारमा अधिकृत वारेस सोमप्रसाद पुडासैनीले यी पुनरावेदक प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारलाई कि.नं. २६३ को जग्गा मिति २०४४।१२।७ मा राजीनामा पारीत गरिदिएको कार्य पनि कानूनबमोजिम नै भएको देखिएकाले वादी दावी पुग्ने नसक्ने ठहराउनुपर्नेमा वादी दावी पुग्ने ठहराएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।७।२५ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी हुने ठहर्छ ।

३०. सो ठहर्नाले सुरु फैसलाउपर पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी सोमप्रसाद पुडासैनीको

हकमा पनि मुलुकी ऐन, अ.बं. २०५ नं. बमोजिम उल्टी हुनुपर्ने हो कि भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी सोमप्रसाद पुडासैनीले जिल्ला अदालतकै फैसलाउपर पुनरावेदन नगरेको, सर्वोच्च अदालतबाट जाँचिने फैसला पुनरावेदन अदालतको भएबाट यो फैसला उल्टिने अवस्थामा मात्र अ.बं. २०५ प्रयोग हुने हो । यस सन्दर्भमा नेकाप २०७०, साउन नि.नं. ८९९९, पृष्ठ ५७० मा प्रकाशित नजीरसँग असहमत हुनुपर्ने कारण देखिएन । तसर्थ प्रतिवादी सोमप्रसाद पुडासैनीका हकमा अन्यथा केही बोलिरहन परेन । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

१. वादी दावी पुग्ने ठहराएको सुरु फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला यस अदालतबाट उल्टी भै वादी दावी नपुग्ने ठहराएकाले सुरु फैसलाबमोजिम प्रतिवादी राधादेवी सुनुवारको हकमा जिल्ला अदालतमा राखेको जरीवानाको लगत कट्टा गर्नु भनी सुरुमा लेखी पठाउनु ।
२. प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

स.का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०७० साल पुस १४ गते रोज १ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.११२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्र.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
फैसला मिति : २०७०।३।२४।२
०६७-CR-१२०१

मुद्दा : बहुविवाह

पुनरावेदक/वादी : निर्मला बस्नेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरूद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला झापा, खुदुनाबारी गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने योगिता
भन्ने योगमाया चिमरिया बस्नेत

- अनजानवस सौता भई पीडित हुन पुगेको अवस्थामा सबूद प्रमाणको अभावमा कसूरदार कायम गरी सजाय गर्नुबाट झन पीडा थपिने कार्य हुन जान्छ । तसर्थ, अनजानमा सौता हुन जाने महिलालाई उसको हुने पतिको पहिले नै विवाह भई अर्को श्रीमती भएको भन्ने तथ्यको जानकारी उसलाई थियो भन्ने स्पष्ट प्रमाणको अभावमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राई
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, विहावरीको ९ नं. , १० नं.

सुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या. श्री अर्जुनप्रसाद कोइराला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.मु.न्या. श्री हरिप्रसाद घिमिरे

मा.न्या. श्री विष्णुदेव पौडेल

फैसला

न्या. वैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको भई पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।९।१२ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

म जाहेरवालाको विपक्षी पतिसँग २०५७ सालमा विवाह भई वर्ष ७ को रोजेश र वर्ष ६ को प्रवेश बस्नेतसमेतका छोराहरूको जायजन्मसमेत भएको छ । सानो छोरा पेटमा भएको बेला २०५८ सालमा विपक्षी पति वैदेशिक रोजगारका लागि मलेसिया जानु भएको, ४ वर्षपछि घर आएर पुनः मलेसिया गई २०६५ साल जेठमा फर्की आउनुभएपश्चात् निजले मलाई कुटपीट गरी घरमा बस्न नदिई श्रावण १६ गते घरबाट निकाला गरेकाले नाबालक छोरासमेत माइतीको संरक्षणमा बसेकी छु । यसै क्रममा २०६५ साल माघ २५ गते विपक्षीले जिल्ला झापा, खुदुनाबारी ७ जुकेखाडी बस्ने टंक चिमरियाको छोरी योगिता चिमरियालाई विवाह गर्न लाग्नु भएको थाहा पाई म जाहेरवालीले निज बाबु छोरीलाई म जेठी पत्नी हुँदाहुँदै तपाईंले मेरा पतिसँग विवाह नगर्नु होला भनी जानकारी गराउँदागराउँदै पनि घरमा म

जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै मिति २०६५।११।४ गते निजहरूले दोस्रो विवाह गरी बहुविवाह गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ नं. विपरीत काम गरेकोले निजहरूलाई सोही महलको १० नं. बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

मैले २०५७ सालमा निर्मला बस्नेतसँग विवाह गरी निजको तर्फबाट २ छोराहरूको जन्म भएको थियो । घरमा श्रीमती र छोराहरू हुँदाहुँदै मैले २०६५ साल माघ ११ गते जिल्ला झापा, खुदुनाबारी गाउँ विकास समिति, वडा नं. ७ बस्ने टंक चिमरियाको छोरी वर्ष २५ की योगिता भन्ने योगमाया चिमरियालाई निजको अभिभावकको मन्जुरीबिना केटीको मन्जुरीले भगाई दमकमा लगी पछि पुनः माईधारमा आई मन्दिरमा सिन्दुर पोते गरी विवाह गरेको हो । घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारणले गर्दा वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा म मलेसिया गएको र घरमा बूढीआमा श्रीमती र नाबालक बच्चाहरू थिए । मैले पटकपटक घरमा खर्च पठाएको तर श्रीमतीले घर नचलाउने आमालाई कुट्ने, पिट्ने, बालबच्चालाई केही नखुवाउने भएकाले बच्चा हाल कुपोषणले ग्रस्त छन् । सोही कारणले पछि म घर फर्केर आएपछिसमेत श्रीमती घरमा नबस्ने गरेका कारणले बालबच्चाको बिजोग हुने भएको र वृद्ध आमाको समेत स्याहार सुसार गर्ने मानिस कोही नभएका कारण बाध्य भै दोस्रो श्रीमती ल्याउन कर लागी दोस्रो श्रीमती योगितासँग गफ गरी उनैको सहमतिमा मैले दोस्रो विवाह गरेको हुँ । पहिलो श्रीमती हुँदाहुँदै कानून उल्लङ्घन गरी कानूनको रीत नपुर्याई दोस्रो विवाह गर्नु मेरो गल्ती हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकनाथ भन्ने लोकबहादुरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मैले जिल्ला झापा, बुधबारे-२ बस्ने लोकबहादुर बस्नेतसँग २०६५ साल माघ ११ गते विवाह गरेको हो । निजसँग मेरो चिनजान ८/१० दिनअगाडि भई मेरो सहमतिमा भागेर हिंडेपछि माईधारमा आई मन्दिरमा सिन्दुर पोते गरेको हो । निजसँग विवाह गर्नुभन्दा अगाडि निज लोकबहादुर बस्नेतको घरमा श्रीमती र बालबच्चा छन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । पछि भागेर विवाह गरी निजको घरमा गएपछि निजको जेठी श्रीमती र बालबच्चा रहेको कुरा थाहा पाएकी हुँ । मैले निजकी श्रीमती छ भन्ने कुरा थाहा नभएकोले विवाह गरेको हो । मैले लोकबहादुर बस्नेतसँग विवाह गर्दा माइतीघरसमेतलाई सर सल्लाह नगरी विवाह गरी भागेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरियाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६५।१०।११ गते हामी आ-आफ्नो घरलगायत काममा थियौं । सोही अवस्थामा जिल्ला झापा, बुधबारे-२ बस्ने लोकबहादुर बस्नेतले घरमा छोराहरू र जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै घर व्यवहार राम्रोसँग चलि रहेको अवस्थामा के कुन मनसायले हो कानूनको बर्खिलाप गरी जिल्ला झापा, खुदुनाबारी-७ बस्ने टंक चिमरियाको छोरी वर्ष २५ की योगमाया चिमरियालाई कान्छी श्रीमती बनाई घरमा दोस्रो विवाह गरी ल्याएको हो । यसरी दोस्रो विवाह गर्ने लोकबहादुर बस्नेत र कान्छी श्रीमती योगिता भन्ने योगमाया चिमरियालाई कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विश्वनाथ संग्रौलासमेतले गरिदिएको प्रायः एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

जाहेरवाली जेठी श्रीमती र निजबाट जन्मेका दुई छोराहरू छन् भन्ने जानीजानी

वारदातको प्रकृति र परिणाम थाहा हुँदाहुँदै प्रतिवादीहरू लोकबहादुर बस्नेत र योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया (बस्नेत) ले मिलोमतो गरी आपसमा विवाह गरी मुलुकी ऐन, विहावरीको ९ नं. विपरीत कसूर अपराध गरेकाले निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. महलको १० नं. बमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

मिति २०५९।२।१९ भन्दा अघि पनि बारम्बार घरका सामानहरू लिई माइत जाने गरेको, लिन जाँदा अपशब्द बोल्ने गरेको, म रोजगारको लागि मलेसिया जाँदा पनि माइतमा नै गई बसेको, पटकपटक फोन गर्दा घरमा नभएको, पटकपटक गरी मलेसियाबाट पठाएको रु. २ लाख ५८ हजारमा हिनामिना गरेको, माइतमा ३ पटकसम्म लिन जाँदा पनि नभएको, बुधबारे गाउँ विकास समितिमा मिति २०६५।६।४ मा सम्बन्ध विच्छेदको लागि निवेदन दिएको र निजको नाममा म्याद पठाउँदा बुझ्न नमानी त्यत्तिकै रहेको अवस्थासमेत हुँदा मेरो घर व्यवहार बिग्रन गएकाले र बच्चाहरू र बूढी आमाको विस्थापन भएको र आमा रोगी भएको कारणले खाना बनाएर खान दिने र पानी दिने मानिससमेत नभएकाले कान्छी श्रीमतीलाई फकाएर ल्याएको हुँ । सजाय हुन्छ भन्ने कुरा थाहा भएर पनि घर व्यवहार बिग्रिएकोले बाध्य भएर दोस्रो विवाह गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतले सुरु झापा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई विभिन्न किसिमले पति लोकबहादुरले फकाएकोले मिति २०६५।१०।११ गते पतिको घर बुधबारे नगई मोरङ सिंजुवा गै पतिको साथीको घरमा एक महिना बसी घरमा आउँदा २ छोरा र सासुआमा भएकोले यी छोराहरू को

हो भन्दा मेरी श्रीमती घरमा बसिनन् । यी जेठीपट्टिका छोराहरू हुन् भन्दा मलाई सौता रहिछन् भन्ने थाहा भएको हो । सौता छ भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । मलाई सौता भएको थाहा भएको भए म विवाह गर्ने थिइन । तसर्थ, मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरियाले सुरु झापा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ को देहाय ५,१० बमोजिम प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतलाई रु. ३०,०००।- र अर्का प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरियालाई रु. १०,०००।- नगद वा सो बराबरको जेथा जमानत राखी र जमानत दिन नसके थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्षको गर्नु भन्ने सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२४ को आदेश ।

प्रतिवादीको घर मेरो घरबाट करीब २ किलोमीटर टाढा छ । जाहेरवालीलाई प्रतिवादी लोकबहादुरले बिहे गरेको १२-१४ वर्ष भयो । उनीहरूको सम्बन्ध विच्छेदको बारेमा केही कुरा त भएको थियो, त्यसबारेमा थाहा भएन । प्रतिवादी लोकबहादुरउपर अंश मुद्दा हालको छु भनेर जाहेरवाली निर्मलाले भनेको हो भन्नेसमेतको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस डिल्लीप्रसाद नेपालले सुरु झापा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा र सहीछाप मेरो नै हो । प्रतिवादीहरूले २०६५ साल फागुनमा विवाह गरेका हुन् । प्रतिवादी योगमायालाई प्रतिवादी लोकनाथकी जेठी पत्नी छ भन्ने जानकारी थियो । प्रतिवादीहरूलाई सजाय होस् भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली निर्मला बस्नेतले सुरु झापा

जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीको घर र मेरो घर २ किलोमीटरको फरकमा छ । वस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरा र सहीछाप मेरो नै हो । जाहेरवाला र प्रतिवादी लोकबहादुरबीचको सम्बन्ध विच्छेद चर्चामा आएको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस विश्वनाथ संग्रौलाले सुरु झापा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवाली निर्मला बस्नेत र प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतबीच २०५७ सालमा विवाह भएको हो, लोकबहादुर बस्नेत विदेश गएपछि सासुलाई कुटने, भागेर माइत जाने र लोकबहादुर विदेशबाट आएपछि पनि लोग्ने, सासुको मन्जुरीबिना नै भागेर माइत जानेसमेत गरेका कारण प्रतिवादी योगमाया चिमरियालाई विवाह गर्नुपर्ने अवस्था भएको हो । यसरी बाध्य भएरमात्र लोकबहादुरले कान्छी श्रीमती ल्याएकोले बहुविवाहमा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतका साक्षी तेजबहादुर श्रेष्ठले सुरु झापा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेत असल चालचलन भएका मेहनती, परिश्रमी स्वभावका मिलनसार व्यक्ति हुन् । बुधबारे गाउँ विकास समितिका अध्यक्ष भएको नाताले निज प्रतिवादीलाई असल चरित्रको मानिस भनेर चिन्दछु । प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेत एकमात्र छोरा भएको र निजको वृद्ध रोगी आमा, बालक छोराको रेखदेख हेरविचार गरीदिने कोही नभएको र जेठी श्रीमतीलाई पटकपटक सही बाटोमा ल्याउन कोसिस गर्दा नआएको यावत कारणले बाध्य भएर यी प्रतिवादी योगिता चिमरियालाई दोस्रो श्रीमतीको रूपमा ल्याउनुपरेको हो । प्रतिवादीलाई बहुविवाहमा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतका साक्षी खडानन्द वाग्लेले

गरेको बकपत्र ।

यी प्रतिवादी योगमायालाई लोकबहादुरको जेठी श्रीमती भएको कुरा पहिले नै थाहा थियो । प्रतिवादी योगमायालाई विवाहको लागि माग्न जाँदा जेठी श्रीमतीसँग सम्बन्ध विच्छेद गरेको भनेका थिए । जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै कान्छी के कारणले गरे मलाई थाहा छैन । आमासँगको सम्बन्ध राम्रो नभएका कारणले यी जाहेरवाली माइतमा बसेकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका हरि संग्रौलाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी योगमाया बस्नेतलाई लोकबहादुर बस्नेतको विवाह भएको सम्बन्धमा जानकारी थिएन । जानकारी भएको भए निज योगमायाले दोस्रो विवाह गर्ने थिइन् । निजहरूलाई बहुविवाहमा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी रूपा सिवाकोटीको अदालतमा भएको बकपत्र ।

यसमा मिसिल संलग्न प्रमाणपत्रहरूबाट प्रतिवादी लोकनाथ भन्ने लोकबहादुर बस्नेतले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ नं. को कसूर गरेको देखिँदा निजलाई ऐ. महलको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रू. ५,०००।- जरीवाना हुने तथा अर्का प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरियाले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।१९ को फैसला ।

जाहेरवालिले आफ्नो पतिसँग प्रतिवादी योगिता चिमरियाले विवाह गर्न लागेको थाहा पाई म जेठी पत्नी हुँदाहुँदै मेरो पतिसँग बिहे नगर्न भनी जानकारी गराएको भनी जाहेरीमा किटानसाथ उल्लेख गरेको, प्रतिवादी लोकबहादुरले योगितालाई मिति २०६५।१०।११ मा भगाई दमक लगेको स्वीकार गरेको, प्रतिवादी

योगमायालाई लोकबहादुरको जेठी श्रीमती छ भन्ने जानकारी थियो भन्ने थाहा भएको, मौकामा कागज गर्ने विश्वनाथ संग्रौला, हरि संग्रौला, डिल्लीप्रसाद नेपालसमेतले आफ्नो मौकाको बनाई समर्थन गर्दै अदालतमा बकपत्र गरेबाट समेत प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायालाई जेठी श्रीमती छ भन्ने थाहा भई रहेको अवस्थामा सुरु अदालतले प्रतिवादी योगमायालाई कसूरबाट उन्मुक्ति दिई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी यी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, इलाममा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतको ठेगाना र कान्छी श्रीमती भै आउने योगिता भन्ने योगमायाको माइतीको वतन बेगलबेगल ठाउँ भएको हुँदा जेठी श्रीमती छोराहरू छन् भनी प्रतिवादी योगमायालाई जानकारी थियो भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन । मौकामा बुझिएका व्यक्तिले जानकारी थियो होला भन्ने अनुमानसम्म गरेको देखिन्छ । सामान्यतः सौता छोराछोरी छन् भन्ने जानी जानी सौता छोरा छोरी हुने लोग्ने मानिससँग स्वास्नी भै जाने स्थिति हुँदैन । सौता छ भन्ने जानी जानी बहुविवाह गरेको वा स्वास्नी भै बस्न गएको भन्ने कुरा निर्विवादरूपमा पुष्टि नभएको अवस्थामा दावीअनुसारको सजाय हुन नसक्ने हुँदा प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायालाई पनि अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ, सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१०।१९ मा भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१।१२ को फैसला ।

जाहेरवालिले जाहेरी दिँदा प्रतिवादी

लोकबहादुरले योगमायालाई विवाह गर्न लागेको थाहा पाई योगमायालाई भेटी आफू लोकबहादुरको पत्नी भएको जानकारी गराएको उल्लेख गरेको र जाहेरवालीले उक्त जाहेरी व्यहोरा एवम् तथ्यलाई समर्थन गरी अदालतमा आई बकपत्रसमेत गरेको देखिन्छ । मौकामा कागज गर्ने विश्वनाथ संग्रौला, हरि संग्रौला, डिल्लीप्रसाद नेपालसमेतले यी प्रतिवादी योगमायालाई लोकबहादुर बस्नेतको अर्को श्रीमती छन् भन्ने थाहा थियो भनी गरेको मौकाको भनाई समर्थन गर्दै अदालतमा समेत आई बकपत्र गरेको अवस्था देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा विपक्षी प्रतिवादी योगमायालाई लोकबहादुरको अर्को श्रीमती थियो भन्ने बारेमा जानकारी हुँदाहुँदै विवाह गरेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिएको अवस्थामा उक्त प्रमाणको बेवास्ता गरी प्रतिवादी योगमायालाई कसूरबाट उन्मुक्ति दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम फैसला गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा योगमाया चिमरिया र निजका पति लोकबहादुर बस्नेतको बसोबास एक अर्कासँग जोडिएको गाउँ विकास समितिमा रहेको, योगमायाकी फुपू लोकबहादुरको माइजू नाताको भई पारिवारिक सम्बन्धसमेत नजिकको देखिएको, विवाह गर्न लागेको थाहा पाई विवाह गर्नुअगावै जाहेरवाली जेठी श्रीमतीले योगमाया र निजको बाबुलाई विवाह नगर्न नगराउन सचेत गराएको भनी किटान गरी जाहेरी दिई अदालतमा समेत बकपत्र गरी समर्थन गरेको अवस्थामा लोकबहादुरको पहिले विवाह भएको थियो भन्नेबारेमा यी प्रतिवादीलाई जानकारी थिएन भनी अनुमान गर्न मिल्ने अवस्था नभएको स्थितिमा

यी प्रतिवादी योगमायालाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको सुरु अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ तथा ५४ को त्रुटि देखिनुका साथै निर्मला यादव विरूद्ध नेपाल सरकार भएको २०६५ सालको फौ.पु.नं. ०५५० को बहुविवाह मुद्दामा यस अदालतबाट फैसला हुँदा लिएको आधारसमेतको विपरीत देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) का आधारमा मुद्दा दोहोरयाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।२।१८ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले जाहेरवालीले प्रतिवादी लोकबहादुरले योगमायालाई विवाह गर्न लागेको थाहा पाई योगमायालाई भेटी आफू लोकबहादुरको पत्नी भएको जानकारी गराएको भनी किटान गरी जाहेरी दिई अदालतमा समेत बकपत्र गरी समर्थन गरेको अवस्थामा लोकबहादुरको जेठी श्रीमती छन् भन्नेबारेमा यी प्रतिवादीलाई जानकारी भएको कुरा स्पष्ट भएको स्थितिमा यी प्रतिवादी योगमायालाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको सुरु अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायालाई समेत अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. उल्लिखित बहस सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ छैन,

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

३. निर्णयतर्फ विचारगर्दा, वादी नेपाल सरकारले अभियोग दायर गर्दा जाहेरवाली जेठी श्रीमती र निजबाट जन्मेका दुई छोरा हुँदाहुँदै प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतले योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया (बस्नेत) लाई दोस्रो विवाह गरेको र घरमा जाहेरवाली जेठी श्रीमती छन् भन्ने जानी जानी योगिता भन्ने योगमाया चिमरियाले पनि प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतसँग बहुविवाह गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, विहावरीको ९ नं. अनुसारको कसूरमा ऐ. को १० नं.बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ । सुरु झापा जिल्ला अदालतले प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतलाई अभियोग दावीअनुसार एक वर्ष कैद र रु. पाँच हजार जरीवाना हुने फैसला गरेकोमा निजको पुनरावेदन नपरेको हुँदा सो सम्बन्धमा केही बोली रहनुपर्ने अवस्था भएन । प्रतिवादीमध्येकी योगमाया चिमरिया (बस्नेत) लाई सुरु अदालत एवम् पुनरावेदन अदालत, इलामले अभियोग दावीबाट सफाइ दिने फैसला गरेकोमा सो हदसम्मको फैसला मिलेन भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन दायर भएको देखिँदा प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायालाई बहुविवाहमा सजाय हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै विचार गर्नुपर्ने देखियो ।

४. जाहेरवालीले जाहेरी दिँदा प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया (बस्नेत) ले लोकबहादुरकी जेठी श्रीमती छ भन्ने कुरा जानी जानी लोकबहादुरसँग विवाह गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा प्रतिवादी लोकबहादुरसँग विवाह

गर्नुभन्दाअगाडि निज लोकबहादुर बस्नेतको घरमा श्रीमती र बालबच्चाहरू छन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । विवाह गरी निजको घरमा गई सकेपछि निजको जेठी श्रीमती र बच्चाहरूसमेत रहेको थाहा पाएकी हुँ । श्रीमती छ भन्ने कुरा थाहा नभएकोले विवाह गरेको हो भनी बयान गरेको र अदालतमा समेत सोही व्यहोरा उल्लेख गरी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेतले समेत अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा आई बयान गर्दा कान्छी श्रीमती योगिता भन्ने योगमायालाई घरमा सौता छ भन्ने कुरा आफूले नभनेको र सो कुरा योगमायालाई थाहा नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू लोकबहादुर बस्नेतको वतन झापा जिल्ला, बुधबारे गाउँ विकास समिति वडा नं. २ रहेको देखिन्छ भने योगमायाको माइतीतर्फको वतन जिल्ला झापा, खुदुनाबारी गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ उल्लेख भएको देखिँदा फरकफरक गा.वि.स. मा बसाइ भएको कारणले निज प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमायालाई लोकबहादुरको जेठी श्रीमती र छोराछोरीसमेत छन् भन्ने विषयमा जानकारी थियो भनी भन्न सकिने अवस्था पनि देखिन्छ ।

५. जहाँसम्म नाताको हिसाबले प्रतिवादी योगितालाई लोकबहादुर पूर्वविवाहित व्यक्ति भएको जानकारी थियो कि भनी विचार गर्दा जाहेरवालीले योगमायाकी फुपू लोकबहादुरको माइजू नातापर्ने हुँदा लोकबहादुर विवाहित भएको कुरा योगमायालाई पहिले नै थाहा थियो भनी जाहेरी दिएको र सोही आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल हेर्दा प्रतिवादी योगमायाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा लोकबहादुरसँग मिति २०६५।१०।११ मा विवाह हुनुभन्दा ८/१० दिन अगाडिमात्र

चिनजान भई घरबाट भागेर हिंडी मन्दिरमा गई विवाह गरेको हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिँदा नाता पर्ने नपर्ने विषयमा यकीन गर्न सकिने कुनै आधार दुबै पक्षबाट आउन सकेको पाइएन । तथापि प्रतिवादीबीच लामो समयको चिनजान नभएको र अभिभावकको सहमतिमा नभई आफैँ प्रेम विवाह गरेको देखिँदा प्रतिवादी योगमायाकी फुपू लोकबहादुरको माइजू नाता पर्ने भन्ने आधारमा मात्रै योगमायालाई लोकबहादुर पूर्वविवाहित व्यक्ति भएको भन्ने जानकारी थियो भनी पक्कारूपले भन्न सकिने स्थिति नहुँदा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. सामान्यतः कुनै अविवाहित महिला घरमा श्रीमती रहेको विवाहित पुरुष हो भन्ने थाहा जानकारी हुँदाहुँदै त्यस्तो पुरुषसँग विवाह गरी जाने स्थिति प्रायः हुँदैन । फौजदारी मुद्दामा अनुमानकै भरमा कसूरदार कायम गर्नु न्यायोचित हुँदैन । बहुविवाहमा नजानी सौता हुन जाने काममा सौता हुन जाने महिला नै अन्जानवस पीडित हुन पुगेको अवस्था पनि हुन्छ । तसर्थ यस्तो स्थितिलाई सावधानीपूर्वक हेरिनुपर्दछ । अन्जानवस सौता भई पीडित हुन पुगेको अवस्थामा सबूद प्रमाणको अभावमा कसूरदार कायम गरी सजाय गर्नुबाट झन पीडा थपिने कार्य हुन जान्छ । तसर्थ, अन्जानमा सौता हुन जाने महिलालाई उसको हुने पतिको पहिले नै विवाह भई अर्को श्रीमती भएको भन्ने तथ्यको जानकारी उसलाई थियो भन्ने स्पष्ट प्रमाणको अभावमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गर्न मिल्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया लोकबहादुरको घरमा जेठी श्रीमती एवम् छोराहरू समेत छन् भन्ने कुरा जानी बुझिकन विवाह गरेको हो भन्ने

तथ्य निर्विवादरूपमा पुष्टि हुन सकेको देखिन्छ ।

७. मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको १० नं. मा “कसैले यो महलको ९ र ९क नम्बरमा लेखिएको कुराको विपरीत अर्को विवाह गरेमा वा स्वास्नी राखेमा निजलाई एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कैद र पाँच हजार रूपैयाँदेखि पच्चीस हजार रूपैयाँसम्म जरिवानासमेत हुनेछ । स्वास्नीमानिसले जानी जानी त्यस्तो विवाह गरेमा वा स्वास्नी भै बसेमा निजलाई पनि सोहीबमोजिम सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार स्वास्नी मानिसले बहुविवाह गर्न कानूनले रोक लगाएको व्यक्ति हो भन्ने थाहा जानकारीबिना कुनै पुरुषसँग विवाह गरेको अवस्थामा सजाय हुने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

८. तसर्थ, प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया (बस्नेत) लाई प्रतिवादी लोकबहादुर बस्नेत विवाहित पुरुष भन्ने पूर्वजानकारी भएको नदेखिएकोले निज प्रतिवादी योगिता भन्ने योगमाया चिमरिया बस्नेतलाई बहुविवाहमा सजाय नहुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

का.मु.प्र.न्या. दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०७० साल असार २४ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ११२५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्र.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।३।३०।१
०६७-CR-०७९०

मुद्दा : कुटपीट अङ्गभङ्ग ।

पुनरावेदक/वादी : जितेन्द्रकुमार कविरथको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सुनसरी, गा.वि.स.
प्रकाशपुर वडा नं. ४ बस्ने सुरेन्द्रकुमार
कविरथसमेत

- वारदातका समयमा परेको चोटको असरले गर्दा त्यो अङ्गले तत्कालीन अवस्थामा पहिलाको जस्तो काम गर्न नसक्नु एउटा पाटो हो भने उपचारपश्चात् त्यो अङ्गले पहिलाको जस्तै काम गर्न सक्नु अर्को पाटो हो । कुनै अङ्ग कुटपीटबाट भाँच्िएको वा फुक्लेकोमा उपचारपश्चात् पनि कुनै सुधार नभई त्यो अङ्ग निष्क्रिय भई कुनै काम गर्न नसक्ने भएमा मात्र बेकम्मा भएको मान्न सकिन्छ । तर उपचारपश्चात् पहिलाको जस्तै त्यो अङ्गले काम गर्न सक्षम हुन्छ र काम गरिरहेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा बेकम्माको अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई
प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

सम्बद्ध कानून :

- कुटपीटको महलको १, २ तथा ६ नं.
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

सुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री लक्ष्मीकृष्ण श्रेष्ठ

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री डम्बरबहादुर साही

मा.न्या. श्री शिवनारायण यादव

फैसला

का.मु.प्र.न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

२०६३ जेठ महिनामा सुरेन्द्रकुमार कविरथले जग्गाको विषयलाई लिएर पटकपटक आक्रमण गरी टाउकोसमेत फुटाई दिएकोले मैले यस कार्यालयसमेतमा निवेदन दिएको थिएँ । कारवाही नभएको कारणले निज प्रतिवादीको मनोबल बढी हामीलाई मारी दिने धम्की दिई गाउँघरमा उक्त कुरा भन्दै हिँड्ने गरेका थिएँ । मिति २०६४।९।२० का दिन जग्गाको पिलरलाई आधार मानी गाउँ समाजको सहमतिबमोजिम जग्गा नापजाँच गर्न लाग्दाका अवस्थामा निज प्रतिवादी सुरेन्द्र र निजको छोरा जयप्रकाशसमेत आई सुरेन्द्रले बोकेको कोदालोको धारतर्फबाट मलाई प्रहार गर्दा मेरो बहिनी ज्वाइँ

श्यामसुन्दरले मलाई धकेली बचाउन लाग्दा निज श्यामसुन्दरको काँधमा लाग्न गै गर्धन काटिई निज घाइते भई भूईँमा लडे । त्यसपछि निज प्रतिवादीले मलाईसमेत सोही कोदालोको बीडतर्फबाट प्रहार गर्दा देब्रे नाडीमा लाग्न गै भाँच्चिन गएको छ । श्यामसुन्दरको श्रीमती पारूलदेवी कविरथले हारगुहार गर्दा निजलाईसमेत प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरी घाइते बनाएकाले तत्काल गाउँलेहरूको सहयोगमा उपचारार्थ अस्पताल लगेकोले बाँचन सफल भएकी तर अङ्गभङ्ग पारिदिएकोले पक्राउ गरी कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने जितेन्द्रकुमार कविरथको जाहेरी ।

मिति २०६४।९।२० का दिन ११ बजेको समयमा मेरो खेतको सीमानामा पर्ने स्वरूप कविरथको जग्गाको आलीलाई जाहेरवाला जितेन्द्र कविरथसमेतले साँधे गरेको भन्ने कुरा सुनी उक्त स्थानमा गई किन यस्तो काम गरेको भनी सोधदा श्यामसुन्दरसमेतले मलाई लछारपछार गरे । मलाई लछारपछार गरेको देखी मेरो बाबु उक्त स्थानमा जाँदा जितेन्द्र कविरथसँग लछारपछार भएको र सोही अवस्थामा जाहेरवालाको हात भाँच्चिएको हुनुपर्छ जाहेरवालाको मसँग झगडा भएको छैन भन्ने प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथको बयान ।

मिति २०६४।९।२० गतेका दिन गाउँकै स्वरूप कविरथसँग जग्गाको साँध सीमाना सम्बन्धमा मेरो बाबुको कुरा भएको थियो । म घटनास्थलमा थिइन तर निज जाहेरवाला र मेरो बाबु सुरेन्द्रका बीचमा झै-झगडा भै जितेन्द्रको हात भाँच्चिएको सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने जयप्रकाश कविरथको बयान ।

उक्त वारदातका क्रममा म घटनास्थलमा थिएँ । सुरेन्द्रकुमारसमेतले जितेन्द्रकुमार

कविरथलाई कुटपीट गरी हात भाँची दिएका हुन् । निजहरूबीच जग्गाको विषयमा पहिलादेखि नै रिसइबी रहेको र निज सुरेन्द्रले पटकपटक जाहेरवालालाई कुटपीटसमेत गरेकोमा उक्त घटनामा निजले जाहेरवालाको हात भाँच्चिने गरी कुटपीट गरेका हुन् भन्ने बुझिएका श्यामसुन्दर कविरथको कागज ।

उक्त घटनास्थल नजिकै म आफ्नै खेतमा काम गरिरहेको थिएँ । सुरेन्द्रकुमार कविरथसमेतले जितेन्द्र कुमारलाई फरुवाको पासोले कुटपीट गरी हातसमेत भाँचिदिएका हुन् । निज प्रतिवादीहरू र जाहेरवालाका बीचमा पहिलादेखिकै जग्गाको विषयमा वादविवाद रहेकोले पूर्वैरिसइबीसमेत थियो भन्ने बुझिएका जोगेन्द्र चन्द्रवंशीको कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति र समयमा सुरेन्द्रकुमार कविरथसमेतले जितेन्द्रकुमार कविरथसमेतलाई कुटपीट गरेको र सोही क्रममा मलाईसमेत निज प्रतिवादीहरूले कुटपीट गरेका हुन् । जाहेरवाला तथा प्रतिवादी सुरेन्द्र कविरथका बीचमा पहिलादेखि नै जग्गासम्बन्धी झै-झगडा भै पूर्वैरिसइबीसमेत थियो भन्ने बुझिएकी पारूलदेवी कविरथको कागज ।

मिति २०६४।९।२० गतेका दिन विरूद्ध खण्डमा उल्लेखित प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथले जाहेरवाला जितेन्द्रकुमार कविरथलाई कोदालोको पछाडिको भागले हिर्काउँदा निजको हात भाँच्चिएको हो । सो स्थानमा निज सुरेन्द्रका छोरा जयप्रकाश कविरथसमेत थिए । निजसमेतले जाहेरवालालाई कुटपीट गरेका हुन् । निजहरूले जाहेरवालालाई पहिला पनि कुटपीट गरेका हुन् भन्ने बुझिएका वस्तुस्थिति मुचुल्काका बेचन कविरथसमेतले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६४।९।२० गतेका

दिन विरूद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू सुरेन्द्र कविरथसमेतले जग्गा नापजाँच गर्दाको अवस्थामा प्रतिवादी सुरेन्द्रले बोकेको कोदालोले श्यामसुन्दरलाई प्रहार गर्दा निजको काँधमा लाग्न गै काटिएको र जितेन्द्रकुमार कविरथको देब्रे नाडीमा लाग्न गै देब्रे नाडी भाँचिन गएको भन्ने देखिएको छ । जग्गाको वादविवाद झै-झगडामा प्रतिवादीहरू सुरेन्द्र, भीम तथा जयप्रकाशले जाहेरवाला जितेन्द्र कविरथ र पारूलदेवीसमेतलाई कोदालोले प्रहार गरी १/१ वटा हात भाँची अङ्गभङ्गसमेत पारी दिएकोले निजहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, कुटपीट महलको १, २ तथा ६ नं. विपरीत कसूर गरेको हुँदा सोही महलको ६ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

मैले जाहेरवालालाई कुटपीट गरेको होइन । अभियोगदावीअनुसार कसूर गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन । जाहेरवालाको हात भाँचिएको नभाँचिएको सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन । दावीको मिति समयमा म टि.भी. हेरी घरमै बसिराखेको थिएँ । जाहेरी झूटा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जयप्रकाश कविरथले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मैले जाहेरवालाहरूलाई कुटपीट गरी अङ्गभङ्ग गराएको होइन । को कसले कुटपीट गरेका हुन् सो मलाई थाहा छैन । प्रत्यक्षदर्शी भई कागज गर्नेको भनाई झूटा हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

पीडित पक्षले नै मैले कुटपीट गरेको भनी आरोप लगाउन सकेका छैनन् । मउपर लगाइएको अभियोग दावी झूटा हुँदा मैले सजाय पाउनुपर्ने होइन । वारदात मितिमा म वारदात स्थलमा नभई राजगंज सिनवारी गएको हुँदा म

निर्दोष छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी भीम कविरथले गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादीका साक्षीहरूले गरेको बकपत्र ।

अस्पतालबाट भएको पीडित जाहेरवालाको घाजाँच प्रतिवेदन ।

प्रतिवादीमध्येका सुरेन्द्रकुमार कविरथले हानेको फरूवाको चोटबाट जाहेरवाला जितेन्द्रकुमार कविरथ र पारूल देवीको दायाँ बायाँ दुबै हात भाँचिएको, सो भाँचिएको हात हाल काम लाग्ने अवस्थामा रहेको भन्ने स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथले कुटपीटको महलको १, २ र ६ नं. को कसूर गरेको देखिन आएकोले कुटपीटको ६ नं. अनुसार कैद २ वर्ष सजाय हुने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीहरूलाई प्राप्त प्रमाणबाट कसूरदार नदेखिँदा सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१०।२९ को फैसला ।

पीडित भनिएका जितेन्द्र र पारूलको हड्डी काम लाग्ने अवस्थामा छ भनी परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । हात खुट्टा भाँचिएको नभई औँला भाँचिएको उल्लेख भैरहेको अवस्थामा त्यसलाई अङ्गभङ्ग ठहर्याउन मिल्दैन । पीडित र जाहेरवालाको कथनले अपराध पुष्टि नहुँने हुँदा औँला भाँचिएकोमा कुटपीटको ७ नं. अनुरूप अपराध कायम हुनुपर्नेमा ऐनको गलत व्याख्या गरी भएको फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथले मौकामा बयान गर्दा प्रतिवादी भीम कविरथको वारदातमा संलग्नता थियो भनी पोल गरेका र प्रतिवादी

जयप्रकाशले मौकामा बयान गर्दा बाबु सुरेन्द्र र जाहेरवालाबीच कुटपीट भई जाहेरवालाको अङ्गभङ्ग भएको हो भनी मौकामा लेखाएका छन् । मौकामा प्रतिवादीहरूले गरेको बयानमा एकरूपता नभई फरकफरक रहेको पाइन्छ । मौकामा बुझिएका मानिसहरूले तीनैजना प्रतिवादीहरूको वारदातमा संलग्नता थियो भनी लेखाई दिएको र अदालतमासमेत वारदातमा इन्कारमा रहने प्रतिवादीहरूले सोको कुनै विश्वासप्रद प्रमाणसमेत पेश गर्न नसकेको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू जयप्रकाश कविरथ र भीम कविरथलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

घाइतेहरूको भाँच्चिएको हात जोडिएर हाल काम लाग्ने अवस्थामा छ भन्ने जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, सुनसरीको मिति २०६५।४।२१ को परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएकोले पुनरावेदन प्रतिवादी महादेव यादवसमेत विरूद्ध प्रत्यर्थी वादी बुदीमा देवी सुडीसमेत भएको कुटपीट मुद्दा (नेकाप २०५५, अंक ६, नि.नं. ६५५६, पृष्ठ ३२८) मा सर्वोच्च अदालतबाट कायम भएको नजीरको परिप्रेक्ष्यमा सुरु इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिएको र घाइते पारूल देवी कविरथले जयप्रकाश र सुरेन्द्रले मिली हानेको हो भनी बकपत्र गरेको देखिएबाट सुरु इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.बं. २०२ नं. समेतको आधारमा प्रत्यर्थी झिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।६।२७ को आदेश ।

पीडितहरूको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा पारूलदेवीको हात हाल काम लाग्ने अवस्थामा

रहेको र जितेन्द्रको भाँच्चिएको हड्डी जोडिएर हाल काम लाग्ने अवस्थामा रहेको भन्ने उल्लेख भई जितेन्द्रको हातको एउटा हड्डीमात्र भाँच्चिन गएको र पारूलदेवीको एउटा औँलामात्र भाँच्चिन गई हाल दुबैको हात काम लाग्ने अवस्थाको समेत देखिएबाट प्रस्तुत वारदात अङ्गभङ्ग भन्न नमिल्ने हुँदा सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले कुटपीटको २ नं. अन्तर्गत ऐ.ऐ. ६ नं.बमोजिम सजाय गर्ने गरेको मिति २०६५।१०।२९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर भई पीडित पक्षले कुटपीटअन्तर्गत मुद्दा सकार गर्न आए सकार गराई कारवाही गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६७।७।२४ को फैसला ।

पीडितहरूको घा जाँच केश फारामसमेतबाट जितेन्द्र कविरथको बायाँ हातको हड्डी र पारूल कविरथको दायाँ हातको चोर औँला भाँच्चिएको देखिँदा पीडितहरूको अङ्गभङ्ग भएको तथ्यमा विवाद छैन । मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको ६ नं. मा खत निको भई काम लाग्ने भएमा कम सजाय गर्ने गरी विधिकर्ताले गरेको कानूनी व्यवस्थाबाट पनि हातको हड्डी र औँला भाँच्चिनुमात्र आफैँमा अङ्गभङ्ग परिभाषाभिन्न पर्ने र कुनै अङ्ग भाँचिनुको अर्थ त्यो अङ्ग त्यसबखत काम नलाग्ने गरी बेकम्मा हुनु प्रयाप्त हुने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पनि पीडितहरूको हात र औँला भाँच्चिएको तथ्य स्थापित भई सकेकोमा निजहरूको हात बेकम्मा भएको देखिन नआएको भनी गलत आधारमा कसूर ठहर नगरी दावी परिणत गरेको फैसलामा मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको ६ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि छ ।

मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको २ नं. को कानूनी व्यवस्थासमेतलाई हेर्दा

घटित वारदातमा परिणामतः त्यस्ता अङ्गहरू तत्काल बेकम्मा भएमा नै अङ्गभङ्ग कुटपीट हुने देखिन्छ । प्रस्तुत वारदात हुँदा पीडितहरूको हात र औंला भाँच्चिएकोबाट अङ्गभङ्गको वारदात भएको स्पष्ट हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छु छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा प्रतिवादीहरू सुरेन्द्र कविरथसमेतले कोदालोले जितेन्द्रकुमार कविरथ र पारूलदेवीलाई प्रहार गरी निजहरूको १/१ वटा हात भाँची अङ्गभङ्गसमेत पारी दिएकोले निजहरूलाई कुटपीटको महलको १, २ तथा ६ नं. विपरीत कसूरमा सोही महलको ६ नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग माग दावी भएकोमा सुरेन्द्रकुमार कविरथले दावीबमोजिम कसूर गरेको ठहर गरी निजलाई कुटपीटको महलको ६ नं. अनुसार कैद २ वर्ष सजाय हुने र अन्य प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर गरेको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी पीडितहरूको भाँच्चिएको हात काम लाग्ने अवस्थामा भएको हुँदा पीडित पक्षले कुटपीटअन्तर्गत त मुद्दा सकार गर्न आए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम दुनियाँवादी फौजदारी दायरीमा दर्ता गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिने भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको

फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

३. मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको ६ नं. मा खत निको भई काम लाग्ने भएमा कम सजाय गर्ने गरी विधिकर्ताले गरेको कानूनी व्यवस्थाबाट पनि हातको हड्डी र औंला भाँच्चिनु आफैमा अङ्गभङ्ग परिभाषाभित्र पर्दछ । कुनै अङ्ग भाँच्चिनुको अर्थ त्यो अङ्ग हाल काम लाग्ने भएपनि वारदातको तत्कालीन अवस्थामा काम नलाग्ने गरी बेकम्मा हुनु नै अङ्गभङ्गको लागि प्रयास आधार हो भनी वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा उक्त कुराको जिकीर लिएको देखिन्छ । अभियोग दावी एवम् पुनरावेदनमा अङ्गभङ्ग कुटपीटको जिकीर लिएको देखिँदा प्रस्तुत वारदात अङ्गभङ्ग कुटपीटको वारदात हो होइन भन्ने विवादित प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथसमेतले सुरु अदालतमा बयान गर्दा जाहेरवाला र पीडित पारूलदेवीलाई कुटपीट नगरेको भनी इन्कार रही बयान गरेता पनि अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मिति २०६४।१।२० का दिन ११ बजेको समयमा प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथको खेतको सीमानामा पर्ने स्वरूप कविरथको जग्गाको आलीलाई जाहेरवाला जितेन्द्र कविरथसमेतले साँदै गरेको सुनी उक्त स्थानमा जाँदा विवाद भई आफूलाई श्यामसुन्दरसमेतले लछारपछार गरेकोले बाबु उक्त स्थानमा जाँदा जितेन्द्र कविरथसँग लछारपछार भएको र सोही अवस्थामा जाहेरवालाको हात भाँच्चिएको हुनुपर्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । अर्का प्रतिवादी जयप्रकाश कविरथले गरेको बयानमा जाहेरवाला र मेरो बाबु सुरेन्द्रका बीचमा झै-झगडा भै जितेन्द्रको हात

भाँच्चिएको सुनी थाहा पाएको हुँ भनी प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार र जाहेरवाला जितेन्द्रकुमारबीच जग्गाको सीमानाको कुरालाई लिएर विवाद भई कुटपीट भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । वस्तुस्थिति मुचुल्काका बेचन कविरथसमेतले गरेको मौकाको कागजमा प्रतिवादी सुरेन्द्रकुमार कविरथले जाहेरवाला जितेन्द्रकुमार कविरथलाई कुटपीट गर्दा निजको हात भाँच्चिएको हो । सो स्थानमा निज सुरेन्द्रका छोरा जयप्रकाश कविरथसमेत थिए भनी आ आफ्नो बनाई लेखाएका र पीडितमध्येकी पारूलदेवीले समेत उक्त घटनामा आफूसमेत घाइते भई आफ्नो हात भाँच्चिएको भनी उल्लेख गरी कागज गरेकी छिन् ।

५. पीडितहरूको घाजाँच प्रतिवेदनमा जितेन्द्रकुमारको Fracture shaft of ulna तथा पारूलको Fracture 1st phalanx of index finger भनी उल्लेख भएको र जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, सुनसरीको च.नं. २२ मिति २०६५।४।२९ को पत्रमा पीडितहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा पारूलदेवीको हात र जितेन्द्रको हातको भाँच्चिएको हड्डी जोडिएर हाल काम लाग्ने अवस्थामा रहेको भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख हुँदा कुटपीटको वारदात भएको तथ्यमा विवाद भएन । अब, उक्त वारदात नेपाल सरकारले दावी लिएबमोजिम अङ्गभङ्ग कुटपीटको वारदात हो होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको २ नं.मा अङ्गभङ्ग कुटपीट सम्बन्धमा देहायको कानूनी व्यवस्था रहेको छ :

२ नं. कुटपीट गर्दा देहायबमोजिम भएमा अङ्गभङ्गको खत ठहर्छ-

आँखाको हेर्ने शक्ति हीन गरी वा आँखा फोरी अन्धो गरिदिएमा १

नाकको सुड्घ्ने शक्ति हरण गरिदिएमा. १

कानको सुन्ने शक्ति हरण गरी बहिरो गरिदिएमा १

जिब्रोको बोल्ने शक्ति हरण गरिदिएमा.. १

स्वास्नीमानिसको दूध काटी बेकम्मा गरिदिएमा १

नल फलको पुरुषत्व शक्तिहीन गरी नपुंसक गरिदिएमा १

मेरूदण्ड डँडाल्नु, हात, खुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फोरी फुकाली बेकम्मा पारिदिएमा..... १

६. उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार अङ्गभङ्ग कुटपीट वारदात स्थापित हुन माथि उल्लिखित शरीरका कुनै अङ्गमध्ये केही वा सबै वा एक अङ्गलाई काम नलाग्ने किसिमको बनाउनु, उक्त अङ्गलाई शरीरबाट अलग्याउनु वा काम गर्न नसक्ने गरी बेकम्मा पारीदिने गरी कुटपीटका कार्य गरेको हुनुपर्दछ ।

७. अन्धो बनाउनु, नाकको सुड्घ्ने शक्ति हरण गर्नु, बहिरो बनाउनु, स्वास्नी मानिसको दूध काटी बेकम्मा पार्नु, नल फलको पुरुषत्व शक्ति हीन गरी नपुंसक गरिदिनु र मेरूदण्ड डँडाल्नु, हात, खुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फोरी फुकाली बेकम्मा पारिदिएको कारण तत्कालीन अवस्थामा र त्यसको निरन्तरतामा कालान्तरसम्म त्यस अङ्गले कुनै काम नगर्नु हो । वारदातका समयमा परेको चोटको असरले गर्दा त्यो अङ्गले तत्कालीन अवस्थामा पहिलाको जस्तो काम गर्न नसक्नु एउटा पाटो हो भने उपचारपश्चात् त्यो अङ्गले पहिलाको जस्तै काम गर्न सक्नु अर्को पाटो हो । कुनै अङ्ग कुटपीटबाट भाँच्चिएको वा फुकलेकोमा उपचारपश्चात् पनि कुनै सुधार नभई त्यो अङ्ग निष्क्रिय भई कुनै काम गर्न नसक्ने भएमा मात्र बेकम्मा भएको मान्न सकिन्छ । तर

उपचारपश्चात् पहिलाको जस्तै त्यो अङ्गले काम गर्न सक्षम हुन्छ र काम गरिरहेको छ भने त्यस्तो अवस्थामा बेकम्माको अर्थ गर्न मिल्दैन ।

८. प्रस्तुत कुटपीटको वारदातमा जितेन्द्रकुमार कविरथको बायाँ हातको हड्डी र पारूलदेवीको दायाँ हातको एउटा औंला भाँचिचन गएकोमा मुद्दा कारवाहीको क्रममा पीडितहरूको हालको स्वास्थ्य परीक्षणका लागि भएको आदेशानुसार जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, सुनसरीबाट मिति २०६५।४।२१ मा पीडितहरूको स्वास्थ्य परीक्षण गरी दिएको रायमा पीडितहरूमध्ये पारूलदेवी र जितेन्द्रकुमारको हात हाल काम लाग्ने अवस्थामा रहेको भन्ने उल्लेख छ । परीक्षण प्रतिवेदनबाट पीडितहरूको हात हाल काम लाग्ने अवस्थामा रहेको हुँदा काम नलाग्ने गरी बेकम्मा पारी प्रतिवादीहरूबाट अङ्गभङ्ग कुटपीटका कार्य भएको भनी मान्न सक्ने अवस्था देखिएन ।

९. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट प्रस्तुत वारदातको प्रकृति र त्यसबाट पीडितहरूलाई पर्न गएको चोटको मात्रा, भाँचिएका हातको हालको अवस्थाको राय प्रतिवेदनसमेतबाट प्रस्तुत वारदात अङ्गभङ्ग कुटपीटको अन्तर्गतको वारदात नदेखिएबाट प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको ठहर गरेको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१०।२९ को फैसला बदर गरी कुटपीटअन्तर्गत मुद्दा सकार गर्न आए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सकार गराई कारवाही गर्न सुरुमा पठाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६७।७।२४ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन ।

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल असार ३० गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं. ११२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।९।१६।३
०६६-CR-०६४३

मुद्दा :- लागु औषध खैरो हेरोइन ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर
ठिमी नगरपालिका वडा नं. ११ घर भै
हाल कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवल,
काठमाडौंमा थुनामा रहेकी विमला कर्माचार्य
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/वादी : प्रहरी प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०६७-CR-०२१९

पुनरावेदक/प्रतिवादी : कपिलवस्तु जिल्ला,
कपिलवस्तु नगरपालिका वडा नं. ३
तौलिहवा घरभै हाल केन्द्रीय कारागार
जगन्नाथ देवल, काठमाडौंमा थुनामा रहेका
शैलेस खड्का

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : प्रहरी प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- हेरोइन अफिमबाट बन्ने कडा र घातक लागु औषध भएको र लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) ले अफिम तथा कोकाको सारतत्व, मिश्रण वा लवणसमेत मिलाई तयार गरिने कुनै पदार्थलाई लागु औषधको परिभाषाभित्र समेटेको देखिदा हेरोइन लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) ले परिभाषित गरेको लागु औषधभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ५)

- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) मा भएको व्यवस्थालाई निस्तेज पार्ने गरी नेपाल सरकारले प्रकाशित गरेको सूचनामा “हेरोइन” परेको भनी दफा २३क मा भएको व्यवस्था अनुसार औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम कारवाही र सजाय गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ विशेष ऐन भएकोले सो ऐनअन्तर्गतको कसूरको सम्बन्धमा खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का तयार गर्दा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को

दफा ८ ले तोकेबमोजिमको कार्यविधि नै
अपनाउनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

- कानूनले सम्भव भएसम्म मात्र स्थानीय प्रतिनिधिलाई साक्षी राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको र दिनको १७:०० बजेको समयमा नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति वा सरकारी कार्यालयका प्रतिनिधि उपलब्ध हुन सम्भव नहुने भएकोले स्थानीय निकायका प्रतिनिधि रोहवरमा नराखेको कारणले बरामदी मुचुल्का बेरीतको छ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने ।

(प्रकरण नं. १३)

- प्रहरीले आफूलाई डर, लास देखाई वा धम्की दिई बयान गराएको वा आफू अचेत भएको कारणले प्रहरीमा कसूर स्वीकार गर्नुपरेको कुराको जिकीर लिई प्रमाणितसमेत गर्न सक्नुपर्ने ।

- आफूलाई बयान गर्न बाध्य पारिएको, धम्की दिइएको वा अन्य के कस्तो कारणले आरोपित कसूर स्वीकार गर्नुपरेको भन्ने कुरा भन्न नसकेको स्थितिमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(१) बमोजिम निजले अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरेको भनाइलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भई अदालतमा गरेको सो स्वीकारोक्तिलाई निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १६)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता लव मैनाली र विद्वान अधिवक्ता
निर्मला शाक्य

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजीर :

- नेकाप २०५६ भाद्र, नि.नं. ६७२२, पृ.३६८

सम्बद्ध कानून :

- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड (च), दफा १४(१)

सुरू तहमा फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या. श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री माधवप्रसाद चालिसे

मा.न्या. श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

फैसला

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को ९(१)बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य यस प्रकार रहेको छ :-

कपिलवस्तुतिर घर भएका शैलेस खड्का र भक्तपुरतिर घर भएकी विमला कर्माचार्यसमेतलाई बा.११प. ७८२५ नं. को मोटरसाइकल चढी शङ्कास्पद अवस्थामा आइरहेको अवस्थामा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३५ जडीबुटी चोकमा फेला पारी निजहरूलाई रोकी निजहरू दुबै जनाको शरीर एवम् निजहरूले चढी आएको मोटरसाइकलसमेत खानतलासी गर्दा शैलेस खड्काको साथबाट ४० ग्राम र विमला कर्माचार्यको साथबाट ५२ ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन, नेपाली रूपैयाँ ४५,०००। र भारतीय रूपैयाँ १७५०। समेत फेला पारी सो फेला पारेको हेरोइन, पैसा र निजहरूले चढी आएको मोटरसाइकलसमेत बरामद गरी सो बरामद भएको लागु औषधसहित शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यसमेतका जना २ पक्राउमा परेको ठीक साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का।

कपिलवस्तुतिर घर भएका शैलेस खड्का र भक्तपुरतिर घर भएकी विमला कर्माचार्यसमेतले अवैध लागु औषध हेरोइन सङ्कलन गरी ल्याई काठमाडौंमा बिक्री वितरणसमेतको कारोबार गर्दछन् भन्ने सुराकअनुसार शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यलाई शङ्कास्पद अवस्थामा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३५ जडीबुटी चोकनजिक बा.११प. ७८२५ नं. को मोटरसाइकलमा चढी आइरहेको अवस्थामा फेला पारी निजहरूको शरीर एवम् निजहरूले चढी आएको मोटरसाइकलसमेत खानतलासी गर्दा शैलेस खड्काको साथबाट ४० ग्राम र विमला कर्माचार्यको साथबाट ५२ ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन, नगद नेपाली रूपैयाँ ४५,०००।, भारतीय रूपैयाँ १७५०। फेला परेकोले बरामद गरी सो बरामद भएको लागु औषधसहित दाखिला गर्न ल्याएका छौं, कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन।

प्रतिवादी शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यसमेतको साथबाट क्रमशः बरामद भै आएको अवैध लागु औषध खैरो हेरोइन ४० ग्राम र ५२ ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम छुट्टाछुट्टै नमूना निकाल्नुपर्ने भएकोले सो नमूना निकाल्नको लागि प्रतिनिधि खटाई दिन हुन अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिनिधिलाई लेखिएको पत्र।

प्रतिवादी शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यसमेतको साथबाट बरामद भै आएको अवैध लागु औषध खैरो हेरोइन क्रमशः ४० ग्राम र ५२ ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम छुट्टाछुट्टै तीन ठाउँमा तीन-तीन ग्रामका दरले नमूना निकाली सीलबन्दी गरिएको ठीक साँचो हो भन्ने व्यहोराको नमूना निकालिएको मुचुल्का।

४० ग्राम र ५२ ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम निकालिएको तीन-तीन ग्राम

सिलबन्दी नमूना जाँच परीक्षणको लागि यसै पत्रसाथ पठाइएको छ, प्राप्त भएपछि सो नमूना लागु औषध खैरो हेरोइन हो होइन जाँच परीक्षण गरी पठाउनु हुन अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको विधि विज्ञान प्रयोगशालालाई लेखिएको पत्र।

म लागु औषध सेवन गर्ने व्यक्ति हुँ। मसँगै पक्राउमा परेकी विमला कर्माचार्यसमेत साथै रहेको अवस्थामा हाम्रो साथबाट लागु औषध हेरोइन बरामद भएको हो। सो बरामद भै आएको लागु औषध हेरोइन केही सेवन गर्न र केही बिक्री गर्न लिई हिडेको हुँ। बिक्री गरी आएको नाफाले लागु औषध खरिद गरी सेवन गर्नका लागि साथमा लिई हिडेको अवस्थामा पक्राउ परेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको शैलेस खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

म र सँगै पक्राउमा परेका शैलेस खड्कासमेत साथै रहेको अवस्थामा मबाट बरामद भएको ५२ ग्राम र शैलेस खड्काको साथबाट बरामद भएको ४० ग्राम गरी जम्मा ९२ ग्राम लागु औषध हेरोइनमध्ये मेरा साथबाट बरामद भएको ५२ ग्राम हेरोइन ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. १५ सात दोबाटोतिर बस्ने हरि श्रेष्ठ भन्ने व्यक्तिबाट खरिद गरी ल्याएको हो। मसँगै पक्राउमा परेका शैलेस खड्काले के कहाँबाट खरिद गरे मलाई थाहा भएन। मेरो साथबाट बरामद भएको लागु औषध हेरोइन काठमाडौँ एरियामा भेट हुने दुर्व्यसनीहरूलाई बिक्री गर्न भनी साथमा बोकी हिडेको अवस्थामा पक्राउ परेकी हुँ। मेरो साथबाट बरामद भएको भारतीय रूपैयाँ १७५०। र नेपाली रूपैयाँ ४५,०००। मध्ये नेपाली रूपैयाँ ३०,०००। मसमेत सदस्य रहेको स्थानीय आमा समूहबाट ऋण लिएको रकम हो। बाँकी रकम भने लागु औषध बिक्री गरी

आर्जित रकम हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विमला कर्माचार्यले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

प्रतिवादी शैलेस खड्काको पोलमा परेका लागु औषध बिक्रीका लागि दिने भनिएका प्रष्ट वतन नखुलेका भक्तपुरतिर बस्ने भनिएका धिरज श्रेष्ठ र प्रतिवादी विमला खड्काको पोलबाट खुलेका हरि श्रेष्ठसमेतका व्यक्तिहरू बस्ने सम्भावित एरियाहरूमा खोज तलास गरी गराई फेला परेमा पक्राउ गरी दाखिला गर्न हुन अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको मानिस पक्राउ गर्नको लागि खटाई पठाइएको पत्र।

कानूनबमोजिम नमूना निकाली बाँकी रहेको लागु औषध कानूनबमोजिम जलाई नष्ट गर्नुपर्ने भएकोले सो लागु औषध नष्ट गर्नको लागि एक-एक जना प्रतिनिधि खटाई पठाई दिनु हुन अनुरोध भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिनिधिलाई लेखिएको पत्र।

प्रतिवादी शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यको साथबाट बरामद भै आएको क्रमशः ४० ग्राम र ५२ ग्राममध्येबाट छुट्टाछुट्टै ३-३ ग्राम नमूना निकाली बाँकी रहेको लागु औषध कानूनबमोजिम जलाई नष्ट गरिएको ठीक साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको लागु औषध जलाई नष्ट गरिएको मुचुल्का।

प्रतिवादी शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यसमेतको साथबाट बरामद भै आएको क्रमशः ४० ग्राम र ५२ ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम निकालिएको नमूना जाँच परीक्षण गर्दा सो नमूनामा लागु औषध हेरोइन (डाईएसीटाईल मर्फिन) पाइयो भन्नेसमेत व्यहोराको विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन।

प्रतिवादी शैलेस खड्काले पोल गरेको धिरज श्रेष्ठ र विमला कर्माचार्यले पोल गरेका हरि

खड्कालाई सम्भावित एरियाहरूमा खोजतलास गर्दा गराउँदा फेला पार्न नसकिएको भन्नेसमेत व्यहोराको मानिस फेला नपरेको प्रतिवेदन।

प्रतिवादीहरू शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को (घ) र (च)बमोजिमको कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. ऐनको दफा १४ (१) (छ) (२) बमोजिम सजाय हुनका साथै प्रतिवादी विमला कर्माचार्यको साथबाट बरामद भएको नेपाली नगद रु.४५,०००। र भारतीय नगद रु.१७५०। समेत सोही ऐनको दफा १८ क बमोजिम र उक्त वारदातमा प्रतिवादीहरूले प्रयोग गरेको बा.११प. ७८२५ को मोटरसाइकलसमेत दफा १८ बमोजिम जफत गरी पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र।

बरामदी मुचुल्कामा भएको सही मेरो हो, व्यहोरा झूठा हो। मेरो साथबाट ४० ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको होइन। बरामदी मुचुल्कामा उल्लेखित बा.११प. ७८२५ नं.को मोटरसाइकल मेरो घरबाट बरामद भएको हो। सो मोटरसाइकल मेरो होइन, मेरो साथी सरोज भन्नेको हो, मलाई चलाउन दिएको थियो। मलाई र अर्का प्रतिवादी विमला कर्माचार्यलाई मोटरसाइकल चढी आउँदै गर्दा एकै ठाउँबाट पक्राउ गरेको होइन। मलाई मेरै घरबाट पक्राउ गरेको हो। मबाट मेरो साथीको मोटरसाइकल र मोटोरोला सिमसहितको एक थान मोबाइल मात्र बरामद भएको हो। यो बाहेक केही बरामद भएको छैन। बरामदी मुचुल्का र प्रहरी प्रतिवेदन झूठा हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शैलेस खड्काले अदालतमा गरेको बयान।

मलाई मेरो घरबाटै मिति २०६४।६।२५ गते बिहान पक्राउ गरेको हो। प्रतिवादी शैलेस खड्कालाई चिनेको छैन।

निजलाई कहाँबाट पक्राउ गरे मलाई थाहा छैन। बरामदी मुचुल्कामा भएको सही ल्याप्चे मेरो हो, व्यहोरा झूठा हो। मेरो साथबाट ५२ ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको होइन। बरामदी मुचुल्कामा उल्लेखित पैसाचाहिं मेरो घरबाट प्रहरीले बरामद गरेको हो। मलाई र अर्का प्रतिवादी शैलेस खड्कालाई मोटरसाइकल चढी आउँदै गर्दा एकै ठाउँबाट पक्राउ गरेको होइन। बरामदी मुचुल्का र प्रहरी प्रतिवेदन झूठा हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी विमला कर्माचार्यले अदालतमा गरेको बयान।

शैलेस खड्का लागु औषध खरिद बिक्री गर्ने व्यक्ति नभई लागु औषध सेवन गर्ने व्यक्ति भएकोले मेरो द-रिकभरिड ग्रुपमा लागु औषध उपचार तथा पुनर्स्थापना केन्द्रमा जाँच गर्न आई मिति २०६४।६।१५ गते मेरो केन्द्रमा उपचारको लागि भर्ना भएका थिए। पछि निज लागु औषध मुद्दामा पक्राउ परेको कुरा निजको बुबाले भनेर थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शैलेस खड्काको साक्षी स्वीस राजभण्डारीले अदालतमा गरेको बकपत्र।

शैलेस खड्का लागु औषध खरिद बिक्री गर्ने व्यक्ति नभई लागु औषध सेवन गर्ने व्यक्ति भएकोले उपचारको लागि द-रिकभरिड ग्रुपमा उपचार गर्ने गरेको मलाई थाहा छ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शैलेस खड्काका साक्षी प्रेमकुमार लिम्बु र श्रृजना कोइराला सुवेदीले अदालतमा गरेको बकपत्र।

विमला कर्माचार्य लागु औषध खरिद बिक्री तथा सेवन केही पनि गर्ने व्यक्ति होइनन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी विमला कर्माचार्यको साक्षी श्याम ढल्के भन्ने श्यामकृष्ण श्रेष्ठ र हरिकृष्ण बाँडले अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवेदक प्रहरी नायब निरीक्षक कृष्ण

मानन्धर, प्रहरी जवान निरकुमारी राई, प्रहरी हवलदार मोहनचन्द्र गिरी, बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा बस्ने प्रहरी सहायक निरीक्षक किशोरकुमार खरेल, प्रहरी नायब निरीक्षक बाबुकाजी गिरीसमेतले बरामदी मुचुल्कालाई समर्थन हुने गरी अदालतमा गरेको बकपत्र।

विशेषज्ञ वीरेन्द्रराज शाक्यले अदालतमा आई परीक्षण प्रतिवेदनलाई समर्थन गरी गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीहरू शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यले अवैध लागु औषध हेरोइन खरिद ओसार पसार तथा सञ्चयसमेत गरी लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड (च) बर्खिलाप गरी अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको हुँदा निजहरूलाई ऐ. को दफा १४(१) (छ)(२) बमोजिम जनही १० वर्ष कैद र रु.७५,०००। जरीवाना हुने ठहर्छ। बरामद भएको नेपाली रूपैयाँ ४५,०००। तथा भारतीय रूपैयाँ १७५०। प्रतिवादी विमला कर्माचार्य सदस्य रहेको आमा समूहबाट ऋण लिएको देखिई लागु औषध बिक्रीबाट आर्जन गरेको नदेखिएको र मोटरसाइकल धनीको स्वीकृतिबेगर बरामद भएको मोटरसाइकल प्रयोग भएको देखिएकोले बरामद भएको नगद र मोटरसाइकल जफततर्फको दावी पुग्न सक्दैन भन्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६५।९।२० को फैसला।

बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वक नभएको, मैले आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको र प्रतिवादी कसूरदार नभएको भनी मेरा साक्षीले बकपत्र गरेको अवस्थामा पनि काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट १० वर्ष कैद र रु.७५,०००। जरीवाना हुने ठहर गरेको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी कानूनी तथा न्यायिक दृष्टिले त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला उल्टाई, अभियोग

दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी विमला कर्माचार्यले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको पुनरावेदनपत्र।

प्रहरीमा भएको बयान झूठा हो भनी इन्कारी बयान गरेको र सो इन्कारी बयानलाई मेरा साक्षीले गरेको बकपत्रले पुष्टि गर्नुका साथै बरामदी मुचुल्कासमेत रीतपूर्वक नभएको अवस्थामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त एवम् कानूनी व्यवस्थासमेतको विपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी शैलेस खड्काले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको पुनरावेदनपत्र।

लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२ बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको लागु औषध रीतपूर्वक राखेको भनी प्रमाण पेश गर्ने भार प्रतिवादीउपर हुनेमा आफूबाट बरामद भएको लागु औषध रीतपूर्वक राखेको प्रमाण दिन प्रतिवादीहरूले सकेको देखिएन। त्यस्तो प्रमाण पेश गर्न नसकेकोमा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अन्तर्गत सजाय हुने अपराध गरेको मान्नुपर्ने उक्त दफा १२ ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ। अतः प्रतिवादीहरू शैलेस खड्का र विमला कर्माचार्यले लागु औषध हेरोइन खरिद ओसारपसार तथा सञ्चयसमेत गरी लागु औषध (नियन्त्रण) २०३३ को दफा ४ को खण्ड(च) बमोजिमको कसूर गरेकोले ऐ. ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम कैद वर्ष १० र जरीवाना रु.७५,०००। निज प्रतिवादीहरूलाई जनही सजाय हुने ठहर गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६५।९।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।६।२७ को

फैसला।

मैले आरोपित कसूर गरेको होइन भनी अदालतमा बयान गरेको छु। बरामद भएको लागु औषध मेरा साथबाट बरामद भएको होइन। स्थानीय प्रतिनिधिलाई रोहवरमा नराखी तयार गरिएको बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वकको छैन। मबाट नगद तथा नापतौल गर्ने साधनसमेत बरामद नभएकोले बिक्री गर्नका लागि लागु औषध लिई हिंडेको भन्ने मिल्दैन। मैले आरोपित कसूर गरेको छैन भन्ने कुरा मेरा साक्षीले अदालतमा गरेको बकपत्रबाट पुष्टि हुन्छ। यसरी मिसिल संलग्न प्रमाणबाट आरोपित कसूर गरेको नदेखिएको अवस्थामा कसूरदार ठहर गरी सजायसमेत गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकोले उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी शैलेस खड्काले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदनपत्र।

अधिकारविहीन व्यक्तिहरूद्वारा गरिएको अनुसन्धानसम्बन्धी कार्यलाई मान्यता दिन मिल्दैन। बरामदी मुचुल्का तयार गर्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ८, १० एवम् लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८ बमोजिमको कार्यविधि पूरा नगरिएकोले त्यस्तो बरामदी मुचुल्कालाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। लागु औषध हेरोइन सम्बन्धमा लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (ज) बमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा १४(१)(छ)(२) बमोजिम सजाय गरेको फैसला मिलेको छैन। अदालतमा आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको हुँदा प्रहरीमा स्वेच्छाविपरीत भएको बयानलाई मात्र आधार मानी कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोजन पक्षले वादी दावी प्रमाणित हुने प्रमाण पेश गर्न नसकेको स्थितिमा आरोपित कसूर गरेको ठहर

गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी विमला कर्माचार्यले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक/प्रतिवादी विमला कर्माचार्यका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता लव मैनाली र विद्वान अधिवक्ता निर्मला शाक्यले प्रतिवादीले गरेको कसूर लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अन्तर्गतको कसूर नभई औषधि ऐन, २०३५ अन्तर्गतको कसूर भएकोले निजलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अनुसार सजाय गर्न मिल्दैन। अनुसन्धानको क्रममा तयार भएको बरामदी मुचुल्का कानूनबमोजिमका व्यक्तिद्वारा तयार नगरिएको हुँदा त्यस्तो बरामदी मुचुल्काका आधारमा कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन। प्रतिवादी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष आरोपित कसूरमा साबित रहेपनि अदालतमा इन्कार रहेका छन् र निजको सो इन्कारी बयानलाई निजका साक्षीले बकपत्र गरी समर्थन गरेका छन्। अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसूरमा साबित भएका आधारमा मात्र कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन। यसरी प्रतिवादीले कसूर गरेको भन्ने ठोस र तथ्ययुक्त प्रमाणको अभाव रहँदाहँदै पनि प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर गरी सजायसमेत गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा अदालती बन्दोवस्तको २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई पाऊँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

प्रतिवादी शैलेस खड्काले ४० ग्राम र प्रतिवादी विमला कर्माचार्यले ५२ ग्राम गरी जम्मा ९२ ग्राम लागु औषध हेरोइन ओसारपसार बिक्री वितरणसमेत गरेकाले निजहरूलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को

(घ) र (च) को कसूरमा दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतले दफा ४(च) को कसूरमा दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही १० वर्ष कैद र ७५,०००। जरीवाना हुने ठहर गरी फैसला गरेको र पुनरावेदन अदालत, पाटनले सो फैसला सदर गरेउपर प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको छ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आयो :-

- (1) प्रस्तुत मुद्दाको कसूर लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अन्तर्गतको कसूर हो वा औषधि ऐन, २०३५ अन्तर्गतको कसूर हो ?
- (2) बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वकको छ छैन ?
- (3) पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा हेरोइन भन्ने पदार्थ अफिमबाट बन्ने लागु औषध रहेको भएको कुरामा विवाद छैन। National Institution on Drug Abuse U.S.A. ले “Herion is processed from morphine, a naturally occurring substance extracted from the seed of pod of certain varieties of poppy plants” भनी हेरोइनको परिभाषा गरेको पाइन्छ।

३. लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ३(क) ले हेरोइनलाई लागु औषधको परिभाषामा नपारेको भए पनि गाँजा, औषधोपयोगी गाँजा, अफिम, तैयारी अफिम, औषधोपयोगी अफिम, कोकाको झार र पात, अफिम तथा कोकाको

सारतत्व, मिश्रण वा लवणसमेत मिलाई तयार गरिने कुनै पदार्थ, श्री ५ को सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागु औषध तथा अन्य पदार्थलाई लागु औषधको परिभाषाभित्र समाविष्ट गरेको छ।

४. यस्तै सोही ऐनको दफा ३(क) को खण्ड ७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले मिति २०५१।२।२ मा प्रकाशित गरेको राजपत्रको सूचनाको ४ नं. मा “मर्फिन, हेरोइन वा डाएमार्फिन र यिनीहरूका लवण तथा यसको मूल अणुमा थप रासायनिक समूह जोडी उत्पादन गरिएका सबै रसायनहरू” लागु औषध अन्तर्गत पर्ने भनी तोकी दिएको पाइन्छ।

५. यसरी हेरोइन अफिमबाट बन्ने कडा र घातक लागु औषध भएको र लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) ले अफिम तथा कोकाको सारतत्व, मिश्रण वा लवणसमेत मिलाई तयार गरिने कुनै पदार्थलाई लागु औषधको परिभाषाभित्र समेटेको देखिँदा हेरोइन लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) ले परिभाषित गरेको लागु औषधभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ।

६. मिति २०५१।२।२ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनामा “हेरोइन” समावेश भएकोले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा २३क मा भएको व्यवस्था अनुसार औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम यो मुद्दाको कारवाही हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदकका विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा २३क. मा “ यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि दफा ३ को खण्ड (क) को उपखण्ड (७) बमोजिम तोकिदिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागु औषध

तथा मनोद्वीपक पदार्थ र तिनका लवणहरूका सम्बन्धमा औषधिसम्बन्धी ग्रन्थ (फर्माकोपिया) हरूमा तोकिएको नाम र परिमाणका टेबलेट, क्याप्सुल, इन्जेक्सन जस्ता फर्मास्युटिकल बनेटका औषधिको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी पैठारी, सञ्चय र सेवन औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम हुनेछ। तर त्यस्ता लागु औषध र मनोद्वीपक पदार्थहरूका कच्चा पदार्थ (कोरा रसायन) हरूको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी पैठारी, सञ्चय र सेवन सम्बन्धमा यसै ऐनबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

७. उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार दफा ३(क)(७) बमोजिम नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरिदिएका लागु औषधका सम्बन्धमा मात्र दफा २३क. आकर्षित हुने देखिन्छ। कसूरको निर्धारण गरी त्यस्तो कसूरमा हुने सजाय तोक्ने अधिकार व्यवस्थापिकाको हुने भएकोले र लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) मा भएको व्यवस्था अनुसार पनि हेरोइन लागु औषधको परिभाषाभित्र पर्ने हुँदा हेरोइनको खरिद, बिक्री वितरण, ओसारपसारसमेतका कसूरलाई नेपाल सरकारले राजपत्रमा प्रकाशित गरेको सूचनामा मात्र सीमित राखी व्यवस्थापिकाद्वारा निर्मित लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) मा भएको व्यवस्थालाई निस्तेज पार्ने गरी नेपाल सरकारले प्रकाशित गरेको सूचनामा “हेरोइन” परेको भनी दफा २३क मा भएको व्यवस्था अनुसार औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम कारवाही र सजाय गर्न मिल्दैन।

८. यसै सन्दर्भमा “लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को ६क मा अफिम तथा कोकाको सारतत्व, मिश्रण वा लवणसमेत मिसाई तयार गरिने पदार्थलाई लागु औषध भनी

लागु औषधको परिभाषाभित्र समेटेको पाइन्छ भने भाग ३, मिति २०५१।२।२ को राजपत्रमा पनि साविकबमोजिम फेन्सिडिललाई लागु औषधकै परिभाषाभित्र कायमै राखी मात्राको सम्बन्धमा थप व्यवस्थासम्म उल्लेख गरेको पाइँदा सो फेन्सिडिललाई २०५१।२।२ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचना भन्दा अगाडि लागु औषधको परिभाषाभित्र नपरेको भनी भन्न र मात्र नमिल्ने” भनी सुरेन्द्रसिंह राजपुत विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको लागु औषध मुद्दा (नेकाप २०५६ भाद्र, नि.नं. ६७२२, पृ.३६८) मा व्याख्या भएको छ। सो मुद्दामा पनि २०५१।२।२ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाको आधारमा औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम सजाय नगरी प्रतिवादीलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(घ)(च) को कसूरमा दफा १४(१)(छ)(१) अनुसार सजाय गरिएको पाइन्छ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा पनि दफा ४ को खण्ड (च) को कसूरमा दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिमको सजायको माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएको र सोही अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुने ठहर गरी जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाटसमेत फैसला भएको देखिँदा उक्त सुरेन्द्रसिंह राजपुत विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको लागु औषध मुद्दामा भएको फैसला यस मुद्दामा समेत सान्दर्भिक देखिन आएकोले लागु औषध हेरोइनसम्बन्धी कसूर औषधि ऐन, २०३५ अन्तर्गतको कसूर नभई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को कसूरभित्र पर्ने स्पष्टरूपमा देखिन आउँछ।

१०. यसरी लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) र दफा २३क. मा भएको व्यवस्था र यस अदालतबाट यसअघि भएको फैसलाबाट प्रस्तुत मुद्दाको कसूर

लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अन्तर्गतको कसूर रहेको देखिन आएकोले प्रतिवादीलाई औषधि ऐन, २०३५ बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने विद्वान कानून व्यवसायीको बहससँग सहमत हुन सकिएन।

११. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको १७२ नं., सरकारी मुद्दासम्बन्धी २०४९ को दफा ८, लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८ समेतमा खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का तयार गर्दाको कार्यविधिको बारेमा उल्लेख गरिएको छ। तर लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ विशेष ऐन भएकोले सो ऐनअन्तर्गतको कसूरको सम्बन्धमा खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का तयार गर्दा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८ ले तोकेबमोजिमको कार्यविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ।

१२. उक्त ऐनको दफा ८(१) को खण्ड (घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिमका व्यक्तिलाई रोहवरमा नराखी खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का तयार गरिएको भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको छ। दफा ८(१) को खण्ड (घ) ले अपराध गरेको भनी शङ्का लागेको जुनसुकै व्यक्तिलाई रोक्ने, खानतलासी लिने र आवश्यक देखेमा निजलाई गिरफ्तारसमेत गर्नेसमेतका अधिकार औषध नियन्त्रण अधिकारी वा प्रहरी सहायक निरीक्षक दर्जासम्मका प्रहरी कर्मचारीलाई प्रदान गरेको छ। यस्तै सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति वा त्यस ठाउँका भलाद्मी वा अर्को सरकारी कार्यालयका कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्न प्रयास गर्दा पनि त्यस्ता व्यक्तिहरू उपलब्ध नभएको उचित आधार भएमा कम्तीमा दुईजना औषध अनुसन्धान अधिकारी वा

कम्तीमा प्रहरी सहायक निरीक्षक दर्जासम्मको कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

१३. मिसिल संलग्न मिति २०६४।६।२५ को बरामदी/खानतलासी मुचुल्का प्रहरी नायब निरीक्षक बाबुकाजी गिरी र प्रहरी सहायक निरीक्षक किशोरकुमार खरेलको रोहवरमा भएको देखिएको र ती रोहवरमा बस्ने दुबैजना दफा ८(१) को खण्ड (घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोकेबमोजिमका पदका प्रहरी कर्मचारी रहेका देखिन्छन्। यस्तै, बरामदी/खानतलासी मुचुल्का दिनको १७:०० बजेको समयमा भएको उक्त मुचुल्काबाट देखिएको छ। उक्त समय कार्यालयहरू बन्द हुने समय भएको र सार्वजनिक सडकमा बरामदी/खानतलासी मुचुल्का तयार गरिएको देखिन्छ। सार्वजनिक सडकमा जुनसुकै समयमा स्थानीय निकायका प्रतिनिधि वा सरकारी कार्यालयका प्रतिनिधि उपलब्ध हुन सम्भव हुँदैन। कानूनमा पनि “सम्भव भएसम्म” भन्ने वाक्यांश रहेको छ। सो “सम्भव भएसम्म” भन्ने वाक्यांशले जुनसुकै समयमा त्यस्ता निकायका प्रतिनिधि अनिवार्यरूपमा राख्नु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था रहेको भन्ने जनाउँदैन। यसै सन्दर्भमा “लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ८ को (२) मा कुनै घर, जग्गा, सवारी वा अन्य ठाउँमा प्रवेश गर्दा वा खानतलासी गर्दा समयले भ्याएसम्म सम्बन्धित नगर पञ्चायत वा गाउँ पञ्चायत वा वडा समितिका एकजना सदस्य वा त्यस ठाउँको एकजना भलाद्मी वा कुनै अर्को सरकारी कार्यालयका एकजना कर्मचारीलाई साक्षी राख्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तर समयले नभ्याएको स्थितिमा उपरोक्त व्यक्तिहरू साक्षी नराखिँदा सो बरामदी मुचुल्का नै अमान्य हुने देखिँदैन। समयले भ्याएसम्म मात्र उक्त

व्यक्तिहरू साक्षी राख्न सकिने व्यवस्था हो” भनी श्री ५ को सरकार विरुद्ध र भरत राई भएको लागु औषध मुद्दा (नेकाप २०५० जेठ, नि.नं. ४६९८, पृ.९७) मा यस अदालतबाट भएको व्याख्यासँग यो इजलाससमेत सहमत छ । यसरी कानूनले सम्भव भएसम्म मात्र स्थानीय प्रतिनिधिलाई साक्षी राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको र दिनको १७:०० बजेको समयमा नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति वा सरकारी कार्यालयका प्रतिनिधि उपलब्ध हुन सम्भव नहुने भएकोले स्थानीय निकायका प्रतिनिधि रोहवरमा नराखेको कारणले बरामदी मुचुल्का बेरीतको छ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१४. अन्त्यमा तेस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसूरजन्य कुरामा साबित भएपनि अदालतमा इन्कार रहेका छन् । तर वारदात मिति २०६४।६।२५ गते दिनको १७:०० बजे काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३५ जडीबुटी कारखाना पस्ने मूल गेटअगाडि सडक किनारामा यी प्रतिवादीहरू शैलेश खड्का र विमला कर्माचार्य चढी आएको वा ११ प ७८२५ नं.को मोटरसाइकल रोक्री निजहरूको खानतलासी लिँदा शैलेश खड्काको साथबाट ४० ग्राम र विमला कर्माचार्यको साथबाट ५२ ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको भन्ने मिति २०६४।६।२५ को बरामदी मुचुल्काबाट देखिएको छ । उक्त बरामदी मुचुल्का प्रहरी नायब निरीक्षक बाबुकाजी गिरी र प्रहरी सहायक निरीक्षक किशोरकुमार खरेलसमेतको रोहवरमा तयार गरी यी प्रतिवादीहरू शैलेश खड्का र विमला कर्माचार्यलाई पनि सो बरामदी मुचुल्कामा रोहवरमा राखेको देखिन्छ । रोहवरमा बस्ने प्रहरी नायब निरीक्षक बाबुकाजी गिरी र प्रहरी सहायक निरीक्षक किशोरकुमार

खरेल दुबै लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८ को खण्ड (घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम औषध अनुसन्धान अधिकारी तोकिएको कुरा मिसिल संलग्न गृह मन्त्रालय, लागु औषध नियन्त्रण कानून कार्यान्वयन इकाईको मिति २०६४।६।१० को पत्रबाट देखिन आउँछ । प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको वस्तु लागु औषध हेरोइन भएको भन्ने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको मिति २०६४।७।२० को पत्रसाथ प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको छ ।

१५. प्रतिवेदक प्रहरी नायब निरीक्षक श्रीकृष्ण मानन्धर, निरकुमारी राई, मोहनचन्द्र गिरी बरामदी मुचुल्का तयार हुँदा रोहवरमा बस्ने प्रहरी सहायक निरीक्षक किशोरकुमार खरेल, प्रहरी नायब निरीक्षक बाबुकाजी गिरीसमेतले प्रतिवादीहरूका साथबाट लागु औषध हेरोइन बरामद भएको भनी साक्षीसह अदालतमा बकपत्र गरेको अवस्था छ । निज प्रतिवेदक तथा बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा बस्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा गरेको बकपत्र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१) को खण्ड(क) बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने हुन्छ भने बरामद भएको लागु औषध परीक्षण गर्ने विशेषज्ञले पनि उक्त बरामद भएको वस्तु मैले परीक्षण गरी राय दिएको हो भनी साक्षीसह अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिँदा निजले दिएको उक्त राय पनि प्रमाण ऐनको दफा १८ र २३(७) बमोजिम अदालतले प्रमाणमा लिन पर्ने हुन्छ ।

१६. प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा प्रहरीले आफैले व्यहोरा लेखाई हेर्न सुन्न नदिई बयान गराएको भन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् । तर प्रहरीद्वारा तयार भएको र आफूले हेर्न सुन्न नपाएको भनिएको कागजमा के कस्तो कारण

वा परिबन्दले सही गर्नुपरेको थियो सो कुरा निजले अदालतको बयानमा खुलाउन सकेका छैनन् । प्रतिवादीले प्रहरीमा भएको बयान आफ्नो स्वेच्छापूर्वकको बयान होइन भन्ने जिकीर लिई अदालतमा बयान गर्दैमा निजको त्यस्तो इन्कारी बयानमात्रका आधारमा निजलाई निर्दोष मान्न मिल्दैन । प्रतिवादीको इन्कारी कथन स्वतन्त्र र तथ्यपूर्ण प्रमाणबाट समर्थित हुन आवश्यक छ । प्रहरीले आफूलाई डर, त्रास देखाई वा धम्की दिई बयान गराएको वा आफू अचेत भएको कारणले प्रहरीमा कसूर स्वीकार गर्नुपरेको कुराको जिकीर लिई प्रमाणितसमेत गर्न सक्नुपर्छ । तर प्रतिवादीले आफूलाई बयान गर्न बाध्य पारिएको, धम्की दिईएको वा अन्य के कस्तो कारणले आरोपित कसूर स्वीकार गर्नुपरेको भन्ने कुरा भन्न नसकेको स्थितिमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(१) बमोजिम निजले अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरेको भनाइलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भई अदालतमा गरेको सो स्वीकारोक्तिलाई निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने हुन आउँछ ।

१७. यसरी प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष साबित भई बयान गरेका र सो साबिती बयान बरामदी मुचुल्का र सो बरामदी मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतको स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित हुनुका साथै प्रतिवादीहरूका साथबाट बरामद भएको वस्तु लागु औषध हेरोइन नै भएको भन्ने प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड (च) को कसूर गरेको देखिन आउँछ ।

१८. हेरोइनसम्बन्धी कसूरमा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(ज) बमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा दफा १४(१)(छ)(२)

बमोजिम सजाय गरेको भन्ने पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकिदिएका प्राकृतिक वा कृत्रिम लागु औषध तथा मनोद्वीपक पदार्थ (साइकोट्रपिक सब्स्टान्स) र तिनको लवण र अन्य पदार्थसमेतको दुर्व्यसन गर्ने व्यक्तिको हकमा मात्र १४(१)(ज) बमोजिम सजाय हुन सक्छ । तर लागु औषध हेरोइन लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क) को खण्ड (६क) बमोजिम लागु औषधको परिभाषाभिन्न पर्ने भएको र यी प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको लागु औषध हेरोइनको परिमाण हेर्दा निजहरू दुर्व्यसनीमात्र हुन् भन्न सकिने अवस्थासमेत नदेखिँदा आफूलाई दफा १४(१)(ज) बमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१९. तसर्थ, निज प्रतिवादीहरू विमला कर्माचार्य र शैलेश खड्काले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड (च) को कसूर गरेको देखिएकोले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १४(१) (छ) (२) नं. बमोजिम जनही १० (दश) वर्ष कैद र रु.७५,०००। (पचहत्तर हजार) जरीवाना हुने ठहराएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।६।२७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । फैसलाको जानकारी कारागारमार्फत प्रतिवादीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल पुस १६ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : किशोर घिमिरे

निर्णय नं. ११२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फैसला मिति : २०७०।५।२५।३
०६३-CI-१०६१

मुद्दा : अंश बन्डा लगाई अंश छुट्याई
शेषपछिको बकसपत्रबमोजिम गरी पाउँ ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १८ गावहाल,
चलखुमठ बस्ने रमेश पुरी

विरुद्ध

विपक्षी/वादी : भक्तपुर जिल्ला, बालकोट घर भै
ऐ.ऐ. बस्ने श्रीमती गीता पुरी सिलवालसमेत

- गुठी चलाउने हक र शेष जगेडा खान पाउने हकलाई समान अर्थमा हेर्न मिल्दैन । त्यसमा पनि एकाले गरेको कसूरको सजाय अर्काले पाउने स्थिति हुँदैन । वादीहरूका पिताले महन्त्याई पाउँ भन्ने दावी गरेकोमा सो वादी दावी नपुग्नुबाट वादीहरूका पिताको गुठीमा रहेको हकलाई प्रतिकूल असर पर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

- बकसपत्रबाट आफ्नो हक शेषपछि खानु भनी दाताले सम्पत्ति किटानी नगरी सम्पूर्ण सम्पत्ति लेखिदिएको अवस्थामा निजको जे जस्तो साम्पत्तिक हक छ ती सबै बकस

पाउने व्यक्तिमा सर्ने ।

- साम्पत्तिक हक भनेको देखिने मूर्त सम्पत्तिमाथिको हकमात्र होइन, सोलाई प्राप्त गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधि एवम् प्रक्रियागत हक पनि हो । दाताको नाममा आइनसकेको सम्पत्ति प्राप्तकर्ताले पाउँदैन भन्ने अर्थ गर्ने हो भने लिखतको कुनै औचित्य नहुने ।
- साम्पत्तिक हक दृश्यमात्र होइन, अदृश्य पनि हुन्छ । सम्पत्ति जसको नाममा छ उसको मात्र हुने होइन, यसमा अन्तरभूत स्वामीको पनि उत्तिकै हक हुन्छ । आफ्नो हक हस्तान्तरण गर्न कुनै कानूनले रोक लगाएको छैन । यस्तो सम्भावित हक पनि हस्तान्तरण हुन सक्दछ । तसर्थ, आफूसँग कायम रहेको वा कायम हुन सक्ने सम्पत्ति स्वेच्छानुकूल दिन पाइने हुँदा दिनेको हक जे जति र जे जस्तोरूपमा कायम हुन सक्ने हो सो बकसपत्र प्राप्तकर्तामा पनि सर्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

- शेषपछिको बकसपत्र दाताले आफ्नो जीवनकालमा बदर नगराएमा निजको मृत्युपश्चात् क्रियाशील हुने भै त्यस्तो बकसपत्रको लिखत गरी दिनेको मृत्युपश्चात् निजले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्रको नाताले निजको हक बकसपत्र पाउनेमा सर्ने र बकसपत्र पाउनेको हक स्थापित हुने ।

(प्रकरण नं. १६)

- गोत्र परिवर्तनसमेतका कारणबाट निजहरूबाट हुन नसक्ने काम उपयुक्त प्रतिनिधिमारफ्त गर्न गराउन कुनै कानूनी बन्देज छैन । महिला गुठी सञ्चालन गर्न असक्षम हुन्छन् भन्ने मान्यता राख्न

मिल्दैन । निश्चय पनि हाम्रो गुठी प्रणालीमा आफ्नोपन छ । गुठी स्थापनाका प्रयोजन र प्रबन्ध फरक हुन्छन् । ती प्रयोजन र प्रबन्धभित्र महिलालाई कुनै स्थान छैन भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १९)

- शेषपछिको बकसपत्र पाउनेमा शेष कसर खानेसमेतका सबै हक सने हुँदा सबै अंशियारले सामूहिकरूपमा गुठी सञ्चालन गरी गुठी राख्ने आफ्ना पूर्वजको भावनाअनुसार काम गर्न पाउँदैन भन्नु कानूनको प्रतिकूल हुन जाने ।
- छोरीलाई गुठीको ३(१) नं. ले बाहेक गरेको छैन र त्यस्तो अर्थ गर्नसमेत नमिल्ने ।
- गुठीपत्र, लालमोहर, ताम्रपत्र आदि गुठी राख्दाका बन्देज अपरिवर्तनशील होइन् । राज्यले कानून बनाएर तिनका मूल मर्मलाई नमारी परिवर्तन गर्न सक्छ । गोल परिवर्तन भएको समेतका धार्मिक कारणले छोरीले स्वयम् गर्न नसक्ने कुनै कार्य रहेछ भने उपयुक्त व्यक्ति नियुक्त गरी सो काम सम्पन्न गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं. २१)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान अधिवक्ताहरू लक्ष्मीप्रसाद अधिकारी एवम् श्रीप्रसाद पण्डित

विपक्षी/वादीका तर्फबाट : विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय हरिहर दाहाल, प्रेम खड्का एवम् विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण देवकोटा, रामकुमार राई र हरिप्रसाद आचार्य

अवलम्बित नजीर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन अदालत, पाटन :

मा.न्या.श्री अलिअकबर मिकरानी

मा.न्या.श्री आत्माराम भट्टराई

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।६।२४ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम प्रतिवादीको पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् विवरण निम्न प्रकार छ :-

हामी फिरादीका बाबु वासुदेव पुरीका दुई छोरोमा जेठा नारायण पुरी र कान्छो मुक्तिनाथ पुरी हुन् । नारायण पुरीका दुई श्रीमतीमा जेठी जगतकुमारी र कान्छी सुमीत्रादेवी हुन् । जगतकुमारीतर्फको छोरा हामी फिरादीको दाता तथा पिता झुमनाथ पुरी र सुमीत्रादेवीको तर्फबाट छ जना छोरोमा विपक्षी रमेश पुरीसमेत हुन् । विपक्षी डिल्लीनाथ पुरी र रमेश पुरीसँग सम्पूर्ण बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति जिम्मामा भएकोले निजहरूलाई विपक्षी बनाई अरूलाई विपक्षी नबनाइएको हो । मुक्तिनाथ पुरीको एकमात्र छोरा डिल्लीनाथ पुरी हुन् । वासुदेव, नारायण, मुक्तिनाथ, जगतकुमारी, सुमीत्रादेवीलगायत हामी फिरादीका पिता झुमनाथ र आमा बालकुमारीको समेत मृत्यु भै सकेको छ । हामी फिरादीहरू हाम्रो पिता झुमनाथ पुरीको हक खाने छोरीहरू भएको र बाबुको मृत्युपश्चात् बाबुको गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य गरी आएका छौं । पिताको हक हिस्सामा हाम्रो अटूटरूपमा भोग रही आएकोमा हाम्रो भोगसमेतमा बाधा विरोध

नगर्नुहोस् भनी पटकपटक भन्दै आएकोमा विपक्षीहरूले हामीउपर बाधा विरोध गर्दै आएको हुँदा विपक्षीहरूबाट सम्पूर्ण सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी विवरण लिई सो सम्पत्तिलाई दुई खण्ड गरी दुई खण्डमध्ये एक खण्ड हामी फिरादीको पिताले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्रबमोजिम पिताको मृत्यु भै सकेको हुँदा हामी फिरादी र विपक्षी रमेश पुरीसमेतको एक खण्ड छुट्याई सो एक खण्डलाई दुई खण्ड गरी सोही दुई खण्डमध्येबाट एक खण्ड हामी फिरादीलाई अंश दिलाई चलनसमेत चलाई पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मुख्य फिराद दावी ।

नारायण र मुक्तिनाथ एकासगोलमा रहेको हुँदा निजहरूबीच अंशबन्डा गरी नारायणको भागबाट विपक्षी वादीहरूले कति के पाउने हो सो पाएमा म प्रतिउत्तरवालालाई कुनै आपत्ति छैन । मुक्तिनाथको छोरा म डिल्लीनाथले समेत अंश नपाएको हुँदा मैलेसमेत अंश पाउनुपर्ने अवस्था छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका डिल्लीनाथ पुरीको मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर ।

मसँग कुनै पैतृक श्रीसम्पत्ति छैन । यी वादीहरूको पिताले मसँग मुद्दा लडी निजको दावी पुग्न नसक्ने ठहरी अदालतबाट फैसला भई अन्तिम रूप लिइसकेको छ । त्यस्तोमा आफ्नो हक स्वामित्व कायम नभएका व्यक्तिबाट के कस्तो किसिमको शेषपछिको बकसपत्र पाएको हो सो लिखतको के कस्तो अस्तित्व हुने हो फिरादमा कुनै उल्लेख छैन । २०/२५ वर्षअगाडि विवाह गरी अन्यत्र गई सकेका व्यक्तिले माइतीतर्फ त्यो पनि कुनै हकदावी गर्न नपाउने व्यक्ति मउपर फिराद गर्न पाउने हकदैया यी वादीहरूलाई नभएको हुँदा अनावश्यकरूपमा मलाई दुःख दिने नियतले दायर गरेको प्रस्तुत फिराद खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येका रमेश

पुरीको मुख्य प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादी र प्रतिवादीको साक्षीका बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

हामी सुमीत्रादेवीतर्फका जीवित चार छोराहरूबीच अंशबन्डा भएको छैन, सगोलमा नै छौं । प्रस्तुत मुद्दाका वादीहरूका पिता झुमनाथ जीवितै हुँदा निजहरूको विवाह भै सकेकोले यी वादीहरूले हामी सुमीत्रातर्फका छोराहरूबाट अंश पाउने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका परशुराम पुरीले गरेको बयान ।

वादीहरू पिता नारायण पुरी तथा आमा सुमीत्रा पुरीका छोरीहरू हुन् । निजहरूको २०/२५ वर्षअगाडि नै विवाह भै सकेको र झुमनाथले हामीउपर अंश मुद्दा दायर गरी सो मुद्दाबाट अंश नपाउने फैसला भै आएको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिबाट पाएको शेषपछिको बकसपत्रको आधारमा वादीले अंश पाउने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका लोकनाथ पुरीको बयान ।

वादीका पिता झुमनाथसमेत पाँच अंशियार रहेको देखिएको हुँदा मिसिल संलग्न वादी र प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीले मिति २०६०।७।१७ मा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिमध्ये कि.नं. ४ समेतका ३६ कित्ता र डिल्लीनाथ पुरीले राखेको निजी गुठीको अक्षयकोषको सम्पत्तिबाहेकको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिलाई दुई भाग लगाई सो दुई भागको एक भागलाई पुनः पाँच भाग लगाई सो पाँच भागको एक भाग वादीको पिता झुमनाथको अंश भाग छुट्याई वादीहरूले पाउने र सो सम्पत्ति वादीहरूले चलन चलाई पाउने ठहर्छ । दुई खण्डको एक खण्ड वादीहरूको पिताको अंश भाग छुट्याई दिलाई

पाउँ भन्नेसम्म वादीको दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमतेको सुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।३।२५ को फैसला ।

निजी गुठीको आयस्ताबाट गुठी कार्य सञ्चालन गरी बाँकी रहन आउने आयस्ताबाट बाँकी खान पाउने हो । डिल्लीनाथ पुरीले गुठीका जग्गा बिक्री गरी अक्षयकोषमा राखेको रकम कसको जिम्मामा सञ्चालनको अधिकार रहने भन्नेतर्फ जिल्ला अदालत मौन रहेकोसमेतबाट उक्त बैंक खाताहरूमा डिल्लीनाथ पुरीको नाम कट्टा गरी मेरो नाममा नामसारी गर्ने गरी इन्साफ पाउँ भन्ने रमेश पुरीको पुनरावेदनपत्र ।

तायदातीमा पेश भएका हाम्रो हक भएका सबै जग्गाहरूबाट हामीले अंश पाउनुपर्छ र डिल्लीनाथ पुरीले निजी गुठीका जग्गाहरू बिक्री गरी राखेको अक्षयकोष पनि बन्डा गरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको गीता पुरी र सीता गिरीको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

रैकर जग्गासमेत बन्डा नगर्ने गरी गरेको फैसला मिलेको छैन । रैकर भएको जग्गालाई निजी गुठी भनी बन्डा नगर्ने गरेको फैसला बदर गरी उक्त जग्गाहरूसमेत बन्डा गरी पाउँ भन्ने डिल्लीनाथ पुरीको पुनरावेदनपत्र ।

डिल्लीनाथ पुरीलाई सगोलका अंशियार कायम गरेपछि निजले राखेको अक्षयकोष रकम र जग्गा जमीनसमेत बन्डा नगर्ने सुरूको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूलाई झिकाई पेश गर्नु भन्ने आदेश ।

यसमा वादीहरूले आफ्नो भाग हिस्सामा पर्न आउने सम्पत्ति जे जस्तो अवस्थामा रहे भएको छ सोही अवस्थामा नै रहने गरी अर्थात् निजी गुठीका जग्गा निजी गुठी र रैकर जग्गा रैकर नै जनाई र अक्षयकोषमा नाम समावेश गर्ने गरी

फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म सुरू जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिएन । तसर्थ, प्रतिवादीमध्येका डिल्लीनाथ पुरीले निजी गुठीका जग्गाहरू बिक्री गरी गुठी सञ्चालन गर्न राखेको अक्षयकोषमा सबै अंशियारहरूको नाम समावेश गरी कोषबाट प्राप्त हुने व्याजबाट गुठी सञ्चालन गरी भाग हिस्साअनुसार उपभोग गर्न पाउने र तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं. ४, ५, ६, ७, ८, ९, ११, १२, १३, १४, १६, १७, १८, १९, २०, २१, २२, २३समेतका जग्गाहरूमध्ये निजी गुठीका जग्गामा सबै अंशियारको हक हुने र रैकर जग्गाहरू बन्डा हुने ठहर गर्नुपर्नेमा सो नठहर्याएको हदसम्मको जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुन्छ । अरुमा पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।६।२४ मा भएको फैसला ।

गुठी धर्मलोप मुद्दाका फैसला र वादीका बाबु झुमनाथले म रमेश पुरीउपर दिएको फैसला बदर मुद्दामा भएका अन्तिम फैसलाहरू विपरीत प्रस्तुत अंश मुद्दा फैसला भएको छ । मसँग गुठी धर्मलोप मुद्दाबाट प्राप्त जग्गाबाहेक अन्य पैतृक सम्पत्ति नभएको र वादीहरूको २५/३० वर्षअघि विवाह भइसकेको र शेषपछिको बकसपत्रकै आधारमा अंश पाउने भए तापनि गुठीदेखि बाहेकको चोखो पैतृक सम्पत्ति भएमा मात्र बकसपत्रबमोजिम अंश पाउने हो अन्यथा गुठीका जग्गाहरू बन्डा गरी वादीले लिन पाउने हक अधिकार नभएको यस्तो अवस्थामा गुठीकै जग्गा बन्डा गर्दा मुलुकी ऐन, गुठीको महलको ३(१) नं. बमोजिम धर्मलोप हुने स्थिति सिर्जना हुने गरी सुरू र पुनरावेदन अदालतबाट भएका फैसलाहरूमा गम्भीर कानून त्रुटि भएकोले सो फैसलाहरू उल्टाई मेरो प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम

वादी दावी खारेज गरी प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीका नाउमा रहेको अक्षयकोषको बैंक खातामा यसअघिको गुठी धर्मलोप मुद्दाको फैसलाबमोजिम प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीको नाम कट्टा गरी म रमेश पुरीको नाम जनाउने गरी न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रमेश पुरीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

यसमा २०४१ सालको दे.डि.पु.नं. १०३७, १०३८ र १०५३ को पुनरावेदक प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीसमेत र विपक्षी वादी रमेश पुरी भएको धर्मलोप मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट मिति २०४१।८।२६ गते भएको फैसलाको रेकर्ड मिसिल पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट यथाशीघ्र झिकाई आएपछि साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१२।२६ को आदेश ।

यसमा गुठीको सम्पत्तिको सम्बन्धमा यसअगाडि अदालतबाट भैरहेका फैसलालाई आधार नलिई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६६।३।२४ को आदेश ।

यसमा प्रतिवादीहरूमध्येका डिल्लीराम पुरी, लोकनाथ पुरी र परशुराम पुरीले पुनरावेदन अदालतको फैसलामाथि पुनरावेदन नगरेको भए पनि प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न निजहरूसमेतलाई राखी छलफल गर्नु उपयुक्त हुने देखिँदा निजहरूसमेतलाई पेशीको दिन उपस्थित हुन जानकारी गराई पेशी तोकी नियमबमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०६९।१०।२३ को आदेश ।

यसमा पक्ष विपक्षबीच पुनः मिलापत्र गर्नका लागि मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई पाऊँ भनी दुवै पक्षको संयुक्त निवेदन परेको र प्रस्तुत

मुद्दा मेलमिलापबाट टुङ्गो लगाएमा उपयुक्त हुने देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६५(घ) बमोजिम तारिख तोकी लगाउका मिसिलहरूसमेत साथै राखी एक महिनाभित्र मेलमिलाप कार्य सम्पन्न गर्ने गरी सर्वोच्च अदालत, मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई मेलमिलापको प्रक्रिया सम्पन्न भई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने आदेश ।

पक्ष विपक्षहरूबीच छलफल हुँदा मिलापत्र हुन नसकेको भनी प्रतिवेदनसहित मुद्दा फिर्ता हुन आएको ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू लक्ष्मीप्रसाद अधिकारी एवम् श्रीप्रसाद पण्डितले विपक्षी वादीहरू विवाहित महिलाहरू भएकोले विवाह भै गएपछि पैतृक सम्पत्ति एवम् गुठीको जग्गामा समेत हक लाग्ने भन्ने स्थिति भएन । डिल्लीनाथसँग चलेको गुठी धर्मलोप एवम् वादीका पिता झुमनाथसँग चलेको फैसला बदर मुद्दाबाट चल्छुमठ गुठीका घर जग्गाहरू रमेश पुरीकै नाममा रही अन्त सरी नजाने प्रष्ट छ । सो गुठीको जग्गाबाहेक अन्य सम्पत्ति हाम्रो पक्षसँग रहेको स्थिति छैन । यस अदालतबाट र तहतह भएका फैसलाहरूबाट वादीको दावी पुग्न नसक्नेमा पुनरावेदन अदालतले दावीबमोजिम फैसला गरेको मिलेको छैन, पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी वादीहरूका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, वरिष्ठ अधिवक्ता प्रेम खड्का एवम् विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण देवकोटा, रामकुमार राई र हरिप्रसाद आचार्यसमेतले विवाह भएको कारणबाट बाबु आमाको नाउँको

पैतृक सम्पत्ति छोरीहरूले नपाउने भन्ने अवस्था छैन । शेषपछि छोरीहरूले खानु भनी बकसपत्रमा प्रष्ट व्यहोरा उल्लेख गरी लेखिदिएको अवस्था छ । प्रतिवादीले अन्यथा भन्ने ठाउँ छैन । साथै गुठीको जग्गासमेत कुनै एक व्यक्तिको नाउँमा मात्र दर्ता रहेँदा सगोलमा गर्ने धर्म व्यवहार एवम् रीत परम्परामा सबैको समान सहभागिता रहने हुँदा र पैतृक सम्पत्तिमा छोरीले समेत छोरा समान अंश हक पाउने संशोधित ऐनको मनसाय भएकोले प्रतिपादित नजीरसमेतका आधारमा पुनरावेदन अदालतबाट विवेचना गरी भएको फैसलामा परिवर्तन गर्नपर्ने स्थिति छैन, सोही इन्साफ सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

साथै यस अदालतको आदेशबमोजिम तारिखमा रहनुभएका दिल्लीनाथ पुरीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता रामप्रसाद भण्डारी 'संभव' ले वादी प्रतिवादीहरूबीच अंशबन्डा नभएको अवस्थामा वादीहरूलाई समेत संलग्न गराई बन्डा हुनुपर्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेकै छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको उपरोक्त बहस जिकीरसमेत सुनी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. सम्बन्धित मिसिलसमेत अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा वादीहरूले बाबु झुमनाथ पुरी तथा आमा बालकुमारी पुरीको हक खाने आफू दुई छोरीमात्र भएको र पिता माताको सेवा टहल एवम् मृत्युपछि पितामाताको गर्नुपर्ने काम आफूहरूले गर्दै आएको र पितामाताको हक हिस्साजतिमा समेत अटूटरूपमा भोग गर्दै आएको हुँदा पिता माताको सम्पूर्ण अंश भागको सम्पत्ति पिताले गरिदिएको शेषपछिको

बकसपत्रबमोजिमसमेत पिताको मृत्यु भएको हुँदा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १, २, १०, २०, २१, २३ नं. बमोजिम तायदाती माग गरी शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएकोमा पिताका नाममा आउने सम्पत्ति हामी छोरीलाई अंश दिलाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको फिराद दावी रहेको पाइन्छ ।

३. प्रतिवादी रमेश पुरीले २०/२५ वर्षपहिले विवाह गरी अन्यत्र गइसकेका वादीहरूले माइतीतर्फ कुनै दावी गर्न पाउने होइनन् भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । तर, प्रतिवादीमध्येका दिल्लीनाथ पुरीले नारायण पुरी र मुक्तिनाथ पुरीबीच अंशबन्डा नभएको स्थिति हुँदा आफूसमेत समान अंशियार हुँदा बन्डा गरी आफूले पाउनुपर्ने र वादीहरूलाईसमेत अंश बन्डा भएमा आफ्नो मन्जुरी रहेको निजको प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ ।

४. सुरू जिल्ला अदालतले वादीका पिता झुमनाथको समान पाँच अंशियार रहेको हुँदा वादी प्रतिवादीहरूले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमध्ये दिल्लीनाथ पुरीले पेश गरेको तायदातीमा उल्लिखित कि.नं. ४ समेतको ३६ कित्ता जग्गा र निजले अक्षयकोषमा रहेको सम्पत्ति बाहेकको सम्पत्तिलाई दुई भाग लगाई सो दुई भागको एक भागलाई पुनः पाँच भाग लगाई सो पाँच भागको एक भाग झुमनाथको भाग वादीहरूले पाउने तर दुई खण्डको एक खण्ड पिताको अंश भाग छुट्याई पाउने दावी नपुग्ने भनी फैसला गरेको देखिन आउँछ ।

५. उक्त फैसलाउपर वादी प्रतिवादीहरूको चित्त नबुझी पुनरावेदन अदालतमा दुबै पक्षतर्फबाट पुनरावेदन पर्दा वादीहरूले आफ्नो भाग हिस्सामा पर्न आउने सम्पत्ति जे जस्तो अवस्थामा रहे भएको छ सोही अवस्थामा रहने गरी दिल्लीनाथ पुरीले निजी गुठीका जग्गाहरू बिक्री गरी गुठी सञ्चालन

गर्न राखेको अक्षय कोषमा सबै अंशियारहरूको नाम समावेश गरी कोषबाट प्राप्त हुने व्याजबाट गुठी सञ्चालन गरी भाग हिस्साअनुसार उपभोग गर्न पाउने र तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं. ४ समेतका ३६ कित्ता जग्गाहरूमध्ये निजी गुठीका जग्गामा सबै अंशियारको हक हुने ठहर गर्दै रैकर जग्गाहरू बन्डा नहुने ठहर गरेको सुरू फैसलालाई केही उल्टि गरेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाउपर प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीतर्फबाट पुनरावेदन नपरी चित्त बुझाई बसेको पाइन्छ । पुनरावेदन अदालतको सो फैसलाउपर प्रतिवादी रमेश पुरीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा मुख्यतः निम्न जिकीर लिएको देखिन्छ :-

- (१) गुठी धर्मलोप निर्णय बदर र फैसला बदर मुद्दासमेतबाट वादीहरूको हक समाप्त भै सकेको छ ।
- (२) गुठीदेखि बाहेक शुद्ध चोखो पैतृक सम्पत्ति भएमा मात्र बकसपत्रबमोजिम पाउने हो त्यो पनि विवाह भै गएको महिलाहरूले दावी गर्न पाउने होइन ।
- (३) डिल्लीनाथ पुरीको नाममा रहेको अक्षयकोषको बैंक खाता रकमसमेत गुठी धर्मलोप मुद्दाको आधारमा रमेश पुरीको नाउँमा दर्ता हुनुपर्ने हो ।

६. यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेश गर्दा गुठीको सम्पत्तिको सम्बन्धमा यसअगाडि अदालतबाट भै रहेका फैसलालाई आधार नलिई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला फरक पर्न सक्ने भन्ने आधारमा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने आदेश

भएको पाइन्छ ।

७. उपर्युक्तबमोजिम विद्वान कानून व्यवसायीहरूले आफ्नो बहसमा उठाउनुभएका प्रश्न, पुनरावेदकले आफ्नो पुनरावेदनमा लिनुभएका जिकीर र यस अदालतबाट झ.झि. हुँदाको आदेशमा उल्लिखित विषय प्राप्त प्रमाण मिसिलसमेतका कागजातहरूको अध्ययन गरी निम्न प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो :-

- (क) गुठी धर्मलोप निर्णय बदर एवम् फैसला बदर मुद्दाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी एवम् वादीहरूको हकको स्थिति के कस्तो देखिन्छ ?
- (ख) शेषपछिको बकसपत्रबाट दाताको अंश हकमा निजको देहान्तपछि दावी गर्न पाउने हो वा होइन ?
- (ग) गुठीको जग्गा एवम् अक्षय कोषको रकममा वादीहरूसमेतको हक पुग्ने हो होइन ?
- (घ) पुनरावेदन अदालतले गरेको इन्साफ मिलेको छ छैन ?

८. यस अदालतको आदेशानुसार प्राप्त सम्बन्धित प्रमाण मिसिल हेर्दा रमेश पुरी वादी विपक्षी डिल्लीनाथ पुरीसमेत प्रतिवादी भएको गुठी धर्मलोप मुद्दामा मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको मिति २०४१।८।२६ को फैसलाउपर डिल्लीनाथ पुरीले यस अदालतमा सो धर्मलोप मुद्दामा पुनरावेदनको अनुमति पाउन दिएको निवेदनमा धर्मपत्रको लिखितबाटसमेत सुक्री बिक्री गरी हक छाडी दिन नहुने गुठीका जग्गाहरू हक छाडी दिएको देखिएको र सो क्रियामा डिल्लीनाथ पनि सम्मिलित भै गुठी धर्मलोप हुने क्रियामा सहभागी देखिएको छ । सुक्री बिक्री गर्न हुन्छ भन्न सकेको देखिँदैन भन्दै लिखत बदर गर्ने र गुठी

धर्मलोप गरेको ठहर गरी वादी रमेश पुरीलाई महन्त कायम गर्ने गरेको मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको इन्साफलाई सदर गर्दै पुनरावेदनको अनुमति नदिने गरी मिति २०४१।१।२६ मा आदेश भएको देखिन्छ ।

९. साथै जेठो भएकोले महन्त्याइँ आफूले पाउनुपर्नेमा रमेश पुरीलाई मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतको फैसलाले महन्त कायम गरेको फैसला बदर गरी पाऊँ भनी वादी झुमनाथले प्रतिवादी रमेश पुरीसमेतउपर दिएको फैसला बदरमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०४५।१२।१० मा वादी दावी नपुग्ने ठहर भई अन्तिम रहेको देखिन्छ ।

१०. त्यसै गरी तेस्रो मुद्दाका रूपमा रहेको डिल्लीनाथ पुरी वादी भई रमेश पुरीसमेतका नाउँमा ललितपुर वडा नं. १७ गावहाल चल्खुमा सनदको बर्खिलाप गरी नापी गोश्वाराले विपक्षीहरूको नाउँमा दर्ता गरी दिने गरेको नापीको मिति २०३८।२।२३ को निर्णय बदर गरी कि.नं. ३६-३७ को मन्दिर चोक देवलका नाउँमा दर्ता गरी संरक्षक महन्त डिल्लीनाथ पुरी जनाउन लगाई नापी गोश्वाराको मिति २०३८।२।२३ को निर्णय बदर गरी महन्त्याइँ दिलाई पाऊँ भन्ने मुद्दामा दावी नपुग्ने गरी वागमती अञ्चल अदालतको मिति २०४०।८।१ को फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५१।२।१५ मा फैसला भई अन्तिम रहेको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ ।

११. मुलुकी ऐन, गुठीको महलको ३ को देहाय १ नं. मा गुठियारसमेत राखी आफ्नो हक छोडी राखेको गुठी सो गुठी राख्ने वा उनका सन्तान हकदारले गुठीको दानपत्र शिलापत्रसमेतका लिखतबमोजिमको काम

चलाई शेष जगेडा रहने बाहेकको खान पाउने शेष बाँकीसम्म धितोबन्धक राख्न हुन्छ । लेखिएबाहेक बेचबिखन दान दातव्य गरी वा जम्मै भोग धितो राखी वा लिखतबमोजिमको कामसमेत नगरी धर्मलोप गर्न हुँदैन । सन्तान हकदारले लिखतबमोजिमको काम चलाएन वा खान पाउने शेष भोग धितोदेखि बाहेक बेचबिखन दान दातव्य र अरू जम्मै गुठी बेचबिखन दान दातव्य वा भोग धितोसमेत गरी धर्मलोप गर्‍यो भने त्यसले सो गुठीको पालो पाउँदैन । शेष बाँकी बन्डा गरी खान पनि पाउँदैन । ऊदेखि पछिको सो गुठीको हकदारले चलाउन पाउँछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । वादीका पिता झुमनाथ पुरीले नभई काका डिल्लीनाथ पुरीले उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाविपरीत गई धर्मलोप गरेको र धर्मलोप गरेकै कारण उक्त गुठीको आयस्ताका हकमा वादीहरूका पिताको नभई काकाको हक सीमित हुनपुगेको मान्नुपर्ने हुन्छ । गुठी चलाउने हक र शेष जगेडा खान पाउने हकलाई समान अर्थमा हेर्न मिल्दैन । त्यसमा पनि एकाले गरेको कसूरको सजाय अर्काले पाउने स्थिति हुँदैन । वादीहरूका पिताले महन्त्याइँ पाउँ भन्ने दावी गरेकोमा सो वादी दावी नपुग्नुबाट वादीहरूका पिताको गुठीमा रहेको हकलाई प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । तसर्थ, वादीहरूको गुठीमा धर्मलोपका कारणबाट हक रहन नसक्ने भन्ने अवस्था मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएन ।

१२. प्रस्तुत विवादमा झुमनाथका छोरीहरू वादी गीता सिलवाल एवम् सीता गिरीले आफ्नो आमा पहिल्यै स्वर्ग भएको र पिताको शेषपछि पिताबाट प्राप्त शेषपछिको बकसपत्रको आधारमा पिताको हक लाग्ने सबै सम्पत्तिमा आफ्नो हक रहेको भन्ने नै मुख्य दावी जिकीर रहेको छ । मुक्तिनाथ पुरीको छोरा डिल्लीनाथ

पुरीले (वादीका काका) रमेश पुरीउपर दिएको धर्मलोप मुद्दाबाट वादीहरूको हकमा कुनै असर पर्ने भएन । जहाँसम्म वादीहरूका पिता झुमनाथ पुरीले रमेश पुरीउपर दिएको फैसला बदर मुद्दामा दावी पुग्न नसक्ने ठहर भएको अवस्था छ । सो महन्त्याइँ विषयको विवादले झुमनाथको अंशहकमा कुनै अवरोध भएको स्थिति छैन ।

१३. स्वर्गीय वासुदेव पुरीका दुई छोरा नारायण पुरी र मुक्तिनाथ पुरी भएका, नारायण पुरीका दुई श्रीमती जगतकुमारी र सुमीत्रादेवी भएकोमा जगतकुमारीतर्फका वादीहरूका पिता झुमनाथ पुरी र सुमीत्रादेवीतर्फ रमेश पुरीसमेत ६ जना दाजुभाइ रहेको भन्ने र मुक्तिनाथ पुरीतर्फका डिल्लीनाथ पुरीसमेत भई प्रस्तुत मुद्दामा झुमनाथ पुरीतर्फका छोरी गीता र सीताले आफ्नो पिताको पैतृक सम्पत्तिमा शेषपछिको बकसपत्रको आधारमा दावी गरेको देखिन आएको छ ।

१४. उपर्युक्त नाता पुस्तावारीमा कुनै विवाद नरहेको अवस्थामा यी वादीहरूले आफ्नो पिताको अंश हकको जग्गामा निजबाट प्राप्त शेषपछिको बकसपत्रका नाताले दावी लिएको देखिन आएको पिताले नै आफ्नो अंश हक छुट्याई लिइसकेको छ छैन भन्ने कुरा हेर्नुपर्ने भएको छ । उपर्युक्त उल्लिखित फैसला बदरसमेतका फैसलाहरूबाट वादीका दाताको अंश हकमा कुनै असर पर्न जाने अवस्था देखिँदैन । उपर्युक्त कुनै फैसलाले झुमनाथ पुरीले अंशबाट अलग रहेको वा अंश पाइसकेको भन्ने स्थिति देखिँदैन । वादीहरूको दावी अंश बन्डाको १, ५ नं. र दानबकसको ३ नं. बमोजिमको रहेको हुँदा झुमनाथ पुरीबाट प्राप्त सम्पत्तिमा नै यी वादीहरूको हक लाग्न सक्ने वा नसक्ने भन्ने कुरातर्फ विचार गर्दा झुमनाथ पुरी र अन्य अंशियारबीचमा अंशबन्डा भई सकेको छैन । मैलेसमेत अंश पाउनुपर्छ भनी प्रतिवादी

डिल्लीनाथ पुरीले आफ्नो प्रतिउत्तरमा उल्लेख गर्नुभएको छ । प्रतिवादी रमेश पुरीले समेत यो यस मितिमा अंशबन्डा भएको छ भनी स्पष्टरूपमा भन्न सकेको देखिँदैन । अंशबन्डा भइसकेको भन्ने अन्य प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म वादीका दाता र प्रतिवादीहरूबीच अंशबन्डा भएको भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन ।

१५. वादीका पिता झुमनाथ पुरीले अंश पाउनेमा विवाद नभएको स्थितिमा निजका छोरीहरूले निजको अंशहक प्राप्त गर्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा वादीहरूले पिता झुमनाथ पुरीबाट लिएको शेषपछिको बकसपत्रको व्यहोरा हेर्दा, दाताकी श्रीमती बालकुमारीको पहिले नै परलोक भएकी र निजका कुनै पुत्र सन्तानको जायजन्म नभई दुई विवाहित छोरी गीता सिलवाल र सीता गिरीको मात्र जायजन्म भएको व्यहोरा जनाउँदै निजहरूबाट आफ्नो हेरविचार स्याहारसम्भार पालनपोषण भई आएकोले सो रिझाएबापत आफू मरेपछि आफ्नो सम्पूर्ण चल अचल श्रीसम्पत्ति दुईछोरीले भोगचलन गर्न पाउने गरी दान बकसको १ नं. र अंशबन्डाको १९ नं. बमोजिम शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएको व्यहोरा उल्लेख छ । सोही लिखतमा आफ्नो काज किरिया, पानी, श्राद्ध, तर्पण जो जे रीतिथितिबमोजिम गर्नुपर्छ गरी गराई बाँचुञ्जेल हेरविचार औषधिउपचार स्याहारसम्भार गर्नुपर्ने हो गर्न तिमि दुई छोरी राजी भएकोले भन्दै “मेरो हकभोग भएको र हुने सम्पूर्ण चल अचल अष्टलोह श्रीसम्पत्ति आफ्नो जानी कानूनबमोजिम भोग चलन गर्नु” भनी मिति २०५६।९।९।६ मा शेषपछिको बकसपत्र लेखी मालपोत कार्यालय, काठमाडौँबाट पारीत गरिदिएको मिसिल संलग्न उक्त शेषपछिको बकसपत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । बकसपत्रको लिखत आफ्नो सम्पत्ति

खानु भनी दिइने लिखत भएकोले लिखतका शर्तबमोजिम पाउनेको हक हुने हुँदा त्यस्तो हक प्राप्त व्यक्तिले उक्त सम्पत्तिमा स्वामित्व प्राप्त गर्ने हुन्छ । सम्पत्तिको स्वामित्वको नामाङ्कन गर्ने विविध व्यवस्था छन् । बकसपत्रबाट आफ्नो हक शेषपछि खानु भनी दाताले सम्पत्ति किटानी नगरी सम्पूर्ण सम्पत्ति लेखिदिएको अवस्थामा निजको जे जस्तो साम्पत्तिक हक छ ती सबै बकस पाउने व्यक्तिले सार्ने हुन्छ । बकस दिनेको सबै साम्पत्तिक हक प्राप्त गर्नेमा सार्ने हुँदा यसअन्तर्गत सम्पत्तिमा कुनै पनि प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने भएमा पनि सो प्रक्रिया पूरा गरी लिने हक पनि स्वतः बकसपत्र प्राप्तकर्तामा सार्ने हुन्छ । अर्को शब्दमा हक प्राप्त गर्न व्यक्तिले तेस्रो व्यक्तिउपर कुनै मुद्दा मामिला गर्नुपरे पनि सो गरी दाताको सम्पत्ति भोग गर्न पाउने हुन्छ । साम्पत्तिक हक भनेको केवल भोगाधिकार मात्र होइन, भोगप्राप्तिका लागि चालिनु पर्ने कानूनी प्रक्रिया पनि हो । साम्पत्तिक हक भनेको देखिने मूर्त सम्पत्तिमाथिको हकमात्र होइन, सोलाई प्राप्त गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधि एवम् प्रक्रियागत हक पनि हो । दाताको नाममा आइसकेको सम्पत्ति प्राप्तकर्ताले पाउँदैन भन्ने अर्थ गर्ने हो भने लिखतको कुनै औचित्य हुँदैन । साम्पत्तिक हक दृश्यमात्र होइन, अदृश्य पनि हुन्छ । सम्पत्ति जसको नाममा छ उसको मात्र हुने होइन, यसमा अन्तरभूत स्वामीको पनि उत्तिकै हक हुन्छ । आफ्नो हक हस्तान्तरण गर्न कुनै कानूनले रोक लगाएको छैन । यस्तो सम्भावित हक पनि हस्तान्तरण हुन सक्दछ । तसर्थ, आफूसँग कायम रहेको वा कायम हुन सक्ने सम्पत्ति स्वेच्छानुकूल दिन पाइने हुँदा दिनेको हक जे जति र जे जस्तोरूपमा कायम हुन सक्ने हो सो बकसपत्र प्राप्तकर्तामा पनि सर्दछ ।

१६. यसरी बकसपत्र गरी दिने पिताको

आफ्नो अंश हकको नैसर्गिक सम्पत्ति हक हस्तान्तरणबाट निजलाई प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा रोक्न मिल्ने हुँदैन । दानबकसको १ नं. अनुसार आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस गरिदिन हुन्छ । यस कानूनले नै हक पुगिसकेको सम्पत्तिमात्र दान बकस गर्न पाइने भनेको छैन । हस्तान्तरण गरिने सम्पत्तिमा दाताको हक पुग्न सक्ने कानूनी अवस्था हुनु नै पर्याप्त हुने यस कानूनले मानेको छ । झुमनाथको श्रीमती बालकुमारीको २०५४ सालमा मृत्यु भइसकेको भन्ने देखिएको छ । श्रीमतीको मृत्युउपान्त छोरा नभएको कारण छोरीहरूबाटै आफ्नो हेरविचार स्याहार सम्भार पालन पोषण हुँदै आएको रीझबापत हक भोग भएको र हुने सम्पूर्ण चलअचल अष्टलोह श्रीसम्पत्ति दुई छोरीहरूलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको हुनाले कानूनबमोजिम भोगचलन गरी खानु भनी उक्त बकसपत्रमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । बाबु झुमनाथ पुरीको २०५६ पुसमा मृत्यु भएपश्चात् शेषपछिको बकसपत्रको लिखत क्रियाशील हुने भई त्यस्तो बकसपत्र दिनेको जे जस्तो हक थियो सो सबै बकसपत्र पाउनेमा सार्ने हुन्छ । त्यस्तो शेषपछिको बकसपत्रको लिखतबमोजिमको सम्पत्तिमा झुमनाथको शेषपछि छोरी वादी सीता एवम् गीताको हक सिर्जना हुन जाने हुन्छ । शेषपछिको बकसपत्र दाताले आफ्नो जीवनकालमा बदर नगराएमा निजको मृत्युपश्चात् क्रियाशील हुने भै त्यस्तो बकसपत्रको लिखत गरी दिनेको मृत्युपश्चात् निजले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्रको नाताले निजको हक बकसपत्र पाउनेमा सार्ने र बकसपत्र पाउनेको हक स्थापित हुन्छ ।

१७. पुनरावेदक प्रतिवादीले वादीहरू विवाह भै अर्काको घरमा गैसकेको हुँदा अंशबन्डाको १क नं. बमोजिम अंशबन्डा गर्नुपर्ने होइन भन्ने

मुख्य जिकीर लिनुभएको र पुनरावेदकतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले समेत सोही जिकीर बहसको क्रममा प्रस्तुत गर्नुभएको पाइन्छ । तर, प्रस्तुत मुद्दामा बकसपत्र पाएको नाताले दाता स्वर्गीय बाबुको अंश हकको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा वादीहरू अदालत प्रवेश गरेको अवस्था हो ।

१८. माथि विवेचना गरिएजस्तो प्रस्तुत मुद्दामा वादी गीता सिलवाल एवम् सीता गिरीले आफ्नो बाबुको नाममा कायम र कायम हुन आउने सम्पत्तिमा बकसपत्र नाताले हक लाग्ने भै आफ्नो हक उपभोग गर्न पाउने नै देखिन आयो । सम्पत्ति प्राप्त गर्न स्वर्गीय पिताको प्रतिनिधित्व यी वादीहरूले गर्न पाउँदैनन् भन्ने अ.बं. ८२ समेतले मिल्ने अवस्था देखिएन ।

१९. अब, जहाँसम्म गुठी र अक्षय कोषको रकमका सम्बन्धमा लिएको दावी जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा पिता पुर्खाले कुनै कार्य गर्ने उद्देश्यले निजी जग्गा गुठीको रूपमा राख्ने र सो उद्देश्य पूरा गर्न निजका सन्तान दरसन्तान सबैको समान दायित्व र कर्तव्य हुने कुरामा कुनै विवाद देखिँदैन । पुर्खाले राखेको गुठी जे जस्तो अवस्थामा राखेको छ सोही अवस्थामा रहने गरी गुठीको सञ्चालन हुनुपर्ने हुन्छ । गुठी सञ्चालनको दायित्वसँगै शेष कसर खाने हक पनि साम्पत्तिक हक नै हो । यो हक अहस्तान्तरणीय हुँदैन । प्राप्तकर्ता धार्मिकसमेतका बन्देजले गर्दा गुठी सञ्चालनमा स्वयम् सरिक हुन नसकेमा उपयुक्त प्रतिनिधिमाफत् सो हक प्रयोग गर्न नसक्ने व्यवस्था प्रचलित कानूनले कतै गरेको छैन । प्रस्तुत विवादमा बाबु गुठियार हुनुहुन्थ्यो भने निजको सो गुठीमा रहेका दायित्व र हक यी वादीमा सर्दछ । गोत्र परिवर्तनसमेतका कारणबाट निजहरूबाट हुन नसक्ने काम उपयुक्त

प्रतिनिधिमाफत् गर्न गराउन कुनै कानूनी बन्देज छैन । महिला गुठी सञ्चालन गर्न असक्षम हुन्छन् भन्ने मान्यता राख्न मिल्दैन । निश्चय पनि हाम्रो गुठी प्रणालीमा आफ्नोपन छ । गुठी स्थापनाका प्रयोजन र प्रबन्ध फरक हुन्छन् । ती प्रयोजन र प्रबन्धभित्र महिलालाई कुनै स्थान छैन भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन ।

२०. महिलाविरुद्ध हुने भेदभाव विरुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिमा नेपालले मिति २२ अप्रिल १९९१ मा अनुमोदन गरी सकेको छ । नेपाल कानूनसरह उक्त महासन्धि लागू भई नेपाल कानून र महासन्धिको व्यवस्था बाझिएको खण्डमा महासन्धिको व्यवस्था लागू हुने व्यवस्था उक्त सन्धिमा उल्लेख छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(४) मा पैतृक सम्पत्तिमा छोरा र छोरीमा समान हक हुने व्यवस्था गरी मौलिक हकको रूपमा महिलाको हक सुरक्षित गरिएको छ । महिलाउपर हुने सबै प्रकारका भेदभाव निर्मूलनसम्बन्धी सन्धिपत्र सन् १९७९ डिसेम्बर १८ मा संयुक्त राष्ट्र महासभाद्वारा पारीत भई मिति ३ सेप्टेम्बर १९८१ देखि लागू भएको पाइन्छ । उक्त सन्धिपत्रको भाग १ धारा १ मा महिला हकको सम्बन्धमा पृष्ठ गर्दै उक्त महासन्धि को धारा १५(२) मा महिलाको हकको सुनिश्चिता प्रदान गरेको छ । नेपाल पक्ष भएको उक्त महासन्धिअनुरूप पैतृक सम्पत्तिमा महिलालाई पुरुष सरह संरक्षण नगरिएका कानूनी व्यवस्थाहरू खारेज गर्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट मीरा ढुङ्गाना विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको ने.का.प. २०६१ साउन, नि.नं. ७३५७, पृष्ठ ३७७ मा प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा मुलुकी ऐनमा समयानुकूल संशोधन भै एघारौँ संशोधनपश्चात् हाल लागू रहेको मुलुकी ऐनको अंशबन्डाको महलको ५ नं. मा छोरीलाई पनि

छोरा सरह अंश प्राप्त गर्ने समान हकको प्रत्याभूत गरेको छ । अंशबन्डाको साविक ५ नं. मा रहेको सन्तान शब्दको सट्टामा छोरा छोरी भनी शब्द प्रयुक्त गरी छोरा छोरीलाई पैतृक सम्पत्तिमा समान हकदार मानेको छ ।

२१. शेषपछिको बकसपत्र पाउनेमा शेष कसर खानेसमेतका सबै हक सरे हुँदा सबै अंशियारले सामूहिकरूपमा गुठी सञ्चालन गरी गुठी राख्ने आफ्ना पूर्वजको भावनाअनुसार काम गर्न पाउँदैन भन्नु कानूनको प्रतिकूल हुन जान्छ । छोरीलाई गुठीको ३(१) नं. ले बाहेक गरेको छैन र त्यस्तो अर्थ गर्नसमेत मिल्दैन । त्यस्तो कल्पना गरेको अवस्थामा समानताको हकमा कुठाराघात हुन सक्दछ । पुरुष वा महिला दुबै समानरूपमा गुठीमा समावेश भई गुठीको सञ्चालन एवम् रेखदेख दुबैबाट समानरूपमा हुन सक्ने हुन्छ । कानूनले गुठीको हकमा स्त्री र पुरुष भनी विभेद गरेको अवस्था छैन । गुठीको सञ्चालक महिला हुन सक्ने भन्ने मान्यता कानूनसम्मत हुन सक्दैन । गुठीमा महिलालाई हकाधिकारको दृष्टिले भेदभाव गर्न मिल्ने हुँदैन । गुठीपत्र, लालमोहर, ताम्रपत्र आदि गुठी राख्दाका बन्देज अपरिवर्तनशील होइनन् । राज्यले कानून बनाएर तिनका मूल मर्मलाई नमारी परिवर्तन गर्न सक्छ । गोत्र परिवर्तन भएको समेतका धार्मिक कारणले छोरीले स्वयम् गर्न नसक्ने कुनै कार्य रहेछ भने उपयुक्त व्यक्ति नियुक्त गरी सो काम सम्पन्न गर्न सकिन्छ ।

२२. अंश लिने मात्र होइन दिनु पनि पर्छ । जे जसको भागबाट जे जति अंश बन्डा गर्नुपर्ने हो सो गर्नुपर्ने हुन्छ । पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर यस अदालतमा प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरी पक्षको पुनरावेदन नपरेको र स्व. डिल्लीनाथतर्फबाट प्रस्तुत तायदातीका सम्पत्ति

विषयमा यी वादीहरूको पुनरावेदन नपरेबाट सो विषयमा केही बोलिरहन परेन । पुनरावेदक रमेश पुरीबाट विधिवत् कारवाही चलाएमा ठहरेबमोजिम हुने नै छ ।

२३. निजी गुठीको जग्गाहरू रैकरमा परिणत गरी बिक्री गरेको र सो बिक्री गरेबापत प्राप्त रकम गुठी सञ्चालनको लागि बैंकमा खाता खोली अक्षयकोषमा राखेको कुरामा वादी प्रतिवादीहरूबीच विवाद रहेको देखिँदैन । सबै अंशियारको समान हकाधिकार भएको सम्पत्तिलाई बिक्री गरी बैंकको खातामा राखेको अवस्थामा सो अक्षयकोषको रकममा सबै अंशियारको आ-आफ्नो भाग हिस्सा देखिने गरी नाम समावेश गर्न र उक्त कोषमा रहेको रकमको व्याजबाट गुठी सञ्चालन गरी गुठी सञ्चालन गर्दा बढी भएको व्याजसमेत शेषको रूपमा आ-आफ्नो भागबमोजिम उपभोग गर्न पाउने नै हुन्छ । केवल आफ्नो नाममा मात्र सो कोष रहनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिब देखिएन ।

२४. अतः वादीहरूको आफ्ना बाबु झुमनाथ पुरीको भाग हिस्सामा पर्न आउने गुठी जग्गा एवम् कोष रकम सम्पत्ति जे जस्तो अवस्थामा रहे भएको छ सोही अवस्थामा रहने गरी प्रतिवादी डिल्लीनाथ पुरीले निजी गुठीका जग्गाहरू बिक्री गरी गुठी सञ्चालन गर्न राखेको अक्षयकोष रकममा समेत सबै अंशियारहरूको नाम समावेश गरी कोषबाट प्राप्त हुने व्याजबाट गुठी सञ्चालन गरी भाग हिस्साअनुसार उपभोग गर्न पाउने गरी तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित जग्गाहरूमध्ये निजी गुठीका जग्गा एवम् कोषमा समेत सबै अंशियारहरूको हक हुने ठहरयाई वादीहरूले समेत झुमनाथ पुरीबाट शेषपछिको बकसपत्रमा उल्लिखित व्यहोराबमोजिम सम्पत्ति पाउने गरी सुरू जिल्ला अदालतले गरेको फैसला

केही उल्टि हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।६।२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रमेश पुरीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर भै प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर नपुगेकोले पुनरावेदन अदालत फैसलाले कायम राखेको लगतबमोजिम गर्न सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

यस अदालतको च.नं. २७, मु. ८७७०, मिति २०६४।१०।३ को पत्रद्वारा रोक्का रहेका जग्गाहरू फैसलाबमोजिम कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रस्तुत मुद्दाबाट फुकुवा गरी दिनु भनी मालपोत कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंमा लेखिपठाई दिनु २

यस अदालतको च.नं. ८७७८ मिति २०६४।१०।३ को पत्रद्वारा रोक्का रहेको जग्गाहरू फैसलाबमोजिम कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रस्तुत मुद्दाबाट फुकुवा गरिदिनु भनी मालपोत कार्यालय, मकवानपुरमा लेखिपठाई दिनु ३

यस अदालतको च.नं.५२२४ २७ मु.दे. पु.नं. ४२४/०६३ मिति ०२।०८।२०६४ को पत्रले रोक्का रहेको प्र. डिल्लीराम पुरी नाममा रहेका मुद्दति खाता नं. ०१६६१६५ समेतमा ७ वटा खाता एवम् बचत खाता नं. ८२११९५० खाताको भुक्तानी कार्य फैसलाबमोजिम कार्यान्वयनका लागि फुकुवा गरिदिनु भनी नेपाल बैंक लि. काठमाडौं बैकिङ अफिस मुद्दति विभागमा लेखिपठाई दिनु ४

पुनरावेदक/प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर नपुगेकोले निज रमेश पुरीले यस अदालतको धरौटी र.नं. ६२८ मिति २०६४।२।१० मा राखेको कोर्टफी धरौटी रु.२४००।-(दुई हजार चार सय) सदरस्याहा गर्नु भनी लेखा शाखालाई लेखी पठाउनु ५

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ६

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०७० साल भदौ २५ गते रोज ३ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : हरिहर पौड्याल

